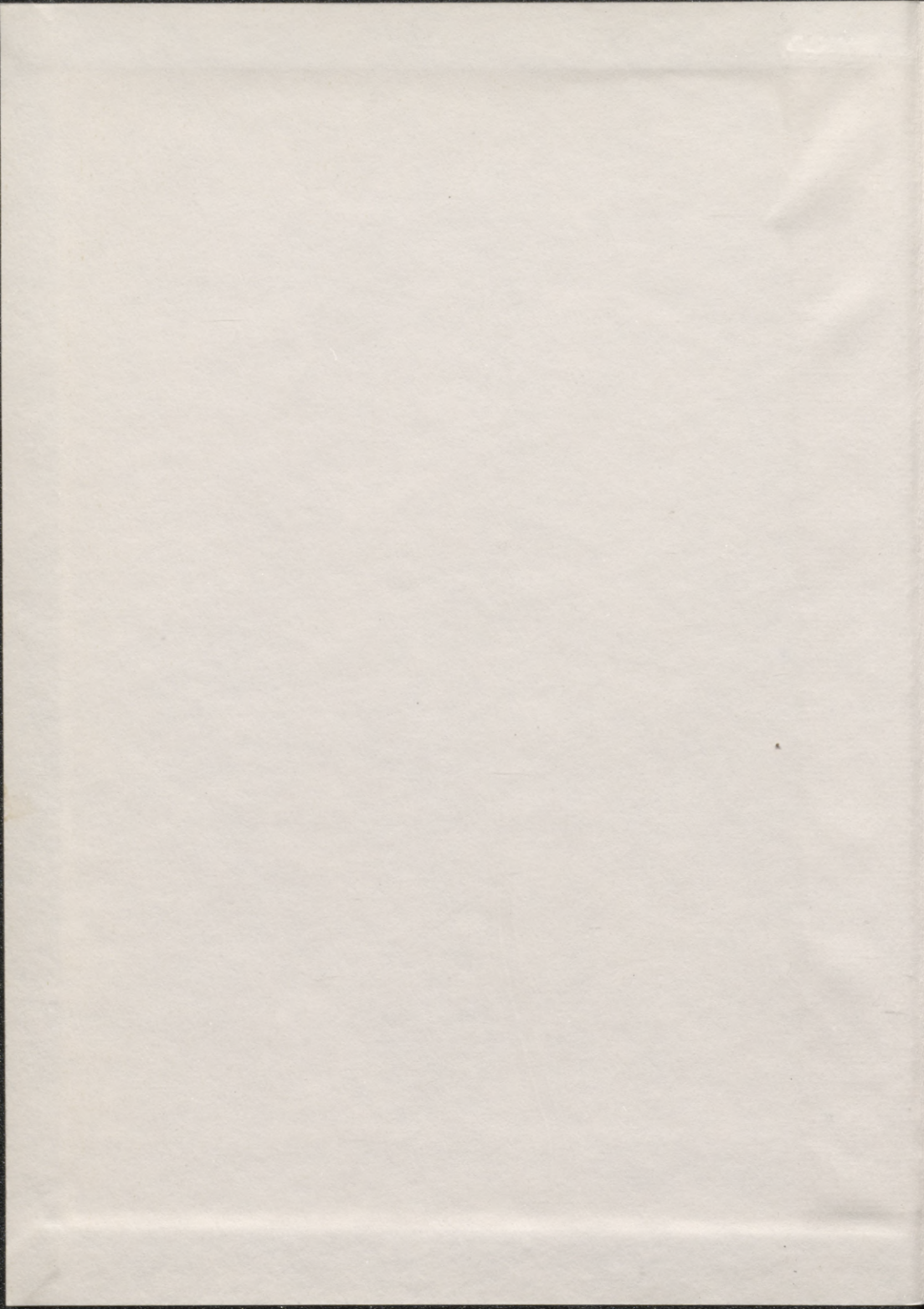
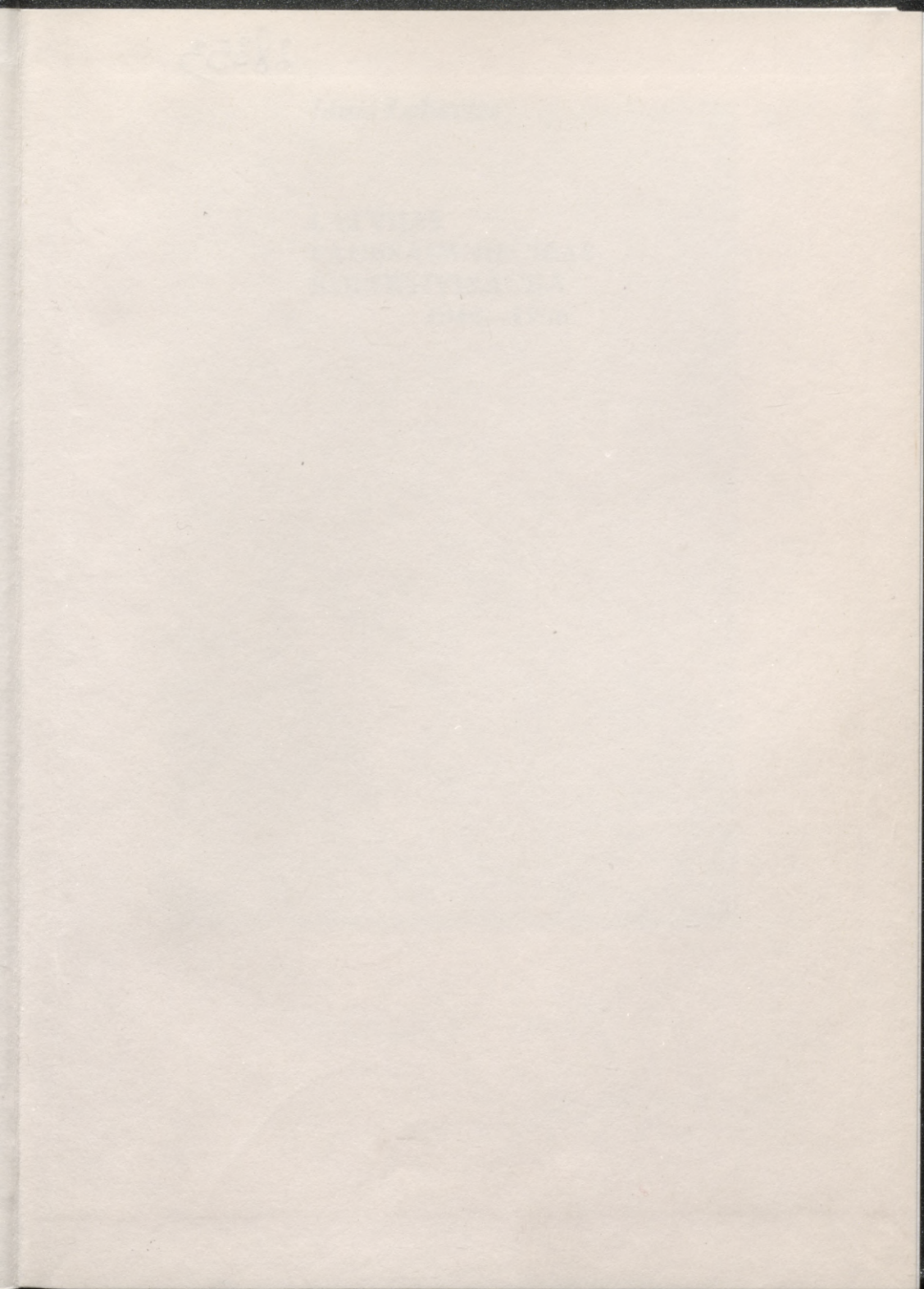

28353

Jānis Labsvīrs

LATVIJAS
LAUKSAIMNIECĪBAS
KOLEKTIVIZĀCIJA
1944—1956

Jānis Labsvīrs

IZD. TĒS

Jānis Labovins

2000-3
L 410

Jānis Labsvīrs

L
63

LATVIJAS LAUKSAIMNIECĪBAS KOLEKTIVIZĀCIJA 1944—1956

⊗ ZINĀTNE

63 (091) (474.3) + 94 (474.3)
La 070

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0300031521

Jānis Labsvīrs, *Ph. D.*
The Sovietization of the Baltic States:
Collectivization of Latvian Agriculture
1944–1956

“TAURUS”, 1989

No angļu valodas tulkojušas
UNA MAIZĪTE un AIJA DŪMIŅA

Redaktors IVARS DŪMIŅŠ

Izdevniecība pateicas
grāmatas autoram prof. JĀNIM LABSVĪRAM
par atbalstu šīs grāmatas izdošanā Latvijā

ISBN 5-7966-1246-8

© Jānis Labsvīrs, 2000

© Izdevniecība “Zinātne”, 2000

Ceļavārdi grāmatai

Ar Jāņa Labsvīra grāmatu «Latvijas lauksaimniecības kolektivizācija, 1944–1956» lasītājs Latvijā saņem nozīmīgu pētījumu Latvijas lauksaimniecības vēsturē – ASV tautsaimniecības zinātnieka doktora (Ph. D.) disertācijas tulkojumu. Šis piecdesmitajos gados veiktais pētījums ir pagaidām vienīgais līdz šim apzinātais tāda rakstura darbs.

Grāmatā aplūkota lauksaimniecības attīstība Latvijas neatkarības gados laikposmā starp abiem pasaules kariem, pirmais padomju okupācijas laiks, īsi raksturoti Otrā pasaules kara nodarītie postījumi. Plašāk iztirzāti notikumi pēc Otrā pasaules kara – 1944. gada agrārā reforma, gatavošanās lauksaimniecības kolektivizācijai, vienlaidu kolektivizācija un tās sekas. Autors raksturo šo pasākumu politizāciju, uzsverot 1941. un 1949. gada deportāciju nozīmi padomju mērķu sasniegšanai. Izvērtēti padomju varas daudzie nesekmīgie mēģinājumi uzlabot lauksaimniecisko ražošanu kolhozos un šo neveiksmju cēloņi. Aplūkojot tā dēvēto «paplašināto atražošanu», autors secina, ka «relatīvi lielās finansu investīcijas lauksaimniecībai bija iespējamās tikai, ierobežojot ražošanā iesaistīto cilvēku ienākumus un patēriņu».

Daudzajās tabulās un pielikumos sniegts plašs statistikas materiālu klāsts. Šodien pētniekiem tas būs interesants datu krājums tāpat kā grāmatā ietvertā bibliogrāfija. Tā Latvijas zinātnes vēsture ir kļuvusi bagātāka ar nopietnu pētījumu par lauksaimniecības

attīstību Latvijā, kas veikts sarežģītos un datu pieejamības ziņā īpaši grūtos apstākļos.

Pateicība par grāmatas tapšanu pienākas arī tulkotājām Unai Maizītei un Aijai Dūmiņai, kā arī tulkojuma redaktoram un priekšvārda autoram, Rīgas Tehniskās universitātes asociētajam profesoram Dr. Ivaram Dūmiņam.

Dr. Sigismunds Timšāns,
Latvijas Lauksaimniecības un meža
zinātņu akadēmijas akadēmiķis,
Latvijas Zinātņu vēstures asociācijas viceprezidents

Priekšvārds izdevumam latviešu valodā

Jāņa Labsvīra darbs *Latvijas lauksaimniecības kolektivizācija, 1944–1956* ir viņa 1959. gadā ASV Indianas Valsts universitātē aizstāvētās doktora disertācijas tulkojums no angļu valodas. Tās pilns nosaukums angļu valodā – *A Case Study in the Sovietization of the Baltic States: Collectivization of Latvian Agriculture 1944–1956*. Par šo darbu bijusi liela interese, un tas kā atsevišķa grāmata ASV angļu valodā izdots četras reizes, pēdējo reizi – 1989. gadā, vairāk nekā 30 gadu pēc sarakstīšanas. Domājams, ka šī grāmata, ar autora atļauju tulkota latviešu valodā, radīs interesi arī Latvijā.

Kolhozu laiks Latvijā jau pieder vēsturei, tādēļ šodien šis darbs uzskatāms pirmām kārtām par vēstures liecību, taču nevis vēsturnieka, bet gan tautsaimnieka, aplūkoto notikumu un norišu laikabiedra skatījumā, dzīvojot Latvijā pirmās padomju okupācijas (1940.–1941.g.) un vācu laikā (1941.–1944.g.), bet tālu no tās – brīvajā pasaulē – turpmākajos gados. Tautsaimnieka pozīcija grāmatai liek runāt skaitļu valodā; tajā nav gandrīz nekādu emocionāla rakstura atkāpju, pat skarot tēmu par 1941. un 1949. gada deportācijām, kuras ievadīja kolektivizāciju kā pirmajā, tā otrajā padomju okupācijas laikā.

Domājams, ka ikviens lasītājs, gan Latvijā, gan ārpus tās no grāmatas uzzinās daudz jauna. Vecākās un vidējās paaudzes lasītāji Latvijā atceras, kā padomju propaganda, lai izceltu kolhozu iekārtas «pārākumu» pār individuālo, kapitālistisko lauksaimniecību, vēl ilgi pēc Otrā pasaules kara mēdza salīdzināt Padomju Savienības ražošanas līmeni ar 1913. gadu – pēdējo gadu pirms Pirmā pasaules

kara. Tad skaitļi, protams, rādīja ievērojamu tautsaimniecības kāpinājumu. Šāds salīdzinājums lasītājos izraisīja dabisku iekšēju protestu, taču neviens tomēr nevarēja skaidri pateikt, ar kuru gadu tad būtu jāsalīdzina, lai objektīvi noskaidrotu vienas vai otras sistēmas pārākumu. Deportāciju un citu padomju varas mežonību dēļ latviešu vairākums nīda šo varu un tās vardarbīgi iedibināto kolhozu iekārtu. Tāpēc noliedzozo attieksmi pret to Latvijā lielā mērā noteica emocionāla rakstura motīvi, kaut gan ir zināms, ka liela mēroga ražošana (arī lauksaimniecībā) bieži vien ir pārāka par sikražošanu. Nevar noliegt arī to, ka ar laiku (jau pēc J. Labsvīra aplūkotā perioda) daži Latvijas kolhozi bija guvuši gluži atzīstamus panākumus. Kāda tad tomēr ir objektīvā patiesība?

Attiecībā uz padomju varas, kā arī vairuma Rietumu tautsaimnieku izmantotajiem salīdzinājumiem J. Labsvīrs uzsver, ka nevar salīdzināt nesalīdzināmo: lai pateiktu, kura ražošanas sistēma ir pārāka, būtu jāzina, kādi būtu bijuši Krievijas sasniegumi, piemēram, 1955. gadā, ja tā būtu attīstījies kapitālistiskajā iekārtā, taču tādi dati, protams, nav iegūstami. Un te nu atklājas Latvijas (un pārējo Baltijas valstu) unikālā nozīme, varētu teikt – visas pasaules mērogā šāda salīdzinājuma izdarīšanai.

Pēc Pirmā pasaules kara, tāpat arī beidzoties Otrajam pasaules karam, Latvija atradās līdzīgos apstākļos – bija puslīdz vienādi kara postījumi, cilvēku un materiālo resursu zaudējumi. Galvenā atšķirība bija tā, ka pēc Pirmā pasaules kara Latvija attīstījās individuālās, bet pēc Otrā – kolektivizētās lauksaimniecības apstākļos. Līdz ar to skaitļi, kas rāda Latvijas lauksaimniecības attīstību laikā starp abiem pasaules kariem un pēc Otrā pasaules kara, ir salīdzināmi, un no tiem iespējams izdarīt secinājumus. Šāds salīdzinājums ir viens no J. Labsvīra darba mērķiem.

Arī šodien, izstrādājot Latvijas lauksaimniecības attīstības koncepcijas, mēs nevaram ignorēt prof. J. Labsvīra secinājumus, ka Latvijas lauksaimniecībai kopumā nevar pieiet šabloniski, neievērojot dabas apstākļu un citas atšķirības dažādos Latvijas novados. Šajā ziņā, kā zināms, sevišķi «grēkoja» padomju vara. Tāpat

ievēribu pelna atziņa, ka arī brīvās ekonomikas apstākļos nodibinātie lauksaimniecības kooperatīvi varētu nebūt daudz efektīvāki par padomju laika kolhoziem.

Jaunākās paaudzes lasītājiem grāmata būs nozīmīgs izziņas avots, jo maz ir tādu darbu, kuros būtu tik koncentrēti aplūkoti notikumi, kas skar Latvijas tautsaimniecību (un ne tikai to) 20. gs. pirmajā pusē un vidū. No šāda viedokļa vērtīgas ir grāmatas pirmās daļas, kuras sākotnēji acimredzot bijušas paredzētas ASV tautsaimnieku aprindām, lai tās labāk izprastu disertācijas pētījumu objektu, t.i., Latviju. Tā kā grāmatu, domājams, lasīs arī ārpus Latvijas dzīvojošie lasītāji, tad tekstā saglabāti autora dotie padomju naudas vienības – rubļa – pārvērsumi dolāros, attālumu izteiksmes kilometros un jūdžēs u.tml. Tulkojumā izdarīti dažī nelieli saīsinājumi un pārveidotas atsaucē uz citu autoru darbiem, taču saglabāta autora precizitāte, atsaucēs norādot arī konkrētā darba attiecīgās lapaspuses.

Šodien ir interesanti lasīt autora 50. gadu beigās dotās prognozes par iespējamo PSRS lauksaimniecības tālāko attīstību. Autors paredzējis, ka tuvākajā laikā (t.i., skaitot no 50. gadu beigām) būtiskas pārmaiņas nav gaidāmas, kaut gan turpināsies padomju varas dažnedažādi eksperimenti, lai kāpinātu lauksaimniecības ražību. Tālākā perspektīvā autors neizslēdz arī būtisku kapitālistiska rakstura elementu lomas pieaugumu. Apmēram tā tas arī notika – grūti pat uzskaitīt tos pārveidojumus padomju tautsaimniecībā, kas norisinājās no Ņ. Hruščova laika līdz M. Gorbačova atklāti kapitālistiskā rakstura reformām.

Dzīvojot ASV, autoram pieejamā informācija par Latviju tomēr bija ierobežota. Jādomā, ka šodien, kad atvērti padomju laika literatūras dažādie «specfondi», par grāmatā aplūkotajiem jautājumiem būtu iespējams piebilst vēl daudz ko būtisku. Būtu ļoti apsveicami, ja J. Labsvīra grāmata rosinātu kādu autoru uzrakstīt tai turpinājumu par notikumiem Latvijas lauksaimniecībā no Ņ. Hruščova laika līdz mūsdienām.

Par autoru

Jānis Labsvīrs dzimis 1907. gada 13. martā Valkas apriņķī, Bilskas pagastā. Pēc Smiltenes vidusskolas beigšanas 1924. g. iestājas Latvijas Universitātes Tautsaimniecības fakultātē, kuru beidz 1930. g., iegūstot *mag. oec.* grādu. No 1928. līdz 1936. g. strādājis par skolotāju Ventspils arodskolā, Gulbenes komercskolā un arodskolā, Jelgavas tehnikumā.

Turpmākajos gados J. Labsvīrs bijis Kr. Barona Tautas augstskolas inspektors un izglītības nodaļas vadītājs Latvijas Darba kamerā (līdz 1938. g.). 1937. g. viņu aicināja par nodaļas vadītāju Sabiedrisko lietu ministrijā, bet 1938. g. – iecēla par Sabiedriski kulturālā departamenta direktoru. Būdams šajā amatā, J. Labsvīrs atradās 30. gadu beigu Latvijas kultūras dzīves pašā centrā. Viņš bija IX Vispārējo Dziesmu svētku rīcības komitejas priekšsēdētāja prof. J. Vītola biedrs un vietnieks, t.i., viss svētku organizēšanas administratīvais un tehniskais darbs noritēja viņa vadībā. Viņam daudzkārt bijusi izdevība tikties ar Latvijas ievērojamākajiem rakstniekiem, māksliniekiem un mūziķiem – Aspaziju, V. Purvīti, J. Vītolu u.c. Viņam nācies piedalīties daudzās sabiedriskās un kultūras dzīves norisēs, sanāksmēs un pasākumos, kur J. Labsvīrs arvien centās sabiedrībā, sevišķi jaunatnē, nostiprināt nacionālo un patriotisko stāju. Ja latvieši trimdā visumā nav zaudējuši nacionālo identitāti, liela pateicība par to pienākas nacionāli patriotiskajai audzināšanai Latvijas neatkarības pēdējos gados pirms Padomju Savienības iebrukuma Latvijā.

Sabiedriski kulturālā departamenta direktora postenī J. Labsvīrs daudzos gadījumos pārstāvēja Latvijas valdību un prezidentu. Tā 1939. g. viņš apmeklēja Aspaziju, lai iepazītos ar viņas dzīves apstākļiem un prezidenta vārdā sveiktu dzimšanas dienā. Valdības un prezidenta uzdevumā J. Labsvīrs atklāja lībiešu kultūras namu Mazirbē un pieminēkli Brīvības cīnītājiem Madlienā, kurš bija pēdējais no K. Ulmaņa valdības laikā celtajiem. Vairākkārt pārstāvēja prezidentu, pasniedzot piešķirtos Triju Zvaigžņu ordeņus, svei-

cot saņēmējus prezidenta vārdā un pateicoties par darbu Latvijas labā. Pēdējais šāda veida uzdevums viņam bija pārstāvēt prezidentu Daugavpils sinagogā Latgales Dziesmu svētku laikā 1940. g. 16. jūnijā, kad pār Latviju jau bija savilkušies tie negaisa mākoņi, kuri neizklīda piecdesmit gadu.

No 1941. līdz 1944. g. J. Labsvīrs bija Tukuma ģimnāzijas un komercskolas direktors.

Bēgļu gaitās Vācijā J. Labsvīrs strādāja Starptautiskajā bēgļu organizācijā *IRO* (*International Refugee Organization*), aktīvi piedalījās latviešu bēgļu sabiedriskajā un politiskajā dzīvē; viņu ievēlēja Eslingenas latviešu nometnes valdē par izglītības un kultūras daļas vadītāju. Kā Latvijas Sarkanā krusta pilnvarotais Bādenes–Virtembergas apgabalā tūlīt pēc kara beigām daudz darījis, lai izskaidrotu sabiedrotajiem latviešu leģiona dibināšanu un līdz ar to leģionāru statusu, uzsverot, ka viņi nav pielīdzināmi SS vīriem. Šajā sakarā kopā ar Latvijas Sarkanā krusta priekšsēdētāju okupētajā Vācijā, bijušo Rīgas lielvecāko R. Liepiņu un diplomātu K. Kalniņu 1945.g. vairākkārt apmeklēja Sabiedroto militāro pārvaldi (*Allied Military Government*) Frankfurtē, sniedzot tur personīgus paskaidrojumus un iesniedzot sagatavotus rakstus un memorandumus. Šai darbībai latviešu leģionāru labā, kā zināms, bija panākumi, un to ir svarīgi atgādināt arī tagad, pēc vairāk nekā 50 gadiem, jo šodien ne tikai Krievija, bet arī daži nekompetenti (vai uzpirkti) rietumvalstu žurnālisti cenšas nomelnot Latviešu leģionu un tā dibināšanas atceres pasākumus.

Kopā ar 4. Saeimas priekšsēdētāja biedru bīskapu J. Rancānu un R. Liepiņu J. Labsvīrs piedalījās Latvijā dibinātās Centrālās padomes darbā Vācijā, bija rīcības komitejas priekšsēdētājs 1947. g. dziesmu svētkos Eslingenā Vācijā, lasīja lekcijas Eslingenas tautas augstskolā, kopā ar A. Blanku organizēja pašdarbībai bijušos pagastu pašvaldību darbiniekus un 1947. g. izdeva grāmatu *Pagastu pašvaldību grāmatvedība un darbvedība*. (Šo grāmatu jau pēc neatkarības atjaunošanas atkārtoti izdevusi Latvijas Pašvaldību savienība.)

1950. g. J. Labsvīrs ieceļoja Amerikas Savienotajās Valstīs. Tur Batlera (*Butler*) universitātē Indianapolē 1956. g. viņš ieguva maģistra grādu (*M. S.*), bet 1959. g. Indianas universitātē – doktora grādu (*Ph. D.*), aizstāvot disertāciju par tēmu «Pētījums par Baltijas valstu sovjetizāciju: Latvijas lauksaimniecības kolektivizācija laikā no 1944. līdz 1956. gadam» (*A Case Study in the Sovietization of the Baltic States: Collectivization of Latvian Agriculture 1944–1956*). No 1959. g. J. Labsvīrs bija tautsaimniecības profesors Indianas Valsts universitātē Terhoutā (*Terre Haute*) Indianas pavalstī ASV, bet kopš 1973. g. – *emeritus* profesors turpat. Viņa disertāciju apgāds «Taurus» izdevis kā atsevišķu grāmatu, kura, kā jau teikts, ASV piedzīvojuši 4 izdevumus. Tagad to izdodam arī Latvijā. J. Labsvīram piešķirts *Denforta grants* un Indianas universitātes *Zinātnisko pētījumu grants*. Viņš publicējis daudz rakstu periodiskajos izdevumos.

J. Labsvīrs ir biedrs un goda biedrs vairākās zinātniskās u.c. organizācijās, tajā skaitā britu Karaliskajā tautsaimniecības biedrībā (*Royal Economic Society*).

Latvijā prof. J. Labsvīrs līdz šim bijis vairāk pazīstams kā publicists un vēsturnieks. Dzīvodams ASV, līdztekus akadēmiskajam darbam viņš ne mirkli neatraujas no trimdas latviešu sabiedriskās dzīves, aktīvi seko notikumiem okupētajā Latvijā un vēlāk – neatkarības atjaunošanas gaitai. Par katru svarīgāko notikumu viņam atrodas savi komentāri, kurus bagātīgi publicē trimdas latviešu laikraksti u.c. izdevumi. Daudz vērības viņš veltījis Latvijas jaunākās vēstures jautājumiem. Bez jau minētajām grāmatām sarakstītas un publicētas vēl *Atmiņas par Kārli Ulmani* (1947. g. kopā ar Alfrēdu Bērziņu, 4 izdevumi), *Kam drosme ir* (1990. g. paplašināts un papildināts iepriekšējās grāmatas izdevums, izdota ASV un Latvijā), *Kārlis Ulmanis* (1988. g. izdota ASV un divreiz Latvijā – vispirms 20 000 eks., bet 1997. g. Latvijas Universitātes izdevumā vēl 10 000 eks.), *Atmiņas un pārdomas* (1984. g., 2 izdevumi ASV, 1 izdevums Latvijā 1993. g.), *Kurp ejam* (1996. g. – grāmatas *Atmiņas un pārdomas* 2. daļa; 1. izdevums ASV, otrs, papildināts – Latvijā 1997. g.).

Prof. Dr. J. Labsvīrs kļuvis arī par ievērojamu izglītības un kultūras mecenātu; viņš ziedojis balvām trimdas latviešu vasaras vidusskolas Garezerā labākajiem skolēniem, Latvijas Zinātņu akadēmijai prof. K. Baloža un prof. A. Švābes balvu iedibināšanai, Latvijas vēstures institūtam, Latvijas Nacionālajai operai un citiem humanitāriem, kultūras un nacionālpolitiskiem mērķiem. 1993. g. Latvijas vēstures institūta Zinātniskā padome piešķīrusi viņam mecenāta diplomu un ievēlējusi par institūta goda locekli, bet 1994. g. prof. J. Labsvīram piešķirts Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktora nosaukums vēstures zinātnē.

Par nopelniem Latvijas labā prof. J. Labsvīrs 1995. g. apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni. Taču viņa nopelnus atzinusi ne tikai Latvija, bet arī Amerikas Savienotās Valstis. Par to var liecināt daudzās pateicības un atzinības, ko viņš saņēmis no dažādām ASV organizācijām un augstu stāvošām personām, ieskaitot ASV prezidentu un viceprezidentu. Profesora jubilejas reizē 1992. g. viņa sveicēju vidū bija toreizējais ASV prezidents Džordžs Bušs un viņa kundze Barbara Buša, bet 1997. g. 90 gadu jubilejā – arī ASV prezidents B. Klintonš ar dzīvesbiedri un Latvijas Valsts prezidents G. Ulmanis.

Prof. J. Labsvīrs ir ievēlēts par Latviešu akadēmisko mācībspēku un zinātnieku apvienības (LAMZA) prezidija vicepriekšsēdētāju, ir trimdas Kultūras fonda laureāts. Biogrāfiskas ziņas par prof. J. Labsvīru var atrast daudzās biogrāfiskajās vārdnīcās. Amerikas Biogrāfiskais institūts (*American Biographical Institute*) izraudzījis viņu par «1997. gada cilvēku» (*Man of the Year 1997*).

Ivars Dūmiņš

Ievads

Viens no galvenajiem saimnieciskā rakstura iemesliem, kādēļ Padomju Savienībā kolektivizēja lauksaimniecību, bija ticība liela mēroga ražošanas pārākumam gan lauksaimniecībā, gan rūpniecībā. Tika uzskatīts, ka augsti mehanizēta zemkopība kopā ar ražošanas līdzekļu, ieskaitot zemi, sociālistisko īpašumu, radīs lielu produkcijas un darba ražīguma pieaugumu. Padomju vadoņi ticēja, ka produkcijas un darba ražīguma pieaugums pierādīs, ka kolhozu sistēma ir pārāka par kapitālistiskajām individuālajām saimniecībām. Kopš kolektīvo saimniecību ieviešanas PSRS ir pagājuši vairāk nekā 25 gadi (t.i., skaitot no 1929. gada, kad sākās kolektivizācija Krievijā, līdz 50. gadu vidum, kad tapis šis darbs. – *Red.*), un vēl joprojām tiek publicēti darbi par to, kuras no padomju iecerēm ir īstenojušās praksē. Tomēr padomju tautsaimniecības produkcijas analīzi ir iespējams dažnedažādi apšaubīt. Nerunāsim pagaidām par ticamības novērtējumu, kuru padomju statistikas datiem pievienojuši atsevišķu darbu autori un kura pati par sevi ir ļoti nozīmīgs faktors. (Šajā darbā izmantoto padomju avotu datu ticamība ir aplūkota 4. pielikumā piezīmē par padomju statistiku.) Taču ir arī šāds iebildums: daudzi, it īpaši padomju autori, vērtējot padomju lauksaimniecības panākumus, salīdzina tos ar Krievijas lauksaimniecības sasniegumiem laikā pirms Pirmā pasaules kara; citi tos salīdzina ar lauksaimniecības ražošanu attīstītajās rietumu valstīs. Šos salīdzinājumus var apšaubīt vairāku iemeslu dēļ.

Pirmkārt, nav iespējams spriest par kolhozu ražošanas efektivitāti, salīdzinot Krievijas lauksaimniecības produkciju un ražību 1913. gadā vai pat agrākos laika periodos ar tās produkciju un

ražību 1938. vai 1956. gadā. Pierādot, ka produkcija vai ražība uz vienu zemes vienību vai mājlopu 1938. vai 1956. gadā bija augstāka vai zemāka nekā 1913. gadā, netiek attaisnoti secinājumi par to, ka viena ekonomiskā sistēma ir pārāka par otru. Tas pats attiecas arī uz spriedumiem par dzīves līmeni. Lai salīdzinātu šo divu ekonomisko sistēmu efektivitāti (cik tas vispār iespējams), būtu jāzina tas, kāda būtu bijusi Krievijas lauksaimniecība kapitālistiskajā sistēmā 1938. vai 1956. gadā. Šie skaitļi, kuri, protams, nekur nav iegūstami, atšķirtos kā no 1913. gada rādītājiem, tā arī no padomju laika 1938. vai 1956. gada datiem. Acīmredzot izmantot pirmskara datus nav iespējams, jo nav korekti salīdzināt tādus skaitļus, kuri faktiski nav salīdzināmi, lai rezultātā izdarītu secinājumus par kolhozu ražošanas vai kapitālistisko individuālo saimniecību efektivitāti.¹

Otrkārt, tas, ka lauksaimniecības produkcijas apjoms uz vienu cilvēku ASV, piemēram, 1956. gadā, ir lielāks nekā PSRS, ir apšaubāms arguments lauksaimniecības ražošanas efektivitātes salīdzināšanai. N. Jasnijam ir taisnība, apgalvojot, ka, salīdzinot darba ražīgumu ASV un PSRS, jāievēro sekojošais: a) padomju lauksaimniecībai ir daudz mazāk kapitāla; b) krievu zemnieks salīdzinājumā ar amerikāņu fermeri ir vājāks strādnieks un vēl vājāks uzņēmējs; c) dabas apstākļi lauksaimniecībai ASV ir bijuši daudz labvēlīgāki nekā PSRS [92, 420. lpp.]. Tam visam var vēl pievienot faktu, ka kara laikā 1860. gadā ASV netika pilnīgi izpostītas, kamēr Krievija Pirmajā un Otrajā pasaules karā tika pilnīgi sagrauta. Kā jau iepriekš teikts, N. Jasnijs ņem vērā ierobežojumus un grūtības, kas saistītas

¹ Interesanti atzīmēt, ka, analizējot padomju rūpniecības sasniegumus, daudzus iespaido lielais smagās rūpniecības produkcijas pieaugums, kas šķietami liecina par padomju ekonomikas progresu. Bet ne visi ir interesējušies par to, kādi būtu Krievijas smagās rūpniecības sasniegumi, piemēram, 1956. gadā kapitālistiskajā iekārtā un ar pilnīgi demokrātisku valdību. Kad ASV un Vācija pirms Pirmā pasaules kara apsteidza Lielbritāniju tērauda ražošanā, tas nenotika tādēļ, ka būtu pastāvējušas dažādas ekonomiskas sistēmas.

ar lauksaimniecisko ražošanu ASV un PSRS, tomēr, pēc viņa domām, «cerams, ka šāds salīdzinājums ir pietiekami labs, lai tālāk izdarītu ļoti vispārīgus secinājumus» [92, 421. lpp.]. To varētu ataisnot laikā pirms Otrā pasaules kara, jo tad vēl nebija iespējams izdarīt «vispārīgus secinājumus» uz reālāku datu pamata.

Viens no šī darba mērķiem ir salīdzināt ražošanu kolhozos (piemēram, ražību, kopējo produkciju, resursu izmantošanas efektivitāti un lauksaimniecības preču ražotāju dzīves līmeni) un individuālajās saimniecībās, balstoties uz reālākiem pieejamiem datiem. Vislabāk kolhozu sistēmas un individuālo saimniecību efektivitāti varētu salīdzināt, analizējot lauksaimniecības attīstību Baltijas valstīs pirms Otrā pasaules kara un pēc to piespiedu iekļaušanas PSRS sastāvā. Ekonomiskā attīstība pēc Pirmā pasaules kara visās trijās Baltijas valstīs (Latvijā, Igaunijā un Lietuvā) bija līdzīga, tādēļ secinājumus, kas izdarīti attiecībā uz Latviju, var attiecināt arī uz abām pārējām Baltijas valstīm.

Lauksaimniecības attīstības analīzei LPSR (Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā) un pirmskara Latvijā, lai izdarītu secinājumus par lauksaimnieciskās ražošanas salīdzinošo efektivitāti, ir vairākas priekšrocības.

Pirmkārt, materiālie apstākļi LPSR un pirmskara Latvijā bija gandrīz vienādi: a) dabas resursu kvalitāte un kvantitāte, t.i., zemes daudzums, augsnes kvalitāte, klimatiskie apstākļi utt. abos gadījumos bija identiski vai gandrīz identiski; b) postījumi, ko Latvijas lauksaimniecībai bija nodarījis Pirmais pasaules karš, bija gandrīz vienādi ar Otrā pasaules kara nodarītajiem postījumiem; padomju vara sāka ar to pašu mājlopu, mašīnu un ēku daudzumu un kvalitāti un to pašu cilvēku resursu daudzumu un kvalitāti, ar kādu Latvija sāka pēc Pirmā pasaules kara. Šo apstākļu galvenā atšķirība bija tā, ka ražošana notika dažādās ekonomiskajās sistēmās. Laikposmā starp abiem pasaules kariem Latvija bija kapitālistiska valsts ar samērā nelielām individuālajām zemnieku saimniecībām, bet pēc Otrā pasaules kara un iekļaušanas Padomju Savienībā Latvijas PSR ir pārveidota par sociālistisku valsti ar plaša

mēroga mehanizētu ražošanu lauksaimniecības sektorā.² Protams, laika faktors (kas izpaužas vispārējā ražošanas progresā laika ritumā) ir par labu LPSR, bet tas tikai apstiprina šī darba V daļā izdarītos secinājumus.

Otrkārt, neatkarīgi no tā, cik maza loma Padomju Savienības mērogā bija Baltijas valstīm kopumā un Latvijai atsevišķi, Latvijas lauksaimniecības kolektivizācija ļauj dot padomju agrārās politikas vispārēju raksturojumu. Padomju valdība 1940.–1941. gadā paziņoja, ka Latvijā nenotiks piespiedu kolektivizācija un ka neatkārtosies «pagātnes kļūdas» (deportācijas, nāves sodi utt.). Daudz latviešu ticēja, ka jaunizveidotā LPSR lauksaimniecība tiks piemērota cilvēku un zemes īpašajam stāvoklim. Tomēr Latvijas lauksaimniecības kolektivizācija liecina, ka, tiklīdz padomju varas pārstāvji ir ieguvuši politisku kontroli pār valsti, padomju modelis tiek piemērots mehāniski, neievērojot jaunus apstākļus.

Latvijas pieredze dod iespēju paredzēt lauksaimniecības attīstības gaitu valstīs, kuras nākotnē varētu nonākt padomju varas ietekmē. Tas gan nenoliedz komunistiskās politikas elastību pragmatiskā situācijā, bet, mērķus sasniedzot, kompromisa vairs nav. Ja tā sauktajās satelītvalstīs vēl nav ieviesta plaša mēroga kolektivizācija un ir saglabāties privātīpašums, tad vietējās varas iestādes, sekojot PSRS galveno instanču lēmumiem, ir pagarinājušas pārejas periodu no kapitālisma uz sociālismu politisku vai citu īslaicīgu iemeslu dēļ. Galvenās atšķirības ir iespējamās tikai tad, kad attiecīgās valstis, kuras ir «iegājušas sociālisma ceļā», ir pietiekoši spēcīgas, lai pretotos padomju politiskajai varai vai to neitralizētu, kā tas notika ar komunistisko Ķīnu vai Dienvidslāviju.

Treškārt, LPSR lauksaimniecības attīstības analīze pierāda to, ka

² Jāatzīmē, ka lauksaimniecības kolektivizācija, ko veica padomju vara pēc Otrā pasaules kara, nenorisinājās vienīgi Baltijas valstīs, bet arī citās jaunajās teritorijās, kuras kara laikā vai pēc kara bija ieguvusi PSRS. «Taču atrast kaut kādu informāciju par to cenu, kādu jaunās teritorijas maksāja kolektivizācijas dēļ.. var tikai par Baltijas valstīm, kuras pēc to iekļaušanas PSRS tika padarītas par atsevišķām republikām» [26, 91. lpp.].

attiecībā uz uzkrāšanu PSRS nav notikušas svarīgas pārmaiņas (kā paredzēja daži padomju ekonomikas vērotāji) un ka patērētāja intereses plānveida saimniekošanas vadība vēl joprojām respektē relatīvi maz. Neraugoties uz pārmaiņām valdības sastāvā, ekonomiskā politika, kuru īstenoja Staļins, turpmākajos gados nav īpaši mainījusies.

Ceturtkārt, jāuzsver, ka pastāv atšķirība starp primārajiem un sekundārajiem iemesliem, kas nosaka trūkumus kolhozu saimniecībā, un sekundāro iemeslu daļēja novēršana nevarēja atrisināt pastāvošās problēmas, kā to gaidīja padomju varas pārstāvji, ieviešot neseno (1958. gada) reorganizāciju.

Piektkārt, turpmākā paredzamā padomju lauksaimniecības attīstība ir aplūkota, ievērojot padomju valdības ideoloģisko un ekonomisko motivāciju.

Visbeidzot, jāatzīmē, ka dažviet šajā darbā, kur padomju sasniegumi ir salīdzināti ar attiecīgajiem sasniegumiem dažās rietumu valstīs (ASV, Vācijā u.c.), jāievēro minētie salīdzināšanas iespēju ierobežojumi (sk. arī 4. pielikumu).

I daļa

Īss pārskats par Latviju līdz kolektivizācijai

I daļā izklāstītas Latvijas galvenās ekonomiskās, sociālās un politiskās iezīmes pirms tās iekļaušanas Padomju Savienībā.

1.nodaļā dots valsts ģeogrāfisko un demogrāfisko iezīmju kopsavilkums. Īsi raksturoti noteicošie lauksaimniecības apstākļi: ģeogrāfiskais novietojums, klimats, augsne, mitrums u.c.

2.nodaļā aplūkota Latvijas lauksaimniecības attīstība un tās sasniegumi Latvijas neatkarības laikā. Uzsvērts, ka galvenā Latvijas lauksaimniecības iezīme bija individuālā saimniecība un tas, ka Latvijā, izņemot Latgali, nekad nav bijis zemes kopīgās apsaimniekošanas tradīciju, līdzīgu kā ciematu kopienās Krievijā.

3.nodaļa veltīta pirmajam padomju okupācijas laikam 1940.–1941.gadā un ierobežojumiem, kādiem tajā laikā tika pakļautas individuālās saimniecības. Nodaļa noslēdzas ar vācu okupācijas laika notikumu izpēti.

1. nodaļa

Zeme un tauta

Latvija atrodas Baltijas jūras austrumu krastā starp 55° 40' 30" – 58° 5' 12" ziemeļu platuma un 20° 58' 7" – 28° 14' 30" austrumu garuma ģeogrāfiskajām koordinātām. Latvijas teritorija 1939.gadā bija 65 791,4 kvadrātkilometri (apmēram 25 700 kvadrātjūdzes).

1914.gadā Latvijas iedzīvotāju skaits bija 2 552 000. Pēc Pirmā pasaules kara tas 1920.gadā bija samazinājies līdz minimumam – 1 596 931. Tas notika sakarā ar Latvijas lielo rūpniecības uzņēmumu un to strādnieku evakuāciju kara laikā uz Krievijas centrālajiem

ražoniem un arī tādēļ, ka uz Krieviju no karadarbības apgabaliem bija aizdzīti simtiem tūkstošu Latvijas iedzīvotāju. Lielākā daļa šo kara bēgļu atgriezās pēc tam, kad tika parakstīts Latvijas–Krievijas miera līgums. 1935.gadā Latvijas iedzīvotāju skaits bija 1 950 502, bet 1939.gadā tas jau sasniedza 2 001 900 [8, 28., 29.lpp.].

1931.–1935.gadā vidējais dzimstības līmenis Latvijā bija 18,3 uz 1000 iedzīvotājiem, bet vidējais mirstības līmenis – 13,9. Vidējais iedzīvotāju pieaugums laikā no 1931. līdz 1935.gadam bija 4,4 uz 1000 iedzīvotājiem. No 35 Eiropas valstīm Latvija 1939.gadā dzimstības līmeņa ziņā bija 15. vietā, 12. vietā pēc mirstības līmeņa, bet 19.vietā – pēc iedzīvotāju pieauguma [109, 291., 292.lpp.].

1935.gadā vidējais iedzīvotāju blīvums bija 80 uz kvadrātjūdzi, tā sadalījums pa apgabaliem – nevienmērīgs. Iedzīvotāju plūsma uz pilsētām nebija ļoti izteikta. Lauku iedzīvotāju procentuālais daudzums 1897. gadā bija 70,63, 1925.gadā – 67,18, bet 1935.gadā – 65,38 [8, 28.lpp.].

1935.gadā vispārējās nodarbinātības attiecība pret visu iedzīvotāju skaitu bija 62,9 %, turklāt lielākā iedzīvotāju daļa bija nodarbināta lauksaimniecībā. 1.tabula parāda strādājošo profesionālo sadalījumu 1935.gadā.

1. tabula

Strādājošo sadalījums pa nozarēm Latvijā 1935. gadā

Nozare	Strādājošo daudzums, % no visiem nodarbinātajiem
Lauksaimniecība	67,8
Rūpniecība	14,8
Tirdzniecība	5,8
Satiksmē	2,2
Publiskā administrācija un drošība	3,3
Izglītība un brīvās profesijas	1,8
Veselības aprūpe	1,5
Mājkalpotāji	2,8

[13, 18. lpp.]

Latviešu tauta ir indoeiropiešu tautu saimes baltu atzara locekle; tā atšķiras gan no slāviem, gan ģermāņiem. Latvija ieguva neatkarību 1918. gadā pēc ilgas svešzemnieku valdīšanas. Sakarā ar tās ģeogrāfisko novietojumu Latvija vienmēr ir bijusi kaujas lauks, kur sadūrušās krievu un vācu, poļu un zviedru intereses teritoriālā īpašuma dēļ cīņā par «Dominium Maris Baltici». Kopš izveidojusies Krievijas impērija, Baltijas apgabals ir bijusi vieta, kur satiekas Krievija un Rietumi; Baltijas jūras austrumu krasta teritorija nekad nav tikusi veiksmīgi neitralizēta; tā joprojām paliek Krievijas sastapšanās vieta ar Rietumiem.

PSRS okupēja Latviju 1940. gada 17. jūnijā.¹ No 1941. gada jūlija līdz Otrā pasaules kara beigām Latviju bija okupējusi nacistiskā Vācija, pēc Otrā pasaules kara to atkal okupēja PSRS un pievienoja Padomju Savienībai kā savienoto republiku. Tomēr Amerikas Savienotās Valstis un dažas citas valstis neatzina šo piespiedu pievienošanu. Tās, sākot ar 1920. gadiem, turpināja diplomātiski atzīt trīs Baltijas valstis un turpināja sadarboties ar diplomātiskajiem un konsulārajiem pārstāvjiem, kuri kalpoja šo valstu pēdējām neatkarīgajām valdībām [70, 4.lpp.].

Kaut gan Latvija ir viena no Eiropas ziemeļu valstīm, tajā ir relatīvi maigs un mitrs klimats. Baltijas jūras tuvums palielina okeāna un Golfa straumes ietekmi uz valsts klimatu. Tā rezultātā Latvijas klimatam ir tikai mērenas temperatūras un mitruma svārstības. Ziemas nav sevišķi aukstas, un vasaras ir pietiekami garas, lai būtu iespējama salīdzinoši laba lauksaimniecības attīstība.

Latvijas augsni veido galvenokārt diluviālās augsnes, brūnzesmes, morēnu māla un purva augsnes. Morēnu māls veido auglīgu zemi, tas galvenokārt sastopams Zemgalē. Daudzviet Latvijas augsne ir pārāk mitra. Saskaņā ar dažādiem aprēķiniem, vienai trešdaļai lauku, trīs ceturtdaļām pļavu un vienai ceturtdaļai ganību bija ne-

¹ Jāpiebilst, ka jau 1918.gada 5.decembrī padomju karaspēks iebruka Latvijā, ieņēma galvaspilsētu Rīgu un tika izveidota Latvijas padomju valdība. Tas bija pirmais komunistu mēģinājums pakļaut Latviju. Latvijas armija ar vācu zemessargu palīdzību atbrīvoja Rīgu 1919.gada 22.maijā.

pieciešama nosusināšana. Augsne satur pārāk maz kalcija, un tā ir pārāk skāba, kas pelēkajām un smilšainajām augsnēm ir parasta parādība. Profesors K. Bamberg (no Latvijas universitātes) aplēsis, ka 35 % aramzemes nepieciešama skābuma neitralizēšana (kaļķošana) [8, 228. lpp.]. Īpaša uzmanība jāveltī augsnes uzlabošanai un mēslošanai, kas ir sevišķi nozīmīgi zemas kvalitātes augsnei.

Attiecībā uz zemes izmantošanu Latvijas teritorija 1939. gadā bija sadalīta šādi:

2. tabula

Zemes izmantošana 1939. gadā, %

Aramzeme	36
Plavas	14
Ganības	10
Meži	29
Pārējā zeme un iekšzemes ūdeņi	11

[13, 18. lpp.]

2. nodaļa

Lauksaimniecība Latvijā līdz pirmajai padomju okupācijai

Lauksaimniecības attīstība līdz 1920. gadam

Latvijas saimniecisko dzīvi pirms tās neatkarības iegūšanas nenoteica latviešu tautas pārstāvji, bet gan svešas varas. Latvijas iedzīvotāji bija pakļauti svešinieku politikai un to veidotajiem likumiem, kas nebija virzīti uz latviešu labklājību.

Līdz 1918.gadam lauksaimniecības attīstību galvenokārt noteica baltvācieši, kuri nebija ieinteresēti radīt stipru Latvijas zemes īpašnieku šķiru, bet, tieši pretēji, paturēt latviešus kā nomniekus, laukstrādniekus, apkalpotājus un lētu darbaspēku rūpniecībā.

Tās Latvijas lauksaimniecības īpatnības, kuras atšķiras no lauksaimniecības iezīmēm Krievijā pirms revolūcijas, veidojās galvenokārt baltvāciešu dominēšanas dēļ.

Līdz pat Pirmajam pasaules karam 48 % Latvijas teritorijas bija lielu privātu muižu īpašumā, no tām dažas sniedzās apmēros no 10 000 līdz 70 000 ha (24 710 līdz 172 970 akru). Vācu zemes īpašnieki centās nodrošināt sev no krievu cariēm pēc iespējas lielākas privilēģijas, tādas kā īpašais Civilt kodekss (Baltijas provinces likums), kas atšķīrās no citās Krievijas impērijas daļās lietotā.

Vissvarīgākais vietējais fenomens attiecībā uz zemi un zemniekiem bija tā sauktais Landtāgs. Šim Landtāgam (no vācu *Land* – zeme, valsts, *Tag* – diena, sanāksme) ne tikai bija tiesības lemt zemniecības likteni apmēram 500 gadu ilgā laikposmā, bet tas lielā mērā ietekmēja arī vietējo pārvaldi.² Kad 1739.gadā (neilgi pēc Vidzemes iekļaušanas Krievijas sastāvā. – *Red.*) Krievijas impērijas Juri diskā padome uzdeva Landtāgam vairākus jautājumus, prasot tam

² Landtāga politiskā vara ilga no 1419. līdz 1918.gadam. Tā locekļi bija zemākās muižniecības zemes īpašnieki un lēņu muižnieki, galvenokārt vācu tautības.

izskaidrot, «vai zemākās muižniecības zemes īpašnieki attiecas pret zemniekiem kā pret savu īpašumu un cik tālu sniedzas viņu tiesības», tika saņemta šāda atbilde:

Kungu tiesības (*Erbherrschaften*) izmantot savu varu pār zemniekiem pastāv no laikiem, kad šīs [Baltijas] provinces iekaroja Teitoņu ordeņa zobens un kad tās nonāca tā īpašumā. .. Nav vajadzības dot īpašus zemnieku dzimtniecības pierādījumus, un zemākās muižniecības zemes īpašnieku tiesības (*ius domini*) ir skaidri un acīmredzami pierādītas praksē un ar iemūžinātajiem juridiskajiem noteikumiem par zemnieku padošanos (*Ausantwortung*) un ar Sigismunda Augusta Privileģiju.³

Landtāgs izstrādāja likumus par zemnieku dzimtcilvēku brīvlaišanu, kas Kurzemē notika 1817. gadā, bet Vidzemē 1819. gadā.⁴ Šie likumi atšķīrās no brīvlaišanas likumiem, kurus lietoja Krievijā 1861. gadā. Latgalē zemniekus atbrīvoja 1861.gadā pēc Krievijas zemnieku brīvlaišanas likumiem, kas bija spēkā visur citur Krievijas cariskajā impērijā.

1817. un 1819. gada brīvlaišanas likumi deva zemniekiem personisko brīvību, bet nedeļa viņiem tiesības uz zemi. Vācu zemes īpašnieki paturēja visu privātipašumā esošo zemi, tā padarot latviešus par bezzemes zemnieku tautu. Zemnieku nākotni vajadzēja regulēt «brīviem kontraktiem» ar absolūtajiem zemes kungiem. Līdz pat 19. gadsimta vidum zemes īpašnieki apvienoja (pievienošanas kustība) savu zemi ražošanai brīvajam tirgum un mazo saimniecību nomnieki atradās nepārtrauktos izlikšanas draudos. Šīs pievienošanas kustības dēļ viena piektā daļa mazo saimniecību saplūda ar lielajām muižām, un zemnieki tika padarīti par ubagiem vai laukstrādniekiem. Zemnieks tika «atbrīvots», bet laikā no 1817. līdz 1850. gadam viņš zaudēja savu zemi un bija spiests strādāt zemes īpašniekam. Šis laiks tika saukts par «verdības laiku». Šajā laikā zemnieks–nomnieks maksāja renti zemes īpašniekam lauksaimniecības produktu veidā, bez tam viņam bija jāstrādā zemes īpaš-

³ Sigismunds Augusts – Polijas karalis 16.gadsimtā, kad vēlākās Latvijas lielākā daļa nonāca Polijas varā [61, 272., 273.lpp.].

⁴ Vēsturiski un administratīvi Latvija bija sadalīta četrās provincēs ar nosaukumiem: Vidzeme (*Livonia*), Kurzeme (*Curland*), Latgale (*Letgallia*) un Zemgale (*Semigallia*).

nieka muižā noteikts dienu skaits katru nedēļu. Dzīves apstākļi pirmajos gados pēc brīvlatīšanas bija sliktāki nekā pirms tam. Dzimtūšanas laikā zemes īpašnieki attiecās pret zemniekiem kā pret savu īpašumu un sliktas ražas un bada laikos sagādāja viņiem iztikai nepieciešamo, bet pēc brīvlatīšanas nekāda palīdzība netika sniegta. No zemniekiem tika prasīts ilgu stundu darbs zemes īpašnieka muižā, kas viņiem atstāja maz vai nemaz laika un spēka savas zemes apstrādāšanai un padarīja viņus nespējīgus saražot pietiekami savai iztikai. Neizturot šādu postu, viņi sacēlās vai emigrēja, bet nemieri cieta pilnīgu neveiksmi organizācijas trūkuma dēļ. Apstākļi uzlabojās 1850. gados, kad renti sāka maksāt naudā un daudz zemnieku nopirka saimniecības no saviem zemes īpašniekiem. Pirms 1920.gada zemes reformas zemnieki bija izpirkuši 39 % Latvijas zemes [65, 16.lpp.].

1920. gada zemes reforma un tās sekas

1920.gada zemes reformas likums pārdalīja zemi. Pirmie to saņēma Latvijas neatkarības kara karavīri, otrie bija laukstrādnieki ar ģimenēm, trešie – nomnieki u.c.

Tika radīts Valsts Zemes fonds, kas pārņēma lielāko daļu lielo muižu ne tikai no vācu augstmaņiem Latvijā, bet arī no krieviem, poļiem un arī dažiem latviešiem. Tika pārņemtas arī mācītāju mājas, visi meži, Krievijas kroņa zemes un visi iekšzemes ūdeņi. Tikai maza daļa no kādreiz viņu īpašumā esošās zemes palika kādreizējiem lēņu muižniekiem. Ar šo zemes reformu valsts pārņēma 3 396 815 ha jeb 51,1 % Latvijas teritorijas. Lielākā daļa Valsts Zemes fonda tika sadalīta mazās saimniecībās, kuras sauca par «jaunsaimniecībām». Jaunsaimniecības maksimālais lielums bija 22 ha, kuriem varēja tikt pievienoti 5 ha ganību un 3 ha mežu. Reāli vairums jaunsaimniecību bija 15 ha lielas. 1920.gada zemes reformas rezultātā tika nodibinātas 92 558 jaunas saimniecības, bet 9754 agrākās saimniecības tika piešķirtas kādreizējiem to nomnie-

kiem privātīpašumā. Lai palielinātu mazos īpašumus, tika piešķirti 50 539 zemes gabali. Pēc zemes reformas, 1935.gadā Latvijā bija apmēram 237 500 saimniecību (pirms reformas – 150 000) [65, 18.lpp.; 8, 221.,224.lpp.].

Zemes saņēmējiem vajadzēja maksāt valstij par piešķirto zemi, bet viņi varēja saņemt ilgtermiņa un lētus kreditus ēku celtniecībai, lauksaimniecības mašīnu, sēklu iegādei u.c.

Visa kultivēšanai domātā zemes platība pēc to īpašniekiem sadalījās, kā parādīts 3.tabulā.

3. tabula

Kultivējamās zemes sadalījums

Īpašnieki	Pirms zemes reformas	Pēc zemes reformas
Lielie zemes īpašnieki	3 015 900 ha (48,1%)	nebija
Valsts	627 700 ha (10%)	1 746 500 ha (28%)
Vecsaimnieki	2 467 000 ha (39,4%)	2 817 600 ha (45,1%)
Pārējie	156 800 ha (2,5%)	129 500 ha (2,1%)
Jaunsaimnieki	nebija	1 550 200 ha (24,8%)

[61, 364.lpp.]

Latvijas agrārā sistēma balstījās uz principu, ka katra saimniecība ir individuāla vienība un tai jābūt pietiekoši lielai, lai nodrošinātu nodarbinātību saimniekam un viņa ģimenei. Zemes reformas politiskais mērķis bija padarīt sīko zemes īpašnieku par valsts galveno stabilizējošo faktoru ne tikai ekonomiskā, bet arī politiskā ziņā. Tāpēc jaunsaimnieki bija galvenie valdības palīdzības saņēmēji.

Latviešu tautsaimnieks J.Bokalders raksta, ka ar 1920.gada agrāro likumu Latvija pārvērtās par tipisku mazsaimniecību zemi. Lielākā daļa vai ap 70 % saimniecību platība ir mazāka par 20 ha. Tāpat ievērojami daudz (pāri par 25 %) ir vidēju saimniecību ar 20–50 ha zemes; pie tām pieder lielākā daļa vecsaimniecību. Un šai vidējo lauku sētu grupai pieder 40 % lauku saimniecību zemes. Samērā spēcīga bija arī vidēji lielo saimniecību grupa ar 50–100 ha

zemes; šādu saimniecību bija 14 365 ar 21 % zemes. Vidējās un vidēji lielās saimniecības visvairāk varēja izlietot lauksaimniecības mašīnas un citus lauksaimniecības tehnikas sasniegumus. Turpretī īstu lielsaimniecību ar vairāk par 100 ha platības bija tikai 1071 un tām piederēja 3,3 % zemes [51, 64.lpp.] .

Saskaņā ar datiem, kuri bija publicēti žurnālā *The Latvian Economist*, dažāda lieluma saimniecību īpašumi bija sadalīti šādi (4. tab.).

4.tabula

Saimniecību īpašumu lielumi Latvijā

Platība	Procenti	Skaitis
Līdz 10 ha	35,8	84 937
10–20 ha	32,7	77 463
20–30 ha	14,9	35 345
30–50 ha	10,2	24 226
50–100 ha	6,0	14 327
Vairāk par 100 ha	0,7	1 052
Kopā	100,0*	237 350

* Kopējais apjoms pārsniedz 100 % noapaļošanas kļūdu dēļ.

[8, 223.lpp.]

Pēdējā kategorijā iekļautas arī paraugsaimniecības, sēklu selekcijas saimniecības un liellopu un zirgu audzēšanas uzņēmumi, kuri piederēja valstij.

Vidēji no katrām 100 saimniecībām 80 apstrādāja īpašnieka ģimene, 8 – nomnieki, 2 – pusgraudnieki, bet 10 apstrādāja ar laukstrādnieku palīdzību [8, 223.lpp.].

Lai novērstu saimniecību sadalīšanu, 1922. gada agrārais likums noteica, ka saimniecības, kas ir mazākas par 10 ha, nevar dalīt mantinieku starpā. Jaunais, 1938. gada agrārais likums nodrošināja, ka vairs netika dalītas saimniecības, mazākas par 45 ha. Lauksaimnieku īpašuma nedalīšanas princips tika ieviests arī ar jaunā Latvijas Civilkodeksa palīdzību (1938.g.). Jaunā civillikuma 741.–571. pants negarantēja nekādas privilēģijas vecākajam dēlam (kā tas bija,

piemēram, nacistiskajā Vācijā). Tēvs varēja atstāt saimniecību jebkuram savam dēlam vai meitai, kurš bija viņam palīdzējis darbā. Šo likumu uzdevums bija nodrošināt lauksaimnieku ģimeņu turpināšanos Latvijā [8, 223., 224.lpp.].

Valdības politikas mērķis bija radīt tādus apstākļus, kas rosinātu cilvēkiem palikt dzīvot laukos. Tādēļ valdība piešķīra īpašas subsīdijas laukstrādnieku māju celšanai, kurām bija jābūt saskaņā ar valdības apstiprinātu sīki izstrādātu plānu. Liels darbs tika veikts, lai nodrošinātu labus ceļus, lauksaimniecības tehniku, lauku elektrifikāciju, labus lopus utt., lai palielinātu lauksaimnieku ienākumus un padarītu viņu dzīvi patīkamāku un kulturāli vērtīgāku.

Lauksaimniecībā nebija slēpta bezdarba. Tieši otrādi, bija laukstrādnieku trūkums, tos vajadzēja aicināt no Polijas un Lietuvas: 1933.gadā – 12 404, 1937.gadā – 34 677 un 1938.gadā – 27 532 [65, 258.lpp.].

Galvenais zemes reformas pretinieku arguments bija, ka, sadalot lielās saimniecības, tiks kavēta lauksaimniecības mehanizācija. Tas attiecīgi samazināšot lauksaimniecības produkciju un radīšot ilgu un vispārēju depresiju. Tomēr, kā to pierādīja lauksaimniecības produkcijas pieaugums, it īpaši pēc 1934.gada, kad tas bija lielāks nekā pirmskara gados, kad dominēja lielās muižas, šie argumenti bija nepatiesi.

Lauksaimniecības produkcija un ārējā tirdzniecība starpkaru gados

Latvijas lauksaimniecības produkcijas pieaugums redzams 5. un 6.tabulā.

Ražas pieaugums bija saistīts gan ar zemes platības palielināšanos, gan ar ražības pieaugumu. Kopējā kultivētā zemes platība pieauga no 6,12 milj. ha 1914.gadā līdz 6,32 milj. ha 1935.gadā, t.i., par 200 000 ha jeb 3,3 %. Aramzemes platības pieaugums šajā laikā bija relatīvi lielāks: 1914.gadā tika kultivēti 1,73 miljoni ha

Galveno laukaugu gada kopražs 1909.–1939. g.
(tūkst. t)

5. tabula

Gadi	Rudzi	Kvieši	Mieži	Auzas	Kartupeļi	Cukurbietes	Linsēklas	Lini	Āboliņa sēklas
1909.-1913.	325	38	173	279	639	–	25	30	–
1920.-1924.	203	29	130	226	596	162	16	17	659
1930.-1934.	315	150	197	345	1256	339	15	15	1522
1939.	379	192	221	447	1751	231	20	22	1820

[51, 85.lpp.]

aramzemes, bet 1939.gadā – 2,96 milj. ha, t.i., pieaugums bija par apmēram 31 % [65, 1367., 1368.lpp.].

Kviešu sējumu platība pieauga no 32 600 ha 1909.–1913.gadā līdz 136 800 ha 1935.–1938.gadā, t.i., vairāk nekā četras reizes. 1939.gadā kviešu sējumu platība turpināja palielināties un sasniedza 153 100 ha. Tajā pašā periodā kartupeļu stādījumu platība pieauga par apmēram 60 %, auzu – par 11 %. Cukurbietes pirms Latvijas neatkarības laika neaudzēja. Kaut gan rudzu un miežu sējumu platība samazinājās, šo graudu kopējā raža pieauga, jo palielinājās ražība [51, 26.lpp.].

Linu sējumu platības mainīgums izskaidrojams ar maiņām pasaules cenās, kuras šim Latvijas eksporta produktam Latvijas neatkarības periodā bija relatīvi zemākas nekā 1909.–1913.gadā [65, 1369.lpp.].

Latvijas lauksaimniecības ražība (mērot ražas centneros no ha) Latvijas neatkarības laikā pieauga gandrīz visām labībām un zālāugiem.⁵ Rudzu ražīgums laikā no 1909.–1913.gada līdz 1935.–1938.gadam pieauga par 40,9 %; kartupeļiem attiecīgais pieaugums bija 62,0 %, auzām – 23,1 %.

⁵ Sk. 1.pielikuma 1.tabulu.

1927.–1928. gadā Latvija importēja 48 846 tonnas rudzu un 89 941 tonnu kviešu; 1934.–1935. gadā tā eksportēja 87 527 tonnas rudzu un 29 846 tonnas kviešu. Cukura imports 1935.gadā tika apturēts [61, 365.lpp.]. Linu audzēšanā Latviju pārspēja vienīgi Padomju Savienība, Polija, Lietuva un Beļģija.

6. tabula

Galveno laukaugu platības 1909.-1938. g.
(tūkst. ha)

Galvenie laukaugi	Gadi			
	1909. - 1913.	1925. - 1929.	1930. - 1934.	1935. - 1938.
Rudzi	350,7	253,9	252,9	276,1
Kvieši	32,6	56,3	105,9	136,8
ziemas	28,3	37,0	68,2	70,1
vasaras	4,3	19,3	37,7	66,7
Mieži	191,0	176,3	182,0	185,6
Auzas	305,9	299,5	314,6	338,6
Mistrs	*	62,3	67,3	76,0
Kartupeļi	79,6	81,1	101,5	127,0
Cukurbietes	—	*	8,6	13,6
Lini	69,6	66,0	42,5	60,0
Zāļaugi	*	336,6	503,6	553,4

* Nav datu.

[65; 1369.lpp.]

Ļoti svarīga vieta Latvijas lauksaimniecībā bija lopkopībai. Tās divas galvenās nozares bija piensaimniecība un bekona ražošana.

7. tabulā parādīta lopkopības attīstība un mājlopu skaita pieaugums 1913.–1939.gadā.

Piensaimniecības attīstību raksturo sviesta eksporta pieaugums no 15164 kg 1921.gadā līdz 23 457 006 kg 1938.gadā. Tas izskaidrojams ne tikai ar govju skaita pieaugumu, bet arī ar izslaukuma palielināšanos vienai govij. Ievērojama loma izslaukuma palielināšanā

7. tabula

Lopkopības attīstība 1913.–1939. g.
(tūkst.)

Mājlopi	Gadi			
	1913.	1925.–1929.	1930.–1934.	1939.
Zirgi	320,0	361,6	367,3	414,7
Liellopi	912,0	955,3	1 122,0	1 271,8
Cūkas	557,0	494,0	617,7	889,8
Aitas	996,0	1 091,4	1 020,7	1 468,7

[65, 1372.lpp.]

no govju bija lopu audzēšanas pārraudzības biedrībām un lopu audzēšanas stacijām. 1937. gadā bija 777 pārraudzības biedrības, kurām piederēja 1186 lopu audzēšanas stacijas. Zinātniskās piena govju audzēšanas panākumus apliecina vidējais izslaukums no pārraugu biedrību uzraudzītajiem ganāmpulkiem.⁶

Gaļas produkcija pieauga no 60 000 tonnām 1923.–1924.gadā līdz 106 700 tonnām 1935.–1936.gadā [65, 1373. lpp.].

Lauksaimniecības loma Latvijas eksportā parādīta 8.tabulā.

8.tabula

Galvenais eksports 1929.–1938. g.
(% no kopējā eksporta)

Preces	Gadi				
	1929.	1933.	1936.	1937.	1938.
Lauksaimniecības ražojumi	34	39	49	34	47
Kokmateriāli	30	35	27	45	31
Pārējās	36	26	24	21	22

[65, 89.lpp.]

Kā redzams 8.tabulā, lauksaimniecības produkti 1937.gadā veidoja 34 % no kopējā eksporta, bet 1938.gadā – 47 %. Galvenais

⁶ Sk. 1.pielikuma 2.tabulu.

lauksaimniecības eksporta produkts bija sviests: 1937.gadā – 51 % no visa lauksaimniecības preču eksporta. Tam sekoja gaļa un mājlopi – 15,34 % un linu šķiedra – 14 %. Nozīme bija arī āboliņa un timotiņa sēkļu eksportam – 21 %. Ievērojami pieauga liellopu ādu eksports, kas 1937. gadā sasniedza 4,36 % no lauksaimniecības preču eksporta. Tāpat pārliecinoši pieauga olu, medus, sēklas kartupeļu un ārstniecības augu eksports.⁷

Lielākā Latvijas eksporta daļa gāja uz Angliju, kas 1938. gadā saņēma 42 % no visa eksporta. Attiecībā uz importu pirmajā vietā bija Vācija, kas 1938. gadā deva 39 % no Latvijas kopējā importa.⁸

9. un 10. tabula attēlo Latvijas tirdzniecības un maksājumu bilanci no 1934. līdz 1936.gadam.

9. tabula

Tirdzniecības bilance

(milj. latu*)

Gads	Eksports	Imports	Bilance
1934.	85,3	94,9	-9,6
1935.	98,7	101,0	-2,3
1936.	138,3	121,9	16,4

* Lats – Latvijas naudas vienība; 1,00 USD = 3,59 lati 1936. gadā, 5,40 lati 1939. gadā.

[65, 87.lpp.]

10. tabula

Maksājumu bilance

(milj. latu)

Gads	Kredīts	Debets	Bilance
1934	124,5	122,9	+1,6
1935	135,7	131,3	+4,4
1936	175,8	156,9	+18,9

[65, 87.lpp.]

⁷ Sk. 1.pielikuma 3.tabulu un [8, 245.lpp.].

⁸ Sk. 1.pielikuma 4., 5.tabulu.

Maksājumu bilanci galvenokārt ietekmēja ārējās tirdzniecības bilance, kas 1936. gadā bija labvēlīga. Tas izskaidro 18,9 miljonu latu bilances atlikumu (apmēram 5,3 milj. USD) 1936. gada maksājumu bilanci.⁹ Normālos apstākļos maksājumu bilance vienmēr bija labvēlīga – ar vairākiem miljoniem latu kredīta Latvijas labā. Tirdzniecības bilances deficīts parasti bija vairāk nekā nosepts ar kuģniecības, tranzīta un tūrisma ienākumiem.

Lauksaimniecības produkcija veidoja vienu no galvenajām Latvijas rūpniecības bāzēm. Rūpniecības nozares, kuras pārstrādāja lauksaimniecības produkciju pārtikas produktos, 1937.gadā tirgū nodeva gatavas preces 137 203 000 latu bruto vērtībā (apmēram 25,4 milj. USD) jeb 21,5 % no kopējās Latvijas rūpniecības produkcijas. Rūpniecības uzņēmumu produkcijas bruto vērtība, kas izmantoja lauksaimniecības izejvielas un ražoja citas preces, nevis pārtikas produktus, bija 40 956 000 latu (apmēram 7,6 milj. USD) jeb 6,4 % no Latvijas rūpniecības produkcijas bruto vērtības. 1858 jeb 32,5 % rūpniecības uzņēmumu no visiem 5717 rūpniecības uzņēmumiem nodarbojās ar lauksaimniecības saražoto izejvielu apstrādi. Šo izejvielu vērtība veidoja 35 % no visu rūpniecībā izmantoto izejvielu vērtības.¹⁰

⁹ 1937.gadā bilances atlikums sasniedza 40 miljonus latu (apmēram 7,4 miljoni USD). Sk. [8, 335.lpp.].

¹⁰ Sk. 1. pielikuma 6.tabulu un [8, 237.lpp.].

3. nodaļa

Pārmaiņas lauksaimniecībā pirmās padomju okupācijas laikā 1940.–1941. g. un to sekas

Padomju 1940. gada agrārā reforma

Pēc PSRS Latvijas okupācijas 1940.gada 17.jūnijā Latvijas parlamenta, Saeimas, vēlēšanas notika 14.–15.jūlijā. 1940. gada 22.jūlijā jaunievēlētā «Tautas Saeima» pieņēma lēmumus nacionalizēt zemi, bankas, lielus komerciālus un rūpniecības uzņēmumus.

Dekrēts par zemes nacionalizāciju paziņoja:

Vadoties no darba zemniecības dzīvības interesēm un izsakot visas darba tautas gribu, Saeima visu zemi ar tās dzīlēm, mežiem, ezeriem un upēm pasludina par visas tautas mantu, t.i., par valsts īpašumu. Zemes platība, kas tiek nodota darba zemniekiem lietošanā, noteikta ne lielāka par 30 ha. Visa pārējā zeme virs noteiktās platības tiek ieskaitīta valsts zemes fondā, lai valsts varētu sniegt palīdzību bezzemniekiem un mazzemniekiem viņu apgādāšanā ar zemi.

Tikai nedēļu vēlāk, 1940.gada 29.jūlijā, izdeva likumu par zemes īpašumu, ievadot pirmo padomju agrāro reformu [III, 1940.g. 2.aug.]. Šis likums konkrēti norādīja, no kāda veida zemes īpašumiem bija jāsasastāv Zemes fondam.

Zemes fondu izveidoja no trīs zemes kategorijām¹¹; šo zemi, pirmkārt, bija paredzēts izmantot mazo, līdz 10 ha, saimniecību palielināšanai un, otrkārt, to bija paredzēts dot bezzemniekiem, tā radot jaunas saimniecības, katru 10 ha lielumā.

¹¹ 1. Visa valsts zeme, kuru var izmantot lauksaimnieciskiem mērķiem un kura valstij tieši nav vajadzīga.

2. Visa zeme, kas pieder baznīcām, draudzēm un klosteriem, neatkarīgi no tās platības.

3. Visa tā kopējās zemes platības daļa, kas agrāk bija individuālo zemes īpašnieku privātipašums virs 30 ha, ar izņēmumiem attiecībā uz zemes īpašumu, kas pieder tautas ienaidniekiem un personām, kas spekulē ar zemi, visam viņu īpašumam bija jāklūst par Zemes fonda daļu.

Zemes mērīšanu veica saskaņā ar agrāro reformu. Zemes fonds pārņēma 961 394 ha zemes.

11. tabula

Zeme, kuru 1940. gadā pārņēma Zemes fonds

Agrākie īpašnieki	Platība, ha	Platība, % pret visu Zemes fonda zemi
Valsts	10 252	1,1
Baznīcas un klosteri	18 177	1,9
Saimniecības, lielākas par 30 ha	875 252	91,1
Tautas ienaidnieki un spekulanti	1 389	0,1
Repatriētie vācieši	50 314	5,2
Pagastu pašvaldības	3 869	0,4
Pārējie	2 141	0,2
Kopā	961 394	100,0

LPSR Lauksaimniecības komisariāta dati [50; 25.lpp.]

Ar agrāro reformu tika radītas 51 762 jaunas 10 ha saimniecības. Tās saņēma 54,5 % visas Zemes fonda zemes. Papildus zeme tika iedota 23 321 mazajai (zem 10 ha) saimniecībai (72 544 ha jeb 7,5 % visas Zemes fonda zemes) un 26,7 % fonda zemes pārņēma mežrūpniecības komisariāts. Pārējie 11,3 % fonda zemes palika neizdalīti vai tika atdoti organizācijām.¹²

Atbilstoši padomju datiem, vairāk nekā 75 000 bezzemnieku un mazo zemes īpašnieku saņēma vairāk par 600 000 ha zemes. 67 % jauno saimniecību iedeva laukstrādniekiem. Pirms agrārās reformas 5 ha un mazāka lieluma saimniecību rīcībā bija 15,9 % no visu saimniecību zemes, bet pēc šīs reformas – 10,9 %. Attiecīgie

¹² Sk. [50, 25., 26.lpp.]. Jāpiezīmē, ka ir pretrunas starp datiem par Zemes fondu un zemes izdalīšanu, kurus sniedza padomju varas iestādes pēc Latvijas otrās padomju okupācijas, un datiem, kurus publicēja Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija Ziņotājs 1940. gadā. Saskaņā ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija Ziņotāju (1940.gada 26. septembri), kopējā Zemes fonda zemes platība bija 811 838 ha. Uzrādītais jauno saimniecību skaits bija 47 487.

skaitļi 5–10 ha saimniecībām bija 17,8 un 28,9 %, bet 10–15 ha saimniecībām – 33,2 un 34,2 %. Relatīvā 20–30 ha saimniecību proporcija pieauga tādēļ, ka šajā grupā nonāca saimniecības, kuras agrāk apstrādāja vairāk par 30 ha zemes [50, 26.lpp.].

Agrārās reformas rezultātā visas saimniecības, kuru rīcībā bija vairāk nekā 30 ha zemes, tika iznīcinātas kā ražotājas iekšzemei un ārējam tirgum. Lielākajai daļai jauno saimniecību vispār nebija nekādu ēku, nekāda inventāra un piederumu. Padomju ierēdņi apgalvoja, ka valsts sniedz nepieciešamo palīdzību lauksaimniekiem, kam tas bija nepieciešams.

Latvijas Komunistiskās partijas pirmais sekretārs J.Kalnērziņš rakstīja:

Valsts ļoti daudz palīdzēja trūcīgiem zemniekiem, izsniedzot viņiem sēklas, minerālmēslus, naudas līdzekļus lopu iegādei un saimniecības ēku uzcelšanai [30, 121., 122.lpp.].

Tomēr par palīdzības apjomu nekādi dati nav sniegti (izņemot 1 milj. rbļ. kredītu, 56 000 t koncentrētās lopbarības un 250 000 t minerālmēslu) [30, 122.lpp.]. Praksē šo palīdzību galvenokārt veidoja lopi un darbarīki, kas bija atņemti bagātākajiem saimniekiem. Daudz jauno saimnieku tika iemitināti to saimnieku ēkās, kuriem bija piederējis vairāk nekā 30 ha zemes.

Pirms agrārās reformas komunisti bija paziņojuši, ka mazos lauksaimniekus (ar 10 ha un mazāk zemes) ekspluatējusi buržuāziskā valdība, jo tik mazas saimniecības nevarējušas nodrošināt iztiku saimniekam un viņa ģimenei, ka šādas saimniecības ir ražošanā neefektīvas. Tomēr pēc agrārās reformas viņi izveidoja 51 762 šādas mazas saimniecības.

Saskaņā ar 1941.gada lauksaimniecības plānu jaunradītajās saimniecībās bija paredzēts uzcelt 8000 jaunu ēku 32 milj. latu vērtībā (6 milj. USD). Dažiem jaunajiem saimniekiem bija nepieciešamie darbarīki un mājlopi, tomēr vairums gaidīja, ka tie saņems darbarīkus un mājlopus no valsts. Lauksaimniecības komisariāts aprēķināja, ka katrai jaunajai saimniecībai iesākumā jābūt nodrošinātai ar vienu zirgu, vienu govī, divām cūkām un divām aitām.

Kopējais ieguldījums mājlopos tika aprēķināts šādi: 3300 zirgu (katrs Ls 700), 28 000 govju (Ls 300), 56 000 cūku (Ls 25), 56 000 aitu (Ls 25), kopā Ls 34,3 miljoni (6,4 milj. USD). Nepieciešamo darbarīku vērtība tika aprēķināta Ls 12,9 milj. (2,4 milj. USD). Turklāt bija nepieciešams ieguldīt līdzekļus sēklās, mēslojumā, zirgos un mašīnās mašīnu un traktoru stacijām. Kopējais ieguldījums jaunizveidotajās saimniecībās tika aprēķināts Ls 90,6 milj. (16,8 milj. USD). Govis jaunajām saimniecībām bija jāiegūst, tās atņemot saimniekiem, kuriem bija piederējis vairāk nekā 30 ha zemes, ar «solījumu», ka tiks attiecīgi samazināti šo saimnieku pārdā. Pierēķinot jauno saimnieku individuālos iekrājumus un rēķinoties, ka, ceļot ēkas, jaunsaimnieki izmantos paši savu darbaspēku, tika plānots, ka no minētās summas (Ls 90,6 milj.) būtu jādod tikai puse [12, 364.–366.lpp.].

Plāns paredzēja apsējamo platību, kopējo ražu, dažādu kultūru vidējo ražību tādu, kas pārspētu pēdējā Latvijas neatkarības gada ražu.¹³

Individuālās saimniekošanas ierobežojumi, nodokļi un obligātās piegādes

Agrārās reformas loģiku vislabāk raksturo V. Ļeņina izteikumi par komunistu politiku PSRS pēc boļševiku revolūcijas.

Valsts vara mēģināja pāriet uz jaunajām sociālajām attiecībām, piemērojoties apstākļiem, tad pārņemot varu tik pakāpeniski, cik iespējams, un laužot tik maz vecā, cik iespējams [39, 284.lpp.].

Tādēļ reforma saglabāja individuālās saimniekošanas dominēšanu Latvijas lauksaimniecībā. Ievadsolis lauksaimniecības kolektivizācijai PSRS bija zemnieku iedalīšana trijās grupās: bagātie jeb

¹³ Pavasara sējas plānā 1941.gadam bija noteikta vasaras kviešu sējumu platība 88 200 ha, vasaras rudzu – 2900 ha, auzu – 398 200 ha, miežu – 174 300 ha, linu – 75 000 ha, kartupeļu stādījumu – 160 000 ha un cukurbiešu – 17 500 ha. Šīs platības bija lielākas nekā 1939.gada reālās sējumu platības. Turklāt tās bija plānotāju noteiktais minimums, ko vajadzēja pēc iespējas pārsniegt [12, 374., 376.lpp.].

kulaki (Latvijā tos sauca arī par budžiem. – *Red.*), vidējie un trūcīgie. Boļševiki galvenokārt balstījās uz trūcīgajiem zemniekiem, bet tika arī uzskatīts, ka nebūtu gudri nevajadzīgi nokaitināt vidējās grupas zemniekus vai mazināt viņu darba ražību. Likvidācijai bija nolemti tikai kulaki.

Latvijā pēc iepriekšējās agrārās reformas 1920. gadā bija arī nabadzīgi zemnieki (galvenokārt Latgalē). Lielākā daļa saimniecību (apmēram 70 %) bija 1–20 ha katra, vairāk nekā 25 % no to kopskaita bija saimniecības ar 20–50 ha zemes. Tāpēc padomju amatpersonām Latvija bija «kulaku republika». Pat vēl 1951.gadā Latvijas Komunistiskās partijas pirmais sekretārs J.Kalnērziņš rakstīja:

Buržuāziskajā Latvijā 45,3 % labākās aramzemes bija koncentrēti budžu rokās. Viņiem piederēja ap 66 % liellopu, vairāk par ¾ visu lauksaimniecības mašīnu. Budži ekspluatēja ap 200 000 kalpu un saņēma no valsts lētus kredītus un subsīdijas. Darba zemniekiem kapitālistiskais lauksaimniecības attīstības ceļš bija smags un postošs [30, 164.lpp.].

Liekas, ka šeit teikts, ka ne tikai vecie saimnieki, bet arī Latvijas neatkarības laika jaunsaimnieki tika uzskatīti par kulakiem, kaut arī vidēji viņu saimniecības bija apmēram 15 ha lielas un tās parasti apstrādāja bez algotiem laukstrādniekiem.

1940.gada agrārās reformas mērķis bija palielināt tieši nabadzīgo un vidējo zemnieku grupu, radot jaunas saimniecības līdz 10 ha zemes platībai un ierobežojot kulaku saimniecisko spēku. Lai sasniegtu šo mērķi, padomju varas iestādes veica dažādus pasākumus [50, 27.lpp.], kuru rezultāts bija ievērojams strādātgrības zudums, fakts, kurš attiecīgi lika padomju līderiem pieņemt obligātus darba noteikumus, smagus sodus un izveidot plašu pārraudzības sistēmu visai lauksaimniecībai. 1940. gada 29.augustā padomju valdība izdeva pavēli, ka rudens sējai jābūt pabeigtai 15.septembrī, un uzlika atbildību visiem lauksaimniekiem par šī plāna izpildi [111, 1940.g. 2.sept.]. Tāpat 1941.gada 7.februārī valdība izdeva pavēles par kopējo platību, kura bija jāapsēj, un par labību, kura bija jāiesēj pavasarī [100, 1941.g. 20.febr.]. Pavasara sējas termiņš tika noteikts 1941.gada 25.maijs, un prese uzsvēra,

ka valsts varas izpildorgānu un komunistiskās partijas locekļiem jābūt gataviem uzraudzīt, vai pavasara sēja tiek paveikta laikā [100, 1941.g. 8.apr., 23.maijs]. Prese neatlaidīgi apgalvoja, ka kulaki nešaubīgi mēģinās «apgrūtināt» lauku darbus. Lauksaimnieku kontrole bieži tika novesta līdz situācijai, kad saimniecībā ieradās divi vai trīs «kontrolieri» no dažādu vietējo un centrālo valdību izpildorgāniem un no komunistiskās partijas. Bieži tika citēti konkrēti fragmenti no PSRS kriminālkodeksa, lai iebiedētu tos lauksaimniekus, kas izrādīja pasīvu pretošanos.¹⁴ Apsūdzētājiem bija pavēlēts gādāt, lai visi lauksaimnieki, kas negribēja pildīt sējas plānu, tiktu sodīti. Prese bija pilna ar sekojoša rakstura paziņojumiem:

Pilsonis Antons Luggins Rēzeknes apriņķa Kaunatas pagastā, kuram pieder 30 ha zemes, apsējis tikai 1 ha. Tautas tiesa ar savu spriedumu sodījusi viņu ar brīvības atņemšanu uz 2 gadiem un visas mantas konfiskāciju.

Pilsonis K.P. Tropiņš, Rēzeknes apriņķa Barkavas pagasta iedzīvotājs, kam ir 14 ha zemes, līdz 24.maijam apsējis tikai 0,5 ha. Tautas tiesa sodīja viņu ar brīvības atņemšanu uz 2 gadiem līdz ar visas mantas konfiskāciju un izsūtīšanu no Latvijas.

Vērts piezīmēt, ka pēc agrārās reformas daudz agrāko laukstrādnieku saņēma savas 10 ha saimniecības, bet militārais dienests pieprasīja pieaugošu strādnieku skaitu aerodromu un citu militāro objektu būvei. Tas viss ievērojami samazināja brīvo strādnieku skaitu. No otras puses, kā jau teikts, lauksaimniekus spieda pildīt sējas plānus ar nepārtrauktu ieslodzījuma biedu. Tāpēc cilvēkam, kuram piederēja lielāka saimniecība, nekā viņš spēja apstrādāt, vajadzēja strādāt ilgas stundas, atsaukt savus ģimenes locekļus no pilsētas vai maksāt pārmērīgu samaksu, lai izpildītu prasības, izbēgtu no tautas ienaidnieka apzīmējuma un neciestu no tā sekām. Turklāt 1941. gada 10.janvāra dekrēts palielināja sociālās apdrošināšanas prēmiju: saimniekam, kuram piederēja vairāk nekā 23 ha zemes, vajadzēja maksāt apdrošināšanas prēmiju 16 % no laukstrādnieka algas. Šīs prēmijas aprēķināja no algas, istabas un ēdināšanas.

¹⁴ Saskaņā ar PSRS Augstākās Padomes prezidija 1940.gada 6.novembra lēmumu KPFSR kriminālkodekss attiecās arī uz Latviju «līdz Vissavienības kodeksa izdošanai» [100, 1940.g. 26.nov.].

Ar šādiem noteikumiem un arī gada nelabvēlīgajos laika apstākļos sēšana negāja pēc plāna. Tomēr, tā kā sodi kļuva aizvien smagāki un smagāki, sējas plāns galu galā vismaz formāli tika izpildīts. Daudz lauku tika apsēti, apzinoties, ka sēkla nelabvēlīgajos laika apstākļos neuzdīgs. Bet komunisti izlikās apmierināti, jo plāns bija izpildīts «100-procentīgi un pat vairāk».

Ar 1941.gada 13.maija dekrētu atcēla visus lauksaimniecības nodokļus, kas bija spēkā Latvijas neatkarības laikā, tika ieviesti jauni nodokļi [100, 1941.g. 15.maijs]. Tos aprēķināja no kopējiem ienākumiem un, šim ienākumiem pieaugot, nodokļi progresīvi pieauga. Ienākumi tika aprēķināti, pieņemot, ka noteikta zemes platība un noteikts lopu skaits nodrošina noteiktus ienākumus.

Nodokļus aprēķināja, kā parādīts 12.tabulā.

12. tabula

Lauksaimniecības ienākumu aplikšana ar nodokļiem

Ar nodokli aplikamā zeme un mājlopi	Aprēķinātais ienākums (rubļ. gadā)
1 ha lauku zemes	300
1 ha dārzu zemes	380
1 ha pļavu zemes	120
1 govs	280
1 bullis	150
1 zirgs	200
1 cūka	160

[100, 1941.gada 31.maijs]

Īpašumi ar 1200 rubļu ikgadējo ienākumu maksāja nodokļos 1 %, kamēr 10 000 rubļu ienākums tika aplikts ar 15 % nodokli, un katrs rublis, kas pārsniedza 10 000, – ar 55 % nodokli. Turklāt augstāk minētā dekrēta 25. punkts noteica, ka saimniecības, kas izmanto algotu darbu, ir jāapliek papildus ar 25–50 % nodokli. Tajā pašā laikā nodoklis «kooperatīvajām biedrībām» bija apmēram par 20 % zemāks nekā individuālajām saimniecībām.

Tā, piemēram, 15 ha lielai saimniecībai ar 10 govīm, 2 zirgiem un 15 cūkām bija aprēķināti 10 100 rubļu ienākumi (sk.12.tabulu) un

tāpēc tā maksāja 1555 rubļus nodokļos (15 % no 10 000 un 55 % no 100).

Ja saimniecībā bija viens algots strādnieks, nodoklis pieauga līdz 2305 rubļiem (22,5 % no 10 000 un 55 % no 100). Papildus šai nodokļu sistēmai arī obligātās piegādes valstij jāuzskata par nodokli. Latviešu tautsaimnieks A. Ceihners aprēķinājis, ka pirms okupācijas lauksaimnieki īpašuma nodokļos maksāja valsts un vietējai valdībai Ls 15 miljonus (USD 2,8 milj.), kamēr pirmās padomju okupācijas laikā viņi maksāja 180 miljonus rubļu [12, 392.lpp.]. Kaut arī lata pirkspēja bija lielāka nekā rubļa pirkspēja, reālā lauksaimniecības nodokļa vērtība krievu valdības laikā bija daudz augstāka.

1941.gada 31.marta dekrēts ieviesa obligāto lauksaimniecības produktu piegādi valstij. Tā, piemēram, 15 ha saimniecībai bija jāveic sekojošas piegādes: graudi – 1200 kg, gaļa – 130 kg, piens – 50 l no hektāra, kartupeļi – 1950 kg, arī noteikts daudzums vilnas [100, 1941.g. 17.,18.apr.]. Tikai tiem lauksaimniekiem, kuri bija izpildījuši obligātās piegādes, bija atļauts savu pāri palikušo produkciju pārdot atklātā tirgū. Cenas, kādas maksāja lauksaimniekiem par obligātajām piegādēm, bija ļoti zemas, salīdzinot ar normālām tirgus cenām. 1941.gadā tirgus cena par 100 kg rudzu bija 24 rubļi, kamēr piegādes cena par to pašu daudzumu bija 11,1 rubļ. Arī pārējiem piegādes produktiem cenas bija apmēram puse no tirgus cenas.¹⁵ Tātad šīs obligātās piegādes bija netiešs nodoklis. Ja zemnieks nesaražoja tik daudz, lai izpildītu šīs prasības, viņam trūkstošais bija jānopērk par pilnu cenu, lai to atdotu valstij par zemāku cenu. Piegāžu

¹⁵ Tirgus un obligāto piegāžu cenu salīdzinājums:

Produkts	Lauksaimniecības produktu cenas		
	1938. g., Ls	1940. g. nov., rubļ.	par obligātajām piegādēm 1941. g. maijā, rubļ.
Rudzi	17,20	24,00	11,10
Kvieši	21,07	38,50	16,40
Kartupeļi	4,70	8,00	5,50
Sviests	231,16	600,00	340,00
Cūkgaļa	82,50	200,00	100,00

[74, 452. lpp.; 100, 1940. g. 24. nov., 6.–10. dec., 1941. g. 7. jūn.]

savākšana bija ļoti vāji organizēta, un lauksaimnieki daudzās gadījumos bija spiesti braukt 40–50 kilometrus uz piegādes centru.

Padomju Latvijas prese apgalvoja, ka šādas piegādes pastāvēja ne tikai Latvijā, bet arī citās padomju republikās [100, 1941.g. 8.apr.]. Prese neatlaidīgi apgalvoja, ka šīs piegādes ir stimulē kolhoziem un neatkarīgajām saimniecībām mehanizēt lauksaimniecisko ražošanu; to mērķis bija arī veicināt «produkcijas pieaugumu».

Patiesībā paaugstinātās algas algotiem palīgiem, palielinātie nodokļi un cenas, kas bija noteiktas obligātajām piegādēm, nedeva pat tik daudz ieņēmumu, lai segtu ražošanas izmaksas.

Vēl vairāk, tā kā rūpniecības preču cenu pieaugums bija daudz lielāks nekā lauksaimniecības produktu cenu pieaugums, lauksaimnieka pirktspēja bija attiecīgi pazemināta. Visumā lauksaimniecības preču cenas 1940.gadā pieauga par 40–250 procentiem, rūpniecības preču cenas – par 200–700 procentiem [74, 100; 12, 383.lpp.]. 1938.gadā par Ls 17,20 pārdoti 100 kilogrami rudzu dotu lauksaimniekam pāri labu kurpju, krievu okupācijas laikā šīs kurpes bija 360 kilogramu rudzu cenā. Pirms okupācijas komunisti pievērsa īpašu uzmanību Latgales mazajiem un trūcīgajiem zemniekiem, kuri pārtika no linu audzēšanas, tomēr, kad komunisti bija pārņēmuši valsti, šo trūcīgo zemnieku dzīves līmenis kļuva vēl zemāks. Agrāk zemnieks par 100 kilogramiem linu varēja nopirkt trīs uzvalkus vai divus divriteņus, bet okupācijas laikā tas pats daudzums varēja dot viņam tikai vienu uzvalku vai vienu divriteni [12, 385.lpp.]. Tā lauksaimnieks tika spiests no divām pusēm – ar zemām cenām par viņa produktiem un augstām cenām par rūpniecības precēm.

1940.gada 24.novembrī lata vietā stājās rublis ar kursu 1 lats pret 1 rubli.¹⁶ Lata pirktspēju stipri samazināja jaunie cenu saraksti, kas tika izdoti rubļos un kur rūpniecības preču cenas kopš okupācijas bija pieaugušas par 200–700 procentiem [72, 13.lpp.]. 1941.gada 25.martā avīzēs parādījās paziņojums, kas pasludināja, ka ar nākošo dienu lats vairs nebūs maksāšanas līdzeklis [12, 521.lpp.].

¹⁶ Jau tūlīt pēc okupācijas, t.i., pēc 1940.gada 17.jūnija, lata apgrozība tika stipri ierobežota.

Tā individuālie lauksaimnieki tāpat kā citi pilsoņi zaudēja savus iekrājumus, un tas pavairoja ne tikai kulaku, bet arī jauno saimnieku grūtības.

Lauksaimniecības kolektivizēšanas mēģinājumi 1940.–1941. g.

Pirmos kolektivizācijas pasākumus padomju vara veica jau 1941.gada pavasarī un vasarā.¹⁷ 1941.gada 3.martā valdības un komunistiskās partijas izdots lēmums noteica, ka vietējiem padomju pilsoņiem jāsniedz palīdzība «darba zemniekiem» viņu «brīvprātīgajās» pūlēs nodibināt «visvienkāršākās» lauksaimnieku kooperatīvās saimniecības [100, 1941.g. 4.marts]. Kooperatīvus sauca par kooperatīvajām biedrībām kopīgai lauksaimnieciskai ražošanai, un, saskaņā ar padomju literatūru, šīm «brīvprātīgajām» kooperatīvajām biedrībām bija jābūt pirmajam solim uz augstākām kolektīvās lauksaimniecības formām.

Kooperatīvajās biedrībās, kādas tika ieviestas Latvijā, ar 1940.gada 22.jūlija dekrētu nacionalizēto zemi apstrādāja kopīgi.¹⁸ Ēkas, darba dzīvnieki, mājlopi un darbarīki palika privātpašumā.

Valsts šiem kooperatīviem garantēja noteiktas privilēģijas: cena celtniecības materiāliem (kokmateriāliem) bija noteikta viena piektdaļa no tirgus cenas, tika dota papildu zeme no Valsts Zemes fonda, Lauksaimniecības banka izsniedza kredītus, kooperatīvi bija atbrīvoti no obligātajām gaļas, piena un vilnas piegādēm. Turklāt šiem kooperatīviem bija priekšrocības lauksaimniecības mašīnu iegādē.

Vēl no minētā lēmuma ir vērts atzīmēt, ka šīs biedrības bija jāveido pēc ciemata parauga, kaut gan latviešu zemnieki vienmēr bija devuši priekšroku individuāli novietotām saimniecībām.

Pirmā šāda biedrība tika reģistrēta ar vārdu «Iskra»¹⁹, tā apvienoja 15 mazas saimniecības ar 100 cilvēkiem, no kuriem darbaspējīgi bija 67. Zeme bija jāapstrādā kopīgi. Šo saimniecību apvienotā

¹⁷ Kolektivizācijas iemesli aplūkoti II daļā.

¹⁸ Dažādi lauksaimniecisko ražotāju kooperatīvi, kādi vēlāk tika ieviesti komunistiskajā Austrumeiropā, sīki aplūkoti N. Spulbera darbā [62, 255.–258.lpp.].

¹⁹ *Iskra* – dzirkstele (krievu val.).

zemes platība bija 120 ha, un Valsts Zemes fonds deva «Iskrai» papildus 120 ha sevišķi labas zemes, kas agrāk bija piederējusi baznīcai un kulakiem. Valsts papildus deva arī mājlopus un lauksaimniecības mašīnas, atņemot tās kulakiem.

Šīs pirmās biedrības reģistrēšana notika 1941.gada jūnija vidū (dažas dienas pirms Vācijas–Krievijas kara sākuma), un tajā piedalījās augsti valdības un partijas pārstāvji. Prese apgalvoja, ka jau 2000 šādu biedrību gaidīja oficiālu reģistrāciju [86, 1941.g. 17. jūnijs; 12, 398.lpp.].

1941.gada jūnijā padomju valdība nodibināja arī pirmo un tajā laikā vienīgo pilnīgi kolektivizēto saimniecību, t.i., kolhozu²⁰ jeb arteli. Pēdējais, saukts «Staļina artelis», tika nodibināts 1941.gada 15.jūnijā Abrenes apriņķī [12, 400.–402.lpp.]. Artelis aptvēra 250 ha zemes, kurus veidoja zeme, kas bija tā locekļu lietošanā, un Zemes fonda zeme. Personīgai lietošanai katra ģimene varēja paturēt 0,5 ha zemes, 2 govis, 2 cūkas, 10 aitas un neierobežotu skaitu vistu un trušu. Mājas un mazie darbarīki arī tika atstāti privātai lietošanai.

Pēc 1940.gada jūlija agrārās reformas dažas paraugsaimniecības, kas bija lielākas par 30 ha, tika pagaidām atstātas agrākajiem īpašniekiem, bet 1941.gada februārī arī tās ar visu tehniku un mājlopiem pārņēma valsts un izlietoja sovhozu²¹ dibināšanai. Latvijā 1940.–1941.gadā jau bija 31 sovhozs ar kopējo zemes platību 13 000 ha [12, 367.lpp.].

1941.gada martā vairāk nekā 600 labāko saimniecību, kas bija līdz 30 ha lielumā, tika konfiscētas, lai tās pārveidotu par mašīntraktoru un zirgu–mašīnu stacijām (MTS un ZMS). Agrākajiem īpašniekiem atņēma arī visu viņu personīgo īpašumu. 1941.gadā bija kādas 50 MTS un apmēram 500 ZMS [12, 368.lpp.].²²

²⁰ Kolhozs – saīsinājums no krievu val. «kolektīvā saimniecība».

²¹ Sovhozs – saīsinājums no krievu val. «padomju (t.i., valsts) saimniecība».

²² Interesanti atzīmēt, ka zemes nacionalizācijas deklarācijā bija teikts: «Katrš mēģinājums aizskart zemnieku personīgo īpašumu vai darba zemniekiem pret viņu gribu uzspiest kolektīvās saimniecības tiks stingri apkarots, jo tas nāk par lauru tautas un valsts interesēm» [65, 1042.lpp.]. Kādā runā lauksaimniecības ministrs J.Vanags apgalvoja, ka baumas par kolektivizāciju izplata agrākā kliķe un tikai «neizglītotie lauksaimnieki ir pietiekoši lieli muļķi, lai tām ticētu» [111, 1940.g. 7.jūlijs].

No agrākās pieredzes pašu zemē krievu komunisti zināja, ko juta latviešu lauksaimnieki 1940.–1941.gadā. Viņi saprata, ka agrāk neatkarīgie saimnieki nevarēja būt apmierināti ar dzīvi kolhozos un sovhozos. Tādēļ, pēc viņu domām, vienīgais veids, kā ieviest kolektivizāciju praksē, bija «likvidēt kulakus kā šķiru». Slepna likvidācija sākās jau, kopš 1940.gada jūlija; daudzi kulaki vienkārši «pazuda», kas nozīmēja, ka viņus arestēja un deportēja vai nogalināja.

Vēlāk šīs sākotnējās individuālās deportācijas aizstāja masveida deportācijas. Lielākā šāda veida akcija tika izvēsta 1941.gada 13.–14.jūnijā, kad tika deportēti apmēram 15 600 cilvēku [72, 24. lpp.].²³ 1940.–1941.gadā 34 000 latviešu tika deportēti vai nogalināti, no kuriem liels skaits bija lauksaimnieki [72, 24.lpp.].²⁴

²³ Deportācijas pavēlē teikts: «Pavēle Nr. 001223 par pretpadomju elementu deportācijas izvešanas gaitu no Lietuvas, Latvijas un Igaunijas. PILNĪGI SLEPENI. 1. Vispārējā situācija. Pretpadomju elementu deportācijas no Baltijas republikām ir lielas politiskas nozīmes uzdevums. Tā veiksmīga izpildīšana atkarīga no tā, kā rajonu operatīvās «troikas» un operatīvie štābi izstrādās operāciju izpildes plānu un paredzēs visu nepieciešamo. Turklāt jāparūpējas, lai operācijas tiktu veiktas bez traucējumiem un panikas, lai netiktu pieļautas nekādas demonstrācijas un citas nepatīkšanas ne tikai no deportējamo puses, bet arī no noteiktas iedzīvotāju daļas, kas ir naidīga padomju varai. Instrukcijas par operāciju izpildi ir dotas turpmāk. Tās stingri jāievēro, bet atsevišķos gadījumos darbiniekiem, kas iesaistīti operāciju izpildē, vajadzētu ņemt vērā šo operāciju konkrēto apstākļu īpašo raksturu, un, lai pareizi rīkotos konkrētajā situācijā, viņi drīkst un viņiem ir jāpieņem citi lēmumi, kas virzīti uz to pašu mērķi, lai izpildītu viņiem uzticēto uz devumu bez trokšņa un panikas...». Pavēli parakstījis Sabiedriskās drošības pārvaldes trešā ranga komisārs: (paraksts) Serovs. (Sk. *These Names Accuse* [82, 41.- 48.lpp.]. Šo izsūtīto cilvēku sarakstu sastādīja Latvijas Sarkanais krusts un Latvijas Statistikas pārvalde, tas nodots Starptautiskajam Sarkanajam krustam Ženēvā, lai pēc tā varētu vadīties, izsekojot deportēto liktenim.)

²⁴ Latvijas Statistikas pārvaldes datos uzrādīts, ka no 1941.g. 13.–14.jūnijā deportētajiem viena ceturtdaļa (24,6 %) bija lauksaimnieki. Šajos datos sniegts lielāks minētajos datumos izsūtīto skaits: 16 108. Turpreti kopējais Baigajā gadā (1940.–1941.g.) nogalināto, apcietināto un izsūtīto skaits uzrādīts mazāks – 27 586. Latvijas Tautas Palīdzības (organizācijas, kura darbojās Latvijā vācu okupācijas laikā) 1943.gadā publicētajos skaitļos represēto kopskaits ir 35 828 [121, 10.–12.lpp.]. Tomēr ne jau šim atšķirībām skaitļos šeit būtu jāvelta vērība. →

Latvijas lauksaimniecība vācu okupācijas laikā

No 1941.gada jūlija līdz 1944.gada vasarai (Latvijas rietumu daļa Kurzeme – līdz 1945.gada maijam) Latvija atradās nacistiskās Vācijas okupācijā. Raksturīgi, ka noteiktu laika posmu nacisti neizmainīja PSRS 1940.–1941.gadā nodibināto ekonomisko sistēmu. Nacisti uzskatīja Latviju par ienaidnieku valsti un atstāja spēkā komunistu nacionalizācijas dekrētus.

Visu nacionalizēto zemi pārvaldīja *Landwirtschaftsgesellschaft Ostland* ar domu to izmantot tūlītējai Latvijas kolonizācijai pēc kara. Tikai pēc tam, kad nacistus atkārtoti sakāva PSRS, viņi patiešām sāka atjaunot individuālo zemes īpašumu. Tikai 1943.gada 18. maijā tika izdots dekrēts, kas denacionalizēja daļu lauku un pilsētas zemes īpašumu. Saskaņā ar šo dekrētu, bet tomēr kompetentu vācu komisāru pārraudzībā, kuriem bija jāspriež par katru gadījumu individuāli, saimniecības un mājas tika atdotas to īpašniekiem kā dāvanas. Denacionalizācija noritēja lēni, un nacisti atdeva tikai 23 % saimniecību.

1940.gada agrārās reformas radītās 10 ha saimniecības pēc vācu okupācijas 1941.gadā gan tika pievienotas atpakaļ vecajām saimniecībām (kas pārsniedza 30 ha), no kurām tās bija nodalītas, bet sovhozus pārņēma Vācijas valsts. Saimniecību sadalījums pēc izmēriem daudz neatšķīrās no sadalījuma 1935.gadā. 1942.gadā 67,4 % visu saimniecību bija no 1 līdz 20 ha lielumā, 26,8 % bija 20 līdz 50 ha lielumā un 5,8 % – virs 50 ha. Kopējā apstrādātā lauksaimniecības zeme 1942.gadā, salīdzinot ar 1939.gadu, bija tikai par 55 000 ha mazāka [65, 1368.lpp.]. 1943. un 1944.gadā samazinājums bija daudz lielāks, tomēr datu par tā konkrēto apjomu nav.

→ Gribētos pievērst lasītāja uzmanību autora minētajiem kolektīvo saimniecību dibināšanas datumiem: 1941. g. jūnijs, 17. jūnijs, 15. jūnijs. Var iedomāties, kādā gaisotnē notika kolektīvo saimniecību dibināšana. 15. jūnijā, kad dibināja minēto Staļina vārdā nosaukto kolhozu, Latvijas lauku stacijās vēl stāvēja ešeloni ar lopu vagoniem, kuros bija sadzīti deportējamie. Var nešaubīties, ka padomju varas pārstāvji piedraudēja tiem zemniekiem, kuri negribēja piedalīties dibināšanas sapulcē, nogādāt viņus taisnā ceļā uz ešelonu. (Red.)

Mājlopu skaita samazināšanās sākās 1944.gadā, kad Sarkanā armija ienāca Latvijas austrumu daļā. Mājlopi tika sūtīti uz Vāciju vai nokauti, un tos savāca vācu armija Latvijā. Turklāt daudzi saimnieki nokāva mājlopus, lai nodrošinātu nepieciešamos pārtikas krājumus.²⁵

1941.–1942.gada obligātās piegādes nebija pārāk lielas, bet 1944. gadā tās tika radikāli palielinātas līdz tādai robežai, ka lielākā daļa saimnieku vairs nespēja izpildīt to prasības. Tā, piemēram, 15 ha saimniecībai pieprasīja piegādāt 90 kg sviesta no govīm, vienu cūku, kas nesvērtu mazāk kā 120 kg, un vienu bulli vai govī, kas nesvērtu mazāk kā 450 kg [65, 1387.lpp.].²⁶

Kopsavilkums

No 1918.gada līdz pirmajai padomju okupācijai Latvija pierādīja savu spēju izveidot stabilu ekonomiku, kas bija pielāgota valsts specifiskajām iezīmēm.²⁷ Latvijas tautsaimniecības pamats bija tās lauksaimniecība, kurā bija nodarbināti 60 % no visiem iedzīvotājiem. Tiklīdz Latvija 1918.–1920.gadā bija atbrīvojusies no krievu aizbildniecības, tās lauksaimniecība sasniedza relatīvi augstu līmeni. Lauksaimniecības attīstību lielā mērā pāvirzīja uz priekšu zemes reforma, kas tika veikta pirmajos neatkarības gados, kad liels skaits lauksaimnieku kļuva par saimniecību īpašniekiem. Šai refor-

²⁵ Sevišķi daudz mājlopu nokāva 1944.g. vasaras beigās, dodoties bēgļu gaitās, jo tos visus nevarēja paņemt līdzi. (Red.)

²⁶ Plašāks nacistu un Otrā pasaules kara Latvijai nodarīto postījumu apskats dots šī darba II daļā.

²⁷ Bijušais ASV prezidents Herberts Hūvers 1953.gadā, liecinot ASV Kongresa Īpašajā komisijā apstākļu noskaidrošanai, kādos Baltijas valstīs tika iekļautas PSRS sastāvā, sacīja: «Baltijas valstīm.. bija brīva ekonomika. To valūta bija stabila, to valūtas bija konvertējamas zeltā, tās bija atzītas visā pasaulē. To fiskālā politika bija pilnībā veiksmīga; to lauksaimniecība pārstāvēja progresēja. Visa rezultātā Baltijas valstīs dzīves līmenis bija aptuveni tikpat augsts kā Eiropā, iespējams, izņemot Šveici un Norvēģiju» [70, 217.lpp.].

mai bija liela saimnieciska un politiska nozīme. Pēc reformas pa-beigšanas apmēram 80 % Latvijas saimniecību bija ģimeņu saim-niecības, kuras vadīja lauksaimnieks ar savu ģimeni. Šīs ģimenes saimniecības, kā to pierādīja tālākā attīstība, bija jaunās valsts stiprs pamats. Kamēr komunisti PSRS proletarizēja savus lauksaim-niekus, pārveidojot tos par algotiem strādniekiem, kas piesaistīti sabiedriskajam īpašumam, Latvija gāja otrā virzienā, pārveidojot lauksaimniecības proletariātu zemes īpašniekos. Zemes reformas, čakluma un Latvijas lauksaimnieku ražošanas rezultātā Latvija īsā laikā kļuva par lauksaimniecības produktu eksportētāju.

1940.–1941.gadā komunisti okupēja Latviju tikai uz relatīvi īsu laiku (1940.gada jūnijs – 1941.gada jūlijs). Tomēr šīs okupācijas laikā viņu politika pret Latvijas lauksaimniecību bija ļoti skaidra: neatkarīgās saimniekošanas un privātās uzņēmējdarbības kavēša-na un neatkarīgo saimnieku likvidēšana kā ekonomiski, tā fiziski.

Ar savu agrāro reformu 1940.gadā komunisti mēģināja iegūt bez zemnieku un nabadzīgo zemnieku atbalstu un ļoti centās šajos cilvēkos pamodināt šķirisko apziņu. Tajā pašā laikā viņi vērsās pret individuālajiem lauksaimniekiem – kulakiem – ar palielinātiem no-dokļiem, obligātajām piegādēm, sējas plāniem, augstām laukstrād-nieku algām utt. Šie pasākumi kopā ar zemnieku īpašumu piespiedu nolīdzināšanu un mākslīgi provocēto šķiru cīņu atturēja ražotspējī-gākos un enerģiskākos zemniekus no mēģinājuma ražot produktus tirgum, kā tas bija pirms Latvijas okupācijas.

Pirmās padomju okupācijas sākumā bezzemnieki, kuriem tika iedotas 10 ha saimniecības, bija vienaldzīgi pret padomju varas iestāžu veiktajiem pasākumiem pret vecajiem saimniekiem un jaun-saimniekiem (kuri zemi bija ieguvuši 1920.gada zemes reformas re-zultātā. – Red.), bet pamazām viņi saprata, ka tas, kas notika ar kulakiem, agrāk vai vēlāk piemeklēs arī viņus. Viņi redzēja, ka, iz-ņemot solījumus, komunisti darīja maz, lai palīdzētu jaunajiem 10 ha zemes saimniekiem, un ka kulaka vārds daudzos gadījumos tika piedēvēts individuālajam lauksaimniekam neatkarīgi no viņa īpa-šuma lieluma.

II daļa

Latvijas lauksaimniecības pārejas periods un vispārējā kolektivizācija

Šajā daļā iekļauts Padomju Latvijas valdības pārejas perioda politikas un kolektivizācijas raksturojums. Var droši teikt, ka PSRS agrākā pieredze sociālistiskajā industrializācijā un lauksaimniecības kolektivizācijā noderēja par paraugu Latvijai, kas «stājās uz sociālisma ceļa». Lai izskaidrotu Padomju Latvijas valdības darbības principus un ilustrētu tās nelielās atkāpes no galvenās politikas, kuru ietekmē sociālo mehānismu darbība Latvijā noritēja citādi nekā PSRS, sniegts pārskats par tiem politikas veidiem, kurus lietoja PSRS.

4. nodaļā iztirzātas pārejas periodā izmantotās pamatnostādnes, kā arī otrā agrārā reforma. Individuālajām saimniecībām uzliktie ierobežojumi raksturoti ļoti īsi, jo I daļā jau bija aplūkotas obligātās piegādes, cenu un nodokļu politikas nozīme u.c. Lauksaimniecības kooperatīvu raksturojums ir garāks, jo, kaut arī pirmajā padomju okupācijas laikā tiem nebija būtiskas nozīmes, komunistiskie teorētiķi tiem piešķīra svarīgu lomu. MTS un sovhozu attīstība ir aplūkota galvenokārt tādēļ, lai parādītu, kādā veidā individuālie zemes apsaimniekotāji «tika pārliecināti» par liela apjoma ražošanas priekšrocībām.

5. nodaļā raksturots 1949. gada kolektivizācijas vilnis («vienlaidu kolektivizācija» – *Red.*) un kolhozu veidošanās. Uzmanība galvenokārt veltīta rūpniecības lomai lauksaimniecības kolektivizācijas procesā LPSR. Šeit aprakstītas arī dažas specifiskas iezīmes, kuras zināmā mērā ietekmēja Padomju Latvijas plānojošo institūciju lēmumus. Parādīta arī MTS aizvien pieaugoša nozīme un sovhozu attīstība, sākot ar 1949. gadu.

4. nodaļa

Pārejas periods 1944.–1948. g.

Otrā pasaules kara nodarītie zaudējumi Latvijas tautsaimniecībai

Otrā pasaules kara laikā Latvijas tautsaimniecība cieta milzīgus zaudējumus. Saskaņā ar Ārkārtējās komisijas sniegtajiem datiem (ši komisija bija izveidota, lai aprēķinātu kara nodarītos zaudējumus

Padomju Latvijai), tie kopumā veidoja 20 miljardus rubļu (3,8 miljardus USD).¹ Bija iznīcināti 5790 rūpniecības uzņēmumu un komercuzņēmumu, 4700 daudzdzīvokļu māju un privātmāju, 186 dzelzceļa stacijas, 619 dzelzceļu tilti utt. Bija dezorganizētas visas MTS un visi zirgu nomas punkti. Gan mašīnas, gan darbarīki bija vai nu pilnīgi iznīcināti, vai arī izvesti uz Vāciju. Mājlopu zaudējumi bija šādi: 443 700 govju, 127 000 zirgu, 318 200 cūku, 593 800 aitu un 3 miljoni mājputnu. Salīdzinot mājlopu skaitu, kāds bija aprēķināts uz 1945.gada 1.janvāri, ar mājlopu skaitu pirmskara Latvijā (1941.g.), zaudējumi procentos bija šādi: govju – 47,6, zirgu – 46, cūku – 59,5, aitu – 49,6 %. Sējumu platība bija samazinājusies par 32 % [50, 27.–29., 32.lpp.].

Kaut arī šos skaitļus bija aprēķinājusi padomju komisija, lai noteiktu kara nodarītos zaudējumus LPSR, nav šaubu, ka Latvijas ekonomikai tie bija pietiekoši lieli un nozīmīgi. Par cilvēku zaudējumiem nav precīzu datu, taču ir izskaitļots, ka Otrā pasaules kara laikā Latvija zaudēja aptuveni 200 000 iedzīvotāju.²

¹ Šeit dolāru un rubļu maiņas kurss ir 1USD = 5,3 rubļi, jo oficiālo rubļa vērtību attiecībā pret ārzemju valūtu laikā no 1937. līdz 1950. gada sākumam noteica PSRS valdība, pamatojoties uz «vienpusējo deklarāciju, kas nosaka, ka 5,3 rubļi līdzinās vienam dolāram». Ar šo kursu rublis tika milzīgi pārvērtēts [57, 480.–483. lpp.].

² Zaudējumus, kurus Latvijas tautsaimniecībai nodarīja Pirmais pasaules karš, var pielīdzināt Otrā pasaules kara nodarītajiem zaudējumiem. Pēc Pirmā pasaules kara Latvija bija ne tikai saimnieciski panīkusī, bet dažviet pat pilnīgi izpostīta. Bija palikuši neapstrādāti aptuveni 29 % aramzemes. Iedzīvotāju skaits samazinājās no 2 552 000 (1914. gadā) līdz 1 596 931 (1920. gadā), t.i., par 37 %. Bija iznīcināti 25 procenti visu lauksaimniecības ēku. Mājlopu skaits laikā no 1913. līdz 1920. gadam bija samazinājies par 20 %. Neskatoties uz to, ka relatīvais mājlopu zaudējums (procentos), saskaņā ar padomju datiem, pēc Otrā pasaules kara bija lielāks nekā pēc Pirmā, kopējais mājlopu skaits 1945. gadā bija ievērojami lielāks nekā 1918. gadā. Rūpniecības uzņēmumi Pirmā pasaules kara laikā tika evakuēti uz Krieviju. Bez tam Latvijas iedzīvotājiem toreiz vajadzēja atjaunot valsti bez ārējas palīdzības, kāda, piemēram, tika sniegta Beļģijai un Francijai [65, 773., 1363. lpp.; 61, 361. lpp.].

1944.–1945. g. agrārā reforma

Pēc otrreizējās Latvijas austrumu daļas iekarošanas 1944. gadā tā sauktajā «pārejas periodā no kapitālisma uz sociālismu» [50, 28. lpp.], pamatojoties uz LPSR Augstākās Padomes prezidija dekrētu, ar nelielām izmaiņām tika atkārtoti ieviesta 1940.gada jūlija agrārā reforma. Valsts Zemes fondā tika iekļauta visa to kara bēgļu zeme, kuri bija atstājuši Latviju, kā arī «tautas ienaidnieku» zeme. Maksimālais zemes daudzums, kas tika atstāts agrākajiem zemes īpašniekiem, bija 20–30 ha apstrādājamās zemes (agrāko 1940.gada jūlija reformas noteikto 30 ha vietā). Jaunsaimniecību zemes platība tika noteikta 15 ha apmērā (agrāko 10 ha vietā). Līdzdalībniekiem bija atstāti 5–8 ha lieli zemes gabaliņi. Uzskatīja, ka jaunsaimniecību zemes platības palielināšana no 10 līdz 15 ha uzlabos nabadzīgo zemnieku stāvokli un tos drīzumā varēs pieskaitīt vidējo zemnieku slānim.

1944.–1945.gadā Zemes fondā bija iekļauti 1 517 365 ha zemes, t.i., ievērojami vairāk nekā 1940.gadā [50, 35.lpp.].³ Visa fondā iekļautā zeme sastāvēja no: 39,9% zemes, kas bija atņemta saimniecībām, sākotnēji lielākām par 20–30 ha; 26,8 % zemes, kas bija atņemta «tautas ienaidniekiem»; 24,3% kara bēgļu zemes un 9,0 % Zemes fondā brīvprātīgi iekļautās zemes [50, 29.lpp.]. 13.tabulā parādīts, ka 45,9 % no kopējās fonda zemes tika izmantoti jaunsaimniecību izveidošanai un mazo saimniecību palielināšanai.

Pēc 1944.–1945.gada zemes reformas valstī bija 251 000 individuālo saimniecību ar vidējo zemes platību vienai jaunsaimniecībai 12,4 ha [50, 30., 31.lpp.].

Kā redzams no 13.tabulas datiem, tad bija palikuši nesadalīti 637 336 ha jeb 42 % no kopējās fonda zemes. Tas varētu liecināt par to, ka tie cilvēki, kuriem zeme vēl nebija piešķirta, bija mācījušies no pirmās padomju okupācijas un nevēlējās saņemt apstrādājamo zemi no valsts; viņi neticēja, ka individuālo saimniecību izveidošana ir galvenais LPSR valdības mērķis.

³ 1939.gadā Zemes fondā ietilpa aptuveni 39 % no visas apsaimniekojamās zemes jeb 23 % no visas Latvijas teritorijas.

13. tabula

1944.–1945. g. Zemes fondā iekļautās zemes sadalījums

Zemes saņēmēji	Skaits	Platība, ha	% attiecībā pret Valsts zemes fonda kopplatību	% attiecībā pret Valsts zemes fonda sadalītās zemes platību
Zemnieku jaunsaimniecības	48 873	606 142	39,9	68,8
Piegrieztā zeme mazsaimniekiem	20 897	90 034	6,0	10,2
Kopā zemnieku sektorā	69 770	696 176	45,9	79,0
Padomju saimniecībām	44	37 159	2,5	4,3
MTS, MZIP * u.c.	2097	146 694	9,6	16,7
Kopā sociālis- tiskajā sektorā	2141	183 853	12,1	21,0
Pavisam sadalīts no Valsts zemes fonda		880 029	58,0	100,0
Nesadalītās zemes atlikums		637 336	42,0	
Valsts zemes fondā Valsts zemes fonda kopējā platība		1 517 365	100,0	

* MZIP - mašīnu un zirgu nomas punkti.

[50, 30.lpp]

14. tabula

Individuālajām saimniecībām piešķirtās zemes sadalījums pēc
1944.–1945. g. agrārās reformas

Saimniecību platība	Skaits	%
Līdz 10 ha	72 500	29
No 10 līdz 20 ha	132 500	53
No 20 līdz 30 ha	45 000	18
Kopā	250 000	100

[65, 1042.lpp.]

Individuālajām saimniecībām piešķirtās zemes sadalījums pēc otrās agrārās reformas dots 14.tabulā.

Salīdzinot 14.tabulā dotos skaitļus ar attiecīgajiem 1935. gada, t.i., neatkarīgās Latvijas laika datiem, var izdarīt vairākus secinājumus:

1) individuālo saimniecību skaits palielinājās no 237 350 1935. gadā līdz 250 000 1944.–1945.gadā;⁴

2) 1935. gadā mazo saimniecību (ar platību līdz 10 ha) procentuālais daudzums bija 35,8 no kopējā saimniecību skaita, taču pēc otrās agrārās reformas tas samazinājās līdz 29 % ;

3) ievērojami palielinājās to saimniecību skaits un procentuālais daudzums, kuru platība bija 10–20 ha: 1935.gadā tas bija 77 463 (32,7 %), bet 1944.–1945.gadā – 132 500 (53 %);

4) to saimniecību procentuālais daudzums, kuru platība bija 20–30 ha, palielinājās no 14,9 līdz 18 % 1944.–1945.gadā [50, 23. lpp.].

Runājot par jaunsaimniecībām, 91 % no tām bija bez dzīvojamajām un saimniecības ēkām, 80 % bez zirgiem un 85 % – bez lauksaimniecības darbarīkiem. Padomju autori apgalvoja, ka valsts īsā laikā apgādājusi jaunsaimniekus ar mājlopiem, lauksaimniecības darbarīkiem un ēkām.

Patiesāku informāciju par individuālajām saimniecībām sniedz LPSR Lauksaimniecības ministrijas 1946.gadā apkopotie dati. Uz 1946.gada 1.janvāri 65 % saimniecību ar platību 5 ha (aptuveni 8,5 % no saimniecību kopējā skaita) bija bez zirga un 15,8 % – bez gov. 33,3 % saimniecību ar platību 5–10 ha (20,5 % no kopējā skaita) bija bez zirga un 6,6 % – bez gov. No saimniecībām ar kopējo platību 10–15 ha (25,7 %) 22,5 % bija bez zirga un 4,5 % – bez gov. 68,2 % šo saimniecību piederēja viens zirgs un 51 % – viena gov. Labākā stāvoklī atradās saimniecības ar platību 15–20 ha (27,3 % no kopējā skaita) [50, 31.lpp.].⁵

⁴ A. Podčasovas dotais kopējais saimniecību skaits ir 251 000 [50, 31. lpp.].

⁵ Nav pieejami dati ne par saimniecībām ar platību 20–30 ha, ne arī par kritērijiem, kas noteica, kuriem saimniekiem atstāt zemi ar platību virs 20 ha.

LPSR varas pārstāvji apgalvoja, ka, neraugoties uz kulakiem uzliktajiem ierobežojumiem, to ietekme pastiprinājās, jo kulaku skaitam pievienojās daži vidusslāņa zemnieki. Saskaņā ar LPSR Nodokļu departamenta datiem, 1947.gada 1.janvārī 3,8 % saimniecību bija kulaku saimniecības. Šajās saimniecībās tika apstrādāti apmēram 6,7 % visas Latvijas aramzemes, tām kopumā piederēja 6,5 % liellopu, 7,4 % aitu un 6,7 % pārējo mājlopu no to kopējā skaita. Tajās algoja 15 000 pastāvīgu un 40 000 sezonas strādnieku [50, 32. lpp.].⁶

Saskaņā ar LPSR Lauksaimniecības ministrijas datiem, 1947. gada sākumā 90 % jaunsaimnieku bija apgādāti ar liellopiem un 70 % – ar zirgiem. Vēl vairāk, valsts jaunsaimniekiem aizdevusi sēklu, piešķīrusi lētus kokmateriālus ēku celtniecībai un piedevām garantējusi strādājošajiem zemniekiem ilgtermiņa finansiālos aizdevumus 300 miljonu rubļu (57 milj. dolāru) apmērā.

Padomju varas gatavošanās lauksaimniecības kolektivizācijai Latvijas PSR 1944. – 1945. g.

Ekonomiskā sistēma, kura radās Latvijas PSR otrās agrārās reformas rezultātā un pastāvēja no 1944., 1945. līdz 1949.gadam, zināmā mērā bija līdzīga tai ekonomiskajai sistēmai, kas tika radīta PSRS 1920. gados, pateicoties «Jaunajai ekonomiskajai politikai». Bija nacionalizēta visa lielā un gandrīz visa vidējā un sīkā rūpniecība. Tomēr lielākā daļa lauksaimniecībā izmantojamās zemes atradās individuālo zemnieku rokās. 1945.gadā vēl nebija kolhozu, bet tā paša gada beigās jau bija izveidota 41 valsts saimniecība ar sē-

⁶ Jāpiebilst, ka, pēc LPSR Finanšu ministrijas datiem, no 1947.gada 1.janvāra visi saimnieki, kuriem piederēja zeme ar platību virs 20 ha un to apstrādāja algots darbaspēks, tika ieskaitīti kulaku kārtā. Tomēr patiesībā vārds «kulaks» tika attiecināts uz jebkuru zemnieku, kuru padomju varas pārstāvji uzskatīja par naidīgu. (Sk. arī redaktora piebildi 5.nodaļā.)

jumu platību 9100 ha. Kopējā sējumu platība šajā gadā bija 1 500 000 ha, bet tikai 0,6 % no tās apstrādāja kā sociālistisko īpašumu.

Saskaņā ar izdevuma *Latvijas PSR tautas saimniecība* 1947. gadā publicētajiem datiem, lauksaimniecības kolektīvajā sektorā bija iekļauts 0,1 % saimniecību un to sējumu platība aizņēma 0,03 % no kopējās sējumu platības. 1948. gadā abi šie skaitļi sasniedza 2,4 % [75, 67.lpp.].

V. Ļeņins jaunās ekonomiskās politikas rezultātā radušos sistēmu dēvēja par «pārejas perioda jaukto sistēmu» [39, 65.lpp.; 14, 145. lpp.]. Ar vārdiem «pārejas periods» viņš domāja to, ka kapitālistisko un sociālistisko elementu «sajaukuma» periods nevar būt ilgstošs. Pastāvēja divas iespējas: vai nu kapitālisma atdzimšana, ja tā elementiem ļautu pārāk cieši iesakņoties, vai arī «sociālisma attīstība, ja valsts pielietos pareizu ekonomisko politiku». Šai pareizajai ekonomiskajai politikai bija jāizpaužas, pirmkārt, veicinot kolektīvo saimniecību veidošanos, un, otrkārt, veicinot industrializāciju. Šādai politikai vajadzēja paplašināt un nostiprināt sociālistiskos elementus jauktajā ekonomiskajā vidē un radīt tehnisko bāzi plaša mēroga ražošanai, kas sociālismā esot pilnīgi nepieciešama [14, 145., 146.lpp.].

Drīz vien pēc otrās agrārās reformas LPSR sākās kolektīvo saimniecību veidošanās vilnis – šoreiz daudz ātrāk nekā pēc 1940. gada pirmās agrārās reformas.

1952. gadā Latvijas Komunistiskās partijas pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš rakstīja:

Apceroties Ļeņina un Staļina norādījumus par to, ka kolektīvisma ieviešana lauksaimnieciskajā ražošanā jāsāk ar vienkāršāko kooperācijas formu izveidošanu, kas visvairāk saprotamas un pieejamas zemniekiem, Padomju Latvijas bolševiki jau kopš pirmajām dienām pēc republikas atbrīvošanas pievērsa lielu uzmanību kooperatīvo savienību nodibināšanai un izveidošanai. 1946.–1947. gadā zemnieku galvenā masa (ap 70 %) iesaistījās lauksaimniecības un piensaimniecības kooperācijā, kā arī kredītbiedrībās un meliorācijas biedrībās. Līdz ar kooperatīvo biedrību attīstību un nostiprināšanos tās pakāpeniski sāka pāriet no apgādes un preču realizācijas funkcijām uz ražošanas uzdevumu atrisināšanu [30, 119.lpp.].

Lauksaimniecības kooperatīvu straujās veidošanās pamatā bija jau agrāk pastāvošie zemnieku kooperatīvi, kas tika radīti, lai kalpotu LPSR valdības mērķiem.⁷

Saskaņā ar padomju avotu datiem, 1945.gada oktobrī Latvijā bija 438 lauksaimniecības kooperatīvi ar 12 600 locekļiem. 1946.gada beigās LPSR jau bija 1182 šādi kooperatīvi, kuros bija iesaistīti 16 000 zemnieku [50, 38., 39.lpp.]. Šajā skaitā ietilpa lauksaimniecības ražotāju, piegādes un tirdzniecības, piena pārstrādes, kredīta un zemes nosusināšanas kooperatīvi. Vairums kooperatīvu bija izveidoti ar nolūku kopīgi izmantot lauksaimniecības mašīnas un audzēt lopus. Piemēram, kādā Priekules lauksaimniecības ražotāju kooperatīvā (Liepājas rajonā) 1946.gadā bija iesaistīti 153 (jeb 90 %) zemnieki. Šis kooperatīvs nodarbojās ar izpostīto dzirnavu atjaunošanu, mašīnu remontdarbību dibināšanu, un tā īpašumā atradās trīs kravas automašīnas, ar kuru palīdzību zemniekiem piegādāja sēklu un mēslojumu. Tomēr daži kooperatīvi jau līdzinājās kolhoziem. Kooperatīvā «Nākotne», kas atradās Jelgavas rajonā, bija iekļauti 25 zemnieki, kuri zemi apstrādāja kopīgi un kuru individuālajā lietošanā bija atstāts katram tikai 1 ha zemes [107, 1947. g. Nr. 17; 50, 40. lpp.].

Šādā veidā, izmantojot zemnieka piesaistījumu zemei, viņa mājlopus un ražošanas līdzekļus, tika izveidoti dažādi kooperatīvi.

Kopumā ņemot, visus kooperatīvus varēja iedalīt divās grupās: 1) tādi, kuri bija veidoti pēc «zemākā» parauga un kuros galvenā nozīme bija ražošanas līdzekļu (izņemot zemi) privātipašumam un individuālajai zemes apsaimniekošanai; 2) tādi, kuri bija veidoti pēc «augstākā» parauga un kuri līdzinājās kolhoziem [62, 255.–257.lpp.].

⁷ Latvijas neatkarības laikā 1937.gadā bija 503 noguldījumu un kredīta biedrības, 448 apdrošināšanas sabiedrības, 184 patērētāju sabiedrības, 258 piensaimniecības, 228 lauksaimniecības mašīnu kooperatīvi, 54 kūdras ieguves sabiedrības, 24 kooperatīvās degvīna dedzinātavas un 18 zvejnieku kooperatīvi. Bez šīm sabiedrībām Latvijā bija daudz liellopu audzētāju, liellopu (piena govju) pārraudzības, zemes uzlabošanas u.c. biedrību; kopumā ņemot, vairāk nekā 4000 dažādu saimnieciska rakstura sabiedrību. Pēdējos Latvijas neatkarības gados šo kooperatīvu nozīme valsts ekonomiskajā sfērā un pilsētu ekonomikā palielinājās [8, 254. – 262.lpp.].

Jāpiebilst, ka padomju varas pārstāvji vārdu «kooperācija» lietoja citādā nozīmē nekā Rietumos. Var droši teikt, ka vārds «kooperatīvs» LPSR un pārējās Austrumeiropas komunistiskajās valstīs tika lietots, lai radītu brīvprātības ilūziju un lai, pēc dažu autoru domām, izmantotu šos kooperatīvus «tikai kā masku (*Deckmantel*) piespiedu kolektivizācijai» [85, 1957.g. Nr.4, 517.lpp.]. Brīvprātības princips nebija spēkā ne Latvijas PSR, ne arī vēlāk tā sauktajās Padomju Savienības satelītvalstīs. N.Spulbers par to raksta:

Kaut arī dažāda veida kooperatīvu pastāvēšana it kā liecina par valdības zināmu rēķināšanos ar zemnieku brīvo gribu, jo viņiem it kā tika dotas izvēles iespējas, tomēr, izpētot datus par ikgadējo kooperatīvu veidošanos apskatāmajā laika periodā (1949.–1955.g.), redzams, ka valdības attieksme bija citāda .. Atsevišķi gadi liecina par nepārprotamu valdības tendenci ar varu piespiest zemnieka gribu, kura tika iztēlota kā brīva [62, 59.lpp.].

Lai pastiprinātu valsts ietekmi uz kooperatīviem, lauksaimniecības kooperatīvi tika iekļauti «Lauksaimniecības kooperatīvu apvienībā». «Piena pārstrādes kooperatīvu apvienībā» iekļāva visus tos kooperatīvus, kuri nodarbojās ar piena pārstrādi.⁸

LPSR varas pārstāvji apgalvoja, ka šie kooperatīvi saņēma palīdzību no valsts «visos iespējamajos veidos». PSRS un LPSR rūpniecības uzņēmumi apgādājuši lauksaimniecības kooperatīvus ar tehniskajiem līdzekļiem, pārdodot tiem traktorus, lauksaimniecības mašīnas un darbarīkus. 1948. gadā kooperatīvu kolektīvajā īpašumā ietilpa 350 kravas automašīnas, 334 traktori, 1600 kuļmašīnas,

⁸ Lauksaimniecības kooperatīvu nozīmi raksturojis LPSR lauksaimniecības ministrs A.Nikonovs: 1) kooperatīvi apgādā savus locekļus ar minerālmēslojumu, lauksaimniecības tehniku un darbarīkiem labāk nekā tos, kuri nav to locekļi; 2) kooperatīvi saviem locekļiem piedāvā lētākus sadzīves pakalpojumus, piemēram, kooperatīviem pieder 500 kalēja darbnīcu un to pakalpojumi kooperatīvu locekļiem ir par 20 līdz 25% lētāki nekā tiem, kuri nav kooperatīva locekļi; 3) kooperatīvu locekļu saimniecībās ātrāk tika ievilkta elektrība un uzlabota augsne; 4) tikai ar kooperatīvu palīdzību ir iespējams mehanizēt lauksaimniecību un uzlabot ražošanas metodes; 5) ar kooperatīvu palīdzību to locekļi var pārdot savu produkciju tirgū uz izdevīgākiem noteikumiem nekā individuālie zemes apsaimniekotāji; 6) kooperatīvi ir galvenais ceļš uz sociālismu [45, 22.lpp.].

vairāk nekā 4000 galvu liels ganāmpulks un tajos tika apstrādāta 35 000 ha liela sējumu platība [30, 169.lpp.].

Par spīti padomju propagandai, kas apgalvoja, ka lauksaimniecības kooperatīviem pārejas periodā ir īpaša nozīme, iepriekš minētie skaitļi parāda to, ka tādēļ vien, lai apstrādātu zemi un audzētu liellopus, Padomju Latvijā tādi nav nepieciešami. Taču nav noliedzams, ka lauksaimniecības kooperatīvi saviem locekļiem piedāvāja dažādus sadzīves pakalpojumus.

Mašīnu un traktoru staciju un sovhozu attīstība 1945. – 1948. g.

Līdz ar lauksaimniecības kooperatīvu paplašināšanos daudz lauksaimniecības mašīnu, traktoru un mājlopu nonāca MTS un valsts saimniecību īpašumā.

1945.gadā Latvijā bija izveidotas 50 MTS un aptuveni 400 MZIP (mašīnu un zirgu nomas punkti). Lauksaimniecības mašīnu skaita pieaugums MTS ir parādīts 15.tabulā.

15. tabula

Lauksaimniecības mašīnu skaita palielināšanās MTS 1945. – 1948. g.
(%)

Lauks. mašīnas	Gadi			
	1945.	1946.	1947.	1948.
Traktori (15 ZS)	100	113	167	171
Traktorarkli	100	157	160	191
Sējmašīnas	100	100	142	193
Kultivatori	100	126	142	142
Kuļmašīnas	100	167	174	230

[50, 35.lpp.]

MTS skaits auga lēni, 1948.gadā to bija 53. Padomju varas pārstāvji un literatūras avotu autori apgalvoja, ka mašīnas MTS tika piegādātas, pateicoties PSRS un LPSR plaukstošajai rūpniecībai.

Tomēr šķiet, ka MTS tika piegādātas nevis jaunas mašīnas un traktori, bet gan tā lauksaimniecības tehnika, kuru valsts bija konfiscējusi privātpašniekiem. Vēlākās sūdzības par daudzajiem avāriju gadījumiem un MTS dīkstāvi liecina par to, ka MTS savu darbu sāka ar nolietotām mašīnām. Pēc mašīnu konfiskācijas privātpašnieki bija spiesti strādāt vēl sliktākos darba apstākļos nekā pirms tam.

1945.gadā MTS un MZIP apstrādāja 100 000 ha sējumu platību kooperatīviem un trūcīgajiem un vidējā slāņa zemniekiem. 1946. gadā šī platība palielinājās līdz 120 000 ha un 1947. gadā – līdz vairāk nekā 156 000 ha. 1945.gadā 39 000 un 1947.gadā 42 000 jaunsaimniecību saņēma palīdzību no MTS [50, 36.lpp.].

Šķita, ka MTS ietekmēs individuālos zemes apsaimniekotājus, uzskatāmi parādot lauksaimniecības mehanizācijas priekšrocības un nepieciešamību pēc kolektīvajām saimniecībām. Taču MTS ietekme uz individuālajiem zemes apsaimniekotājiem izpaudās arī citā veidā. Lauksaimniecības dezorganizācijas rezultātā pēc piespiedu kolektivizācijas padomju valdība katrā MTS ieviesa politisko nodaļu, lai tā kolhozā veiktu politisko uzraudzību. 1943.gada beigās šīs nodaļas tika likvidētas [24, 157.-159.lpp.], un bijušie politisko nodaļu locekļi kļuva par partijas rajona komiteju sekretāriem, MTS direktoru vietniekiem politiskajos jautājumos u.c. Tādējādi «*Poļitotdel*» darbs netika pārtraukts.

Latvijā otrās padomju okupācijas laikā politiskā uzraudzība MTS bija īpaši nozīmīga un tā tika ieviesta arī kolхозos, lauksaimniecības kooperatīvos un atsevišķās zemnieku saimniecībās. Apgalvoja, ka «politiskās nodaļas veica lielu pozitīvu darbu kolхозu nostiprināšanā, to iztīrīšanā no naidīgiem elementiem» utt. [50, 52.lpp.].

Vēl vairāk, ar MTS darbinieku palīdzību tika izplatīta kolektivizācijas aizvien pieaugošā propaganda. 1945.–1948.gadā no tiem rūpniecības uzņēmumiem, kuri apgādāja ar līdzekļiem atsevišķas MTS, tika nosūtīti «*aģitatori, kuriem bija jāietekmē zemnieku masas*». No Rīgas pastāvīgos lauku darbos tika nosūtīti vairāk nekā

2000 strādnieku. *«Šie strādnieki bija vislabākie propagandas nesēji»* [50, 37. lpp.].⁹

Komunisti uzskatīja, ka sovhozs jeb saimniecība, kuru pārvalda valsts, ir ideāls lauksaimniecības ražošanas uzņēmums. LPSR tika īpaši uzsvērts tas, ka sovhoziem ir jāklūst par valsts paraugsaimniecībām ar augsti attīstītu tehniku un zinātniski pamatotām darba metodēm [II, 191., 192.lpp.]. Tomēr iesākumā LPSR padomju valdība paziņoja, ka galvenais lauksaimniecības ražošanas uzņēmums ir kolhozs. Tādējādi ir iespējams izskaidrot to, ka sovhoziem zemes apstrādāšanā bija relatīvi maza nozīme. Kā jau minēts, 1945. gadā LPSR bija 41 sovhozs ar sējumu platību 9100 ha [II, 69.lpp.]. 1950.gadā sovhozu skaits pieauga līdz 57 un to kopējā apstrādājamā zemes platība – līdz 348 000 ha. 1945.gadā liellopu skaits sovhozos bija 3700, 1950.gadā – 14 100 [75, 111.lpp.].

Tomēr arī sovhoziem pārejas periodā bija svarīga nozīme, jo tiem līdz ar lauksaimniecības kooperatīviem un kolhoziem vajadzēja zemniekiem parādīt, cik svarīga ir lauksaimniecības mehanizācija un plaša mēroga saimniekošana. Privātajam sektoram traktoru pakalpojumus galvenokārt piedāvāja MTS, kurām 1945.gadā kopumā piederēja 486 traktori.¹⁰ Tas nozīmē, ka individuālo zemnieku zemē, kuras kopplatība bija aptuveni 1 500 000 ha, bija viens traktors uz apmēram 3000 ha, kamēr sovhozos ar platību 9100 ha bija 88 traktori jeb viens traktors uz katriem 103 ha. Šeit rodams patiesais izskaidrojums tam, kādēļ sovhozi kalpoja par *«dzīviem piemēriem, kuri parādīja individuālajam zemes apsaimniekotājam plaša mēroga saimniekošanas priekšrocības»* [30, 169., 170.lpp.].

Apstākļi mainījās 1948.gadā, kad lauksaimniecības kooperatīvu

⁹ Komunistiskā partija laukos nepārtraukti pastiprināja darbību. 1945.g. lauku darbos tika nosūtīti tikai 90 komunistu. 1949.gadā uz laukiem tika nosūtīti jau 5000 komunistu, un izveidojās 49 komunistiskās šūniņas. Šīs partijas šūniņas bija īpaši *«aktīvas, organizējot nabadzīgos un vidējā slāņa zemniekus un veicot propagandu»* un *«pastāvīgi cīnoties ar kulakiem»*. [50, 42.lpp.].

¹⁰ Kara nodarīto zaudējumu un vēlāko konfiskāciju dēļ privāto traktoru skaits bija nenozīmīgs.

īpašumā bija nonākuši 334 traktori un MTS īpašumā – aptuveni 600. Tomēr tas ne visai daudz mainīja sovhozu ieņemto stāvokli, t.i., zemes platība, ko sovhozos apstrādāja viens traktors, bija vēl mazāka nekā kolhozos [30, 169.lpp.]. Informācija par traktoru skaitu sovhozos 1948.gadā nav pieejama, tomēr nav šaubu, ka tas bija paliecinājies. 1950.gadā traktoru kopējais skaits sovhozos bija 293 un tie apstrādāja 34 800 ha aramzemes [75, 111.lpp.].

Tomēr traktoru skaita pieaugums MTS un lauksaimniecības kooperatīvos liecina par to, ka tiem zemniekiem, kuri iestājās kooperatīvos, bija labāk pieejami traktoru pakalpojumi, jo ne tikai kooperatīvi, bet arī MTS ar saviem traktoriem vispirms apstrādāja kooperatīva locekļu zemi. Individuālajiem zemes apsaimniekotājiem, kuri kooperatīvos nebija iestājušies, šāda palīdzība nebija pieejama. Šim iemeslam vajadzēja viņus spiest stāties kooperatīvos un «atzīt» individuālās saimniekošanas «trūkumus».

Kā jau sacīts šī darba I daļā, lai paātrinātu kolektivizācijas gaitu, individuālajiem zemes apsaimniekotājiem bija uzliktas krietni augstākas obligātās nodevas nekā kooperatīviem un to locekļiem [75, 51.lpp.]. Līdzīga bija arī LPSR valdības cenu un lauksaimniecības nodokļu politika [75, 51.lpp.]. Līdz 1949.gada «kolektivizācijas vilnim» (jeb «vienlaidu kolektivizācijai». – *Red.*) valdības politika attiecībā uz nodokļiem un obligātajām nodevām kļuva arvien stingrāka. 1948.gadā daudzi zemnieki «brīvprātīgi» likvidēja savas saimniecības, citiem tās tika konfiscētas, jo zemnieki nebija spējīgi nomaksāt obligātās valsts nodevas un cita veida nodokļus [50, 48.lpp.].

Runājot par zemnieku rīcībā esošajiem naudas līdzekļiem pārejas periodā, jāteic, ka, Latvijas zemnieki atradās neapskaužamā situācijā. Pretēji zemniekiem PSRS, kuri Otrā pasaules kara laikā sakrāja ievērojamas naudas summas, Latvijas zemnieki 1944.gadā un 1945.gada sākumā bija palikuši gandrīz bez jebkādiem naudas līdzekļiem.

Nacistu okupācijas laikā kā parādu nomaksas zīme tika ieviesta *Reichskreditkassenscheine*, kuras vērtība 46 mēnešu ilgās vācu okupācijas laikā tika samazināta 80 reizes [65, 1767.lpp.]. Īsi pirms otrās padomju okupācijas Latvijas monetārā sistēma bija pilnīgi

sagrauta, notika maiņas tirdzniecība. Individuālo zemes apsaimniekotāju nelielos naudas līdzekļus, kuri pēc Otrā pasaules kara beigām bija iekrājušies rubļos, iznīcināja 1947.gada naudas reforma [57, 478.–480.lpp.]. Bez nepieciešamajiem naudas līdzekļiem un kredītiem palikušie saimnieki nevarēja ne izpildīt viņiem uzliktās ražošanas normas, ne nomaksāt obligātos nodokļus valstij. Tas ir viens no iemesliem, kādēļ daudzi zemnieki, īpaši pēc 1947.gada, brīvprātīgi likvidēja savas saimniecības.¹¹

Neveiksmi cietušais kolektivizācijas mēģinājums 1944. – 1948. g.

Par apstākļiem lauksaimniecībā pirms 1949.gada Padomju Latvijas Komunistiskās partijas pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš rakstīja:

Politiskais darbs uz laukiem, lauksaimniecības kooperācijas, MTS un padomju saimniecību organizējošās lomas nostiprināšanās un augšana, budžu ekonomiskā spēka satricināšana – viss tas palīdzēja trūcīgās un vidējās zemniecības masām nostāties uz apvienošanās ceļa lauksaimniecības arteļos. Izcils piemērs šajā ziņā bija brālīgo padomju republiku kolhozi un padomju saimniecības. Latviešu zemnieku daudzās ekskursijas uz Maskavas un citu apgabalu kolhoziem deva viņiem iespēju iepazīties ar kolhozu zemniecības dzīvi, ar viņas lielo darbu sociālistiskās saimniecības nostiprināšanā un izveidošanā [30, 170.lpp.].

Šajā laikā Padomju Latvijā Komunistiskās partijas locekļi pat propagandēja «veco teoriju», t.i., ka LPSR ir gaidāma kulaku «pašlikvidācija» [50, 48.lpp.].¹²

Taču, par spīti visai propagandai un iepriekš minētajiem līdzekļiem, mēģinājumi kolektivizēt Latvijas lauksaimniecību līdz 1949. gadam cieta neveiksmi.

1946.gada beigās un 1947.gada sākumā LPSR bija izveidoti tikai četri kolhozi. Šie pionieri bija kolhozs «Nākotne» Dobeles rajonā,

¹¹ Sk. arī redaktora piebildi 5.nodaļā.

¹² Padomju Latvijā tāpat kā visā PSRS šī teorija bija noraidīta un tās atbalstītāji krituši nežēlastībā.

kolhozs «Sēlija» Jēkabpils rajonā, kolhozs «Dzirkstele» Daugavpils rajonā un kolhozs «Uzvara» Smiltenes rajonā [30, 171.lpp.]. Visi šie kolhozi bija izveidoti no agrākajiem lauksaimniecības kooperatīviem.

Padomju varas pārstāvji ļoti slavēja šo kolhozu darbu un sasniegumus. 1948. gadā kolhoza «Nākotne» aramzemes platība palielinājusies par 300 % (attiecībā pret tā aramzemes platību 1947.gadā). Graudu ražība kolhozā palielinājusies no 15,3 centneriem no 1 ha 1947.gadā līdz 17,9 centneriem no 1 ha 1948.gadā. Līdzīgi rādītāji tika paziņoti arī par pārējiem trim kolhoziem. Kolhozos iestājušos zemnieku atalgojums 1948.gadā bija 4–7 kg graudu, tāds pats daudzums kartupeļu un 10 rubļu dienā. Kā apgalvo A. Podčasova, šis atalgojums kolhozos bijis ievērojami lielāks nekā atalgojums individuālajās zemnieku saimniecībās. Šī autore uzskata, ka pirmo kolhozu sasniegumi vislabāk parāda plaša mēroga lauksaimniecības ražošanas priekšrocības [50, 45.–46.lpp.].

Latvijas lauksaimnieku attieksmi pret kolektivizāciju tomēr vislabāk raksturo tas, ka līdz vispārējās (piespiedu) kolektivizācijas sākumam (1949.g.) kolhozu loma LPSR bija ļoti neliela. 1948.gadā sociālistiskajā sektorā tika apstrādāti tikai 2,4 % no visas aramzemes platības, un tā paša gada 1.janvārī tam piederēja tikai 0,1 % no visa liellopu un 0,4 % no visa zirgu skaita [50, 49.lpp.; 75, 67.lpp.].

Kolektivizācijas norise

Kolektivizācijas vilnis

Lēmumu par piespiedu kolektivizācijas ieviešanu Latvijā pieņēma Latvijas Komunistiskās partijas X kongress 1949.gada janvārī.¹³ Kaut gan šī kongresa lēmumos bija atbalstīts brīvprātības princips, kolektivizācijas viņa procesu vislabāk ir raksturojis Latvijas Komunistiskās partijas pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš:

Izšķirošais lūzums lauksaimniecības kolektivizācijā sākās 1949.gada pavasarī. To iezīmēja trūcīgo un vidējo zemnieku straujš pieplūdums kolhozos. Uz vienlaidu kolektivizācijas pamata notika pāreja no **budžu ierobežošanas un izstumšanas politikas uz budžu kā šķiras likvidācijas politiku**. Šo pasākumu atsaucīgi uzņēma un aktīvi atbalstīja plašās darba zemniecības masas. Veiktie pasākumi pret budžiem veicināja kolektivizācijas procesa pastiprināšanos un Latvijas trūcīgās un vidējās zemniecības masu saliedēšanos ap Ļeņina–Staļina partiju un Padomju valdību [30, 173.lpp., autora izcēlums].

Šo kolektivizācijas vilni pavadīja pret budžiem un citiem «kaitīgiem elementiem» un «tautas ienaidniekiem» vērsta propaganda. Apgalvoja, ka budži atstājot atmatā lielas zemes platības, izkaujot mājlopus un darot visu iespējamo, lai apturētu kolektivizāciju. Jelgavas rajonā 321 budžu saimniecība ar kopējo platību 7383 ha apstrādājot tikai 2000 ha, tādēļ vairāk nekā 5000 ha auglīgas zemes tiek atstāti atmatā. Madonas rajonā, Bērzaunē, budži apstrādājot tikai 10 % no viņiem piederošās aramzemes [50, 43.lpp.]. Budži

¹³ 1949.gadu LPSR vēsturē mēdza dēvēt par «lielā lūzuma gadu» LPSR lauksaimniecībā [64, 547.lpp.]. Šis apzīmējums aizgūts no PSRS vēstures, kur par «lielā lūzuma gadu» dēvēja vienlaidu kolektivizācijas sākuma, t.i., 1929.gadu. A. Solženicins par to rakstīja, ka tas patiešām bija «lielā lūzuma gads» – tika pārļauzts Krievijas lauksaimniecības mugurkauls. To pašu varētu teikt par «lielā lūzuma gadu» Latvijā. (Red.)

nodarbojoties ar aģitāciju, kas vērsta pret kolhoziem un MTS.¹⁴ Nav nozīmes uzskaitīt visas šīs sūdzības pret kulakiem, jo tās kalpoja tikai vienam nolūkam, proti, lai attaisnotu «kulaku kā šķiras likvidēšanu». Šķiet, ka vairums šo sūdzību bija bez jebkāda pamatojuma, jo ir grūti ticēt tam, ka lauksaimnieki atklāti vērstos pret padomju valdību – necilvēcīgie sodi un deportācijas bija jau labi pazīstamas kopš 1940.–1941.gada padomju okupācijas.

1949.gada pavasarī notikušais kolektivizācijas vilnis visumā līdzinājās 1929.–1930.gada kolektivizācijas vilnim PSRS. Tika izveidotas «aktivistu» grupas, kuru pienākums bija kolektivizācijas «uzsākšana». Lai šīm grupām sniegtu atbalstu, no pilsētām uz laukiem tika nosūtīti komunistu grupējumi. Šie «eksperti» izstrādāja darbības plānu un pārraudzīja tā izpildes gaitu. Lauksaimnieki tika aicināti «attīrīties no budžiem un citiem kaitīgiem elementiem». Jaunie komunisti un NKVD aģenti organizēja uzbrukumus budžiem, padzina viņus no saimniecībām un konfiscēja mājlopus un darbarīkus. Vairums budžu tika arestēti un izsūtīti [30, 91.lpp.]. Tādējādi 1949. gads kļuva par gadu, kurā notika gan galīgā ofensīva pret budžiem, gan arī kolhozu veidošanās, kuras gaitā padomju varas pārstāvji neievēroja Komunistiskās partijas X kongresa lēmumos formāli uzsvērtu brīvprātības principu.¹⁵

¹⁴ J.Kalnberziņš rakstīja: «Kolhozu dzīves celtniecības ceļā bija jāpārvar budžu un buržuāziski nacionālistisko elementu nikna pretošanās, kas ar visiem līdzekļiem centās kaitēt kolektivizācijas lietai. Sociālisma ienaidnieki visādi traucēja partijas un valdības pasākumu realizēšanu, kuriem bija jāveicina lauksaimniecības sociālistiskā pārveidošana. Bet viss tas nespēja apturēt vareni izvēršušos kolektivizācijas kustību.» [30, 171.lpp.].

¹⁵ Tas apliecina to, ka Latvijas komunisti 1949.gadā cieši sekoja Krievijas paraugam. 1929.-1930.g. PSRS bija [30, 171.lpp.]. «gadi, kuru laikā notika izšķirošā cīņa ar labējo opozīciju un tās vadoņu kapitulācija». 1949. gadam bija jāšķīst par «gadu, kurā notiks galīgā ofensīva pret kulakiem un kurā tiks izdarītas atkāpes no kolektivizācijas brīvprātības principa, kā to paziņoja Staļins partijas XV kongresā» [14, 244.lpp.].

Kolektivizācijas viņa sekas

Kolektivizācijas procesu PSRS un tā sekas savos darbos ir aplūkojuši daudz autoru [24, 124.lpp.; 27, 304.–324.lpp.; 57, 113.–116.lpp.; 14, 208.–229.lpp. u.c.]. Viņu izdarītie secinājumi daudzējādā ziņā atšķiras ne tikai tādēļ, ka nav pieejami ticami statistikas dati, bet arī tādēļ, ka tiem ir katram sava nostāja (par vai pret) attiecībā uz padomju ekonomisko sistēmu. Tomēr vienā ziņā viņu spriedumi sakrīt, proti, aprakstot 1929.–1930.gada piespiedu kolektivizācijas rezultātā radušos padomju ekonomikas materiālo un humāno resursu zaudējumus, Moriss Dobs (*Maurice Dobb*) apgalvo, ka «smagākais zaudējums, ko cieta padomju ekonomika, bija kolektivizācijas laikā izkautie lopi», kā rezultātā kritiski samazinājās mājlopu skaits. 1931.gadā liellopu skaits bija samazinājies par trešdaļu, bet zirgu skaits – par ceturtdaļu no 1929.gada skaita. Bija nepieciešams daudz gadu, lai atgūtu šos zaudējumus un iepriekšējo stāvokli [14, 246.lpp.].

Nav pieejami ticami dati, kuros būtu aprēķināti kolektivizācijas gaitā radušies humāno resursu zaudējumi PSRS, tomēr nav šaubu, ka miljoniem zemnieku tika izsūtīti uz Sibīriju un Tālajiem ziemeļiem [24, 117.lpp.].¹⁶ Raugoties no ekonomiskā viedokļa, zaudējumi nebūtu radušies, ja kulaki būtu norīkoti darbos ar lielāku ražīgumu. Pie ekonomiskajiem zaudējumiem var pieskaitīt augsto mirstības līmeni necilvēcīgo apstākļu dēļ spaidu darba nometnēs [57, 567.lpp.].

Tāpat kā 1941.gadā ciešā saistībā ar kolektivizāciju 1949.gadā Latvijā notika jaunas masu deportācijas. Aptuveni četrus dienu laikā no 1949.gada 24. līdz 27.martam tika izsūtīti aptuveni 50 000 latviešu, no kuriem vairums bija saimnieki un viņu ģimenes locekļi [65, 480.lpp.].

¹⁶ Dažādi autori šo skaitu vērtē no 10 līdz 20 miljoniem cilvēku. Kopējais Ļeņina un Staļina varas laikā (1917.–1953. g.) iznīcināto cilvēku skaits, pēc Krievijas Politisko represiju upuru rehabilitācijas komisijas 1999. gada datiem, ir aptuveni 43 miljoni. (*Red.*)

ASV Kongresa Ārkārtas ziņojumā teikts:

«1949. gadā Latvijas Komunistiskā partija pieņēma lielas «dažādu speciālistu» delegācijas no Padomju Savienības, kuras uzstāja, ka nepieciešams likvidēt agrāko zemes īpašnieku šķiru. Tika arestēti 70 000 zemnieku un kopā ar ģimenēm izsūtīti uz Sibīriju. Šis paņēmieni pilnīgi salauza zemnieku pretošanos, un līdz 1949. gada beigām kolektivizācijas process tika pabeigts» [72, 16., 17.lpp.].

Kaut arī nav pieejami ticami dati, kuros būtu aprēķināti humāno resursu zaudējumi Latvijas ekonomikā kopumā laikā no 1949. līdz 1950.gadam, tomēr ir iespējams izdarīt aprēķinus attiecībā uz deportāciju apjomu. Daži aprēķini ir doti ASV Īpašās komisijas, kas izvērtēja komunistisko agresiju, 83.kongresa ziņojumā Nr. 12. Citi aprēķini ir izdarīti, ņemot par pamatu aculiecinieku liecības, it īpaši vācu karagūstekņu intervijas, kurus PSRS atbrīvoja pēc 1955.gada oktobra [59]; citi aprēķini ir veikti, salīdzinot 1939.gada datus par Latvijas iedzīvotājiem ar attiecīgajiem Latvijas padomju okupācijas laika datiem. Latvju enciklopēdijā deportēto skaits laikā no 1944. līdz 1950. gadam ir uzrādīts aptuveni 290 000 [65, 480.lpp.].

Humāno resursu zaudējums masu deportāciju rezultātā neapšaubāmi ir zaudējums LPSR ekonomikā,¹⁷ jo zemnieki tika izsūtīti uz apgabaliem, kuri atradās ārpus Latvijas. Šeit vēl jāpiebilst, ka Latvijas lauksaimniecībā bezdarba nebija. Gluži otrādi, bija tāds lauksaimniecības strādnieku trūkums, ka vajadzēja aicināt viesstrādniekus no Lietuvas un Polijas [65, 25.lpp.]. Zemnieki, kuri no izsūtījuma atgriezās 1955.–1956.gadā, tika nodarbināti lauksaimniecībā, un tiem bija ļoti grūti iesaistīties ražīgākos darbos, piemēram, rūpniecībā.¹⁸

Attiecībā uz Latvijas lauksaimniecības kolektivizāciju var teikt, ka vislielākie zaudējumi LPSR ekonomikā bija humāno resursu zaudējumi. Saskaņā ar agrāk izstrādātajiem noteikumiem, kuri bija pieņemti krietnu laiku pirms kolektivizācijas viļņa sākuma, zemniekiem izkaut mājlopus bija gandrīz neiespējami. Mājlopu skaits katrā saimniecībā vietējiem padomju varas pārstāvjiem bija labi zināms,

¹⁷ Pat tādā gadījumā, ja tas nebūtu visas PSRS ekonomikas zaudējums.

¹⁸ Privātas vēstules no LPSR.

jo no 1940. līdz 1941.gadam izdarītā mājlopu uzskaitē tika turpināta gan vācu, gan padomju okupācijas laikā pēc kara. Saimnieki zināja, cik bargs sods sagaida tos, kuri mēģinās izkaut mājlopus. Saskaņā ar LPSR Lauksaimniecības ministrijas datiem, uz 1949. gada 1.janvāri individuālajās saimniecībās bija 60 % liellopu no to skaita 1939. gadā. Attiecīgais cūku daudzums bija 48 %, zirgu – 73 %, aitu un kazu – 91 % [50, 142.lpp.]. Tā kā attiecīgo mājdzīvnieku skaits 1939.gadā ir zināms no pirmskara datiem, tad var aprēķināt šo dzīvnieku skaitu uz 1949. gada 1.janvāri: 763 080 liellopu, 427 104 cūku, 302 730 zirgu un 1 336 517 aitu (pēdējais skaitlis aitu daudzumu neatspoguļo precīzi, jo uz 1949.gada 1.janvāri bija dots kopējais aitu un kazu procentuālais daudzums). Saskaņā ar oficiālajiem datiem uz 1951.gada 1.janvāri, t.i., gadu pēc kolektivizācijas viļņa, Latvijā bija 812 300 liellopu, 532 600 cūku, 292 000 zirgu [75, 80.lpp.]. Tas liecina, ka viena gada laikā liellopu un cūku skaits bija palielinājies. Zirgu skaita samazināšanās no 1951. līdz 1956.gadam gan ir krietni liela (1956.gadā Latvijā bija tikai 198 200 zirgu salīdzinājumā ar 1946.gadu, kad to skaits sasniedza 332 000) [75, 85.lpp.], taču to var izskaidrot ar lauksaimniecības ražošanas mehanizāciju. Kolhozu sektorā, par pamatu ņemot 1949.gadu, mājlopu procentuālais daudzums 1950.gadā bija šāds: 125,4 liellopu, 192,6 cūku, 154,0 aitu, 114,0 zirgu [50, 143.lpp.].

Lauksaimniecības kolektivizācija LPSR tika pabeigta īsākā laikā nekā pārējās PSRS republikās. Latvijas komunisti paziņoja, ka vecākajās padomju republikās sagatavošanās kolektivizācijai un tās īstenošana prasīja desmit līdz divpadsmit gadu, turpretim Latvijā – tikai piecus gadus [50, 48.lpp.].

Redaktora piebilde. Tūlīt pēc 1949. gada marta deportācijām Latvijā desmit dienu laikā tika izveidoti apmēram 1700 jauni kolhozi. Kā norāda vēsturnieks J.Riekstiņš [119, 95. lpp.], zemnieki burtiski sabēga kolhozos, baidoties no jaunām deportācijām, jo iestāšanās kolhozā tika uzskatīta par galveno lojalitātes izpausmi padomju varai.

Attiecībā uz deportēto cilvēku skaitu J.Riekstiņš sniedz šādus skaitļus: 1949. gada martā kā kulakus izsūtīja 9147 ģimenes ar kopējo cilvēku skaitu 29 252, kā nacionālistus – vēl 3841 ģimeni ar cilvēku kopskaitu 12 881. Tātad kopā vairāk par 42 tūkstošiem personu. Tām jāpieskaita vēl tās 713 kulaku ģimenes, kuras pēc LPSR Finanšu ministrijas datiem

[119, 87. lpp.] par nodokļu parādiem tika tiesātas kriminālā kārtā līdz 1949. g. 1. februārim.

Izsūtīšanai bija sagatavoti 33 ešeloni ar lopu vagoniem; katrā vagonā ievietoja 50-75 cilvēkus. Par «uzdevuma izpildi» ešelona priekšnieks gala stacijā ziņoja: iekrauti (krievu val. – погружены) tik un tik cilvēku, gala stacijā atvesti tik un tik; ceļā miruši ... (skaits) un ceļā ... dzimuši ... (skaits). Šis pēdējais skaitlis visvairāk raksturo civilizētai sabiedrībai neapmieramo mežonību, ar kādu okupanti realizēja savu politiku. Netaupīja nevienu – ne sievieti grūtniecības pēdējās nedēļās, ne smagi slimu bērnu, ne vecu, gluži nespēcīgu cilvēku. Uz to, kurš bija iekļuvis izsūtāmo sarakstos un kuru bendes bija atraduši, nekādas *cilvēktiesības* vairs neattiecās. (Tomēr šodien, pēc piecdesmit gadiem, kā Krievijas, tā daudzi rietumvalstu un arī daļa Latvijas politiķu uzskata, ka izdarītie noziegumi ir radījuši tiesības noziedznieku pēcnācējiem izmantot savu nozieguma rezultātā iegūto stāvokli Latvijā.)

«Kulaku kā šķiras likvidēšanai» Latvijas padomju varas iestādes sāka gatavoties jau 1947. gadā. Pirmkārt, tika noteikts, ka kulakus kolhozos uzņemt nedrīkst. Tāds bija «biedra Staļina» norādījums. Otrkārt, lai kulakus varētu likvidēt, viņus vispirms vajadzēja atrast. Šajā nolūkā LPSR Finanšu ministrija izstrādāja pazīmju kopu, no kurām jebkuras vienas esamība ļāva saimniecību ierakstīt «kulaku sarakstos». Šajās pazīmēs bija iekļauta algota darbaspēka vai citu zemnieku darbaspēka izmantošana atstrādāšanai par aizdotiem produktiem, sēklām u. tml., ienākumu gūšana no lauksaimniecības mašīnām, dzirnavām, kaltēm u. c. Bez tam kulakos bija jāieraksta saimniecības, kuras vācu laikā bija atguvušas 1940. gada zemes reformā atgrieztos zemi, un «vācu okupantu aktīvie palīgi». Pēdējie tātad varēja būt arī pavisam trūcīgi zemnieki.

Kulaku saimniecības aplika ar paaugstinātiem nodokļiem – aprēķinātos saimniecības ienākumus vienkārši pareizināja ar 1,5; 1,75 vai pat 2,0 un nodokļus aprēķināja no šīs paaugstinātās summas. Ja parastajām zemnieku saimniecībām bija ļoti grūti samaksāt nodokļus, tad kulaku saimniecībām tas bija gandrīz neiespējami. Naudas nebija, bet par lopu pārdošanu draudēja sods tāpat kā par nodokļu nesamaksāšanu. Daudzām kulaku saimniecībām par nodokļu parādiem konfiscēja īpašumu, bet saimniekus apcietināja, tiesāja un izsūtīja jau pirms 1949. gada. Lai samaksātu par 1948. gadu, daudzi pārdeva apģērbus, vērtsliekas, kam tādas bija, nezinot, kā samaksās par nākošo gadu. Šis pēdējās rūpes gan atkrita, jo 1949. gada vasarā viņi sagaidīja jau Sibīrijā, no kurienes Latvijā palikušie radi saņēma izmisušus lūgumus atsūtīt kaut nedaudz pārtikas – izsūtītajiem draudēja bada nāve. No izsūtītajiem gados vecākajiem cilvēkiem Latvijā vairs neatgriezās gandrīz neviens.

Saprotams, ka daudzi zemnieki augsto nodokļu dēļ gribēja atteikties no savām saimniecībām. LPSR Augstākās Padomes prezidija priekšsēdētāja vietnieka J. Roņa ziņojumā 1947. gada 29. augustā teikts [119, 55., 56. lpp.]:

Pēdējā pusotra gada laikā saimnieki ir iesnieguši 11 400 iesniegumu par pilnīgu vai daļēju atteikšanos no zemes .. ne mazāks skaits iesniegts pagastos. Pagastos un apriņķos .. Šie iesniegumi, kā likums, netiek apmierināti.

.. mūsu rīcībā nav nekādu likumu, kas noteiktu zemes piespiedu piestiprināšanu zemnieku saimniecībām, neapmierinot daudzu zemnieku saimniecību lūgumus un iesniegumus, kuras pēc būtības pašlikvidējas ..

Kā redzams, tad arī atteikties no zemes nebija vienkārši. Jādomā, ka vēlāk (pēc 1947. gada) tas kļuva vēl sarežģītāk. Tāpēc daudzi vienkārši pameta savas mājas un devās bēgļu gaitās tepat pa Latviju. (Turpmākajos gados viņi legalizēja savu stāvokli un iekārtojās darbā, parasti gan citos, ne savos dzimtajos Latvijas novados. Tādējādi viņiem bija izdevies izvairīties no izsūtīšanas uz Sibīriju.)

Līdz šim laikam atklāts palicis jautājums: vai un cik lielā mērā LPSR varas iestādes varēja ietekmēt represiju gaitu. 1947. gadā PSRS Finanšu ministrija deva rīkojumu attiecīgajai LPSR ministrijai noteikt kulaku saimniecību «pazīmes» un sastādīt šo saimniecību sarakstus it kā tikai paaugstināto nodokļu iekasēšanas nolūkā. Kā izriet no darbā [119] publicētajām tā laika dažādu apspriežu stenogrammām, tad šo pazīmju kopumu patiešām sastādīja LPSR varas iestādes, pirmām kārtām, Finanšu ministrija. Par to, kādas ir kulaku saimniecības pazīmes, apspriedēs ir bijis daudz diskusiju. No šīm stenogrammām redzams arī, ka vadošie LPSR darbinieki J. Kalnbērziņš, V. Lācis, A. Tabaks (finansu ministrs) un citi laikā no 1947. līdz 1949. gadam nemitīgi «karojuši» ar pagastu un apriņķu varas iestādēm par kulaku saimniecību skaita palielināšanu sarakstos, rūpīgi pārbaudījuši katru gadījumu, kad vietējās varas iestādes bija kādu saimniecību no šiem sarakstiem izslēgušas. Vai viņi to darīja tikai, lai demonstrētu Maskavai savu centību, vai arī viņiem jau 1947. gadā bija zināms, cik ģimeņu būs jāizsūta, kad pienāks laiks, kuru noteiks Maskava? Konkrētais skaitlis – 10 000 kulaku ģimeņu minēts tikai LPSR Ministru Padomes 1949. gada 17. marta slepenajā lēmumā Nr. 282 [119, 64. lpp.]:

Saskaņā ar PSR Savienības Ministru Padomes 1949. gada 9. janvāra lēmumu Nr. 390-138 Latvijas PSR Ministru Padome nolemj:

- 1. Izsūtīt ārpus Latvijas PSR uz attālām Padomju Savienības vietām specnometinājumā 10 000 kulaku ģimenes.*
- 2. Apstiprināt apriņķu darbaļaužu deputātu padomju izpildu komiteju iesniegtos izsūtīšanai paredzēto kulaku ģimeņu sarakstus.*
- 3. Kulaku ģimeņu izsūtīšanu uzdot Latvijas PSR Valsts drošības ministrijai.*

Latvijas PSR Ministru Padomes priekšsēdētājs

(V. Lācis)

Latvijas PSR Ministru Padomes lietu pārvaldnieks

(I. Bastins)

Jādomā, ka šis skaitlis – 10 000 – norādīts arī minētajā PSRS MP lēmumā, kura pilns teksts nav zināms. Tomēr iespējams, ka to PSRS iestādēm iepriekš «piespēlējuši» no LPSR, jo Maskavai taču bija jāzina, cik ešelonu vajadzēs, lai «brālīgi palīdzētu» Latvijas PSR! Šie 10 000 ģimeņu aptuveni atbilst kulaku saimniecību skaitam, kāds bija reģistrēts 1949. gada 1. janvārī – 9303 [119, 77. lpp.]. Galīgos izsūtāmo sarakstus 1949. gada februārī

un martā tomēr sastādīja LPSR Valsts drošības ministrijas vadībā, un tajos tika izmantoti ne tikai Finanšu ministrijas sastādītie kulaku saraksti, bet arī arhīvu ziņas par saimniecību stāvokli 1939.gadā.

Izsūtīto kulaku mantu konfiscēja un lielu daļu no tās atdeva jaundibinātajiem kolhoziem. Tā, piemēram, no konfiscētajiem 12 280 zirgiem, 23 995 govīm un 10 653 cūkām kolhozi ieguva attiecīgi 7275; 14 739 un 9023 [120].

16.tabulas dati rāda, cik daudz ražošanas līdzekļu nonāca kolhozu sabiedriskajā īpašumā no 1947. līdz 1950.gadam.

16. tabula

Ražošanas līdzekļu sabiedriskošana kolektīvizācijas gaitā LPSR
(%)

Sabiedriskošanas objekti	1947. g. 1. jūl.	1948.g. 1. janv.	1949.g. 1. janv.	1949.g. 1. jūl.	1950.g. 1.janv.
Kopā kolhozu zemes	0,08	0,5	9,7	70,0	82,9
tajā skaitā aramzeme	0,07	0,5	8,8	61,0	64,9
Zirgi	0,04	0,4	7,7	61,0	77,2
Liellopi	0,02	0,1	4,1	35,0	43,0

[50, 49.lpp.]

Tabulas dati ilustrē arī piespiedu kolektīvizācijas ātrumu. No 1949.gada 1.janvāra līdz 1.jūlijam, t.i., sešu mēnešu laikā kolhozu zeme palielinājās vairāk nekā 7 reizes, zirgu skaits kolhozos palielinājās aptuveni 8 reizes un liellopu skaits – vairāk nekā 8,7 reizes.

Ko patiešām nozīmē ražošanas līdzekļu sabiedriskošana kolektīvizācijas procesā, var saprast no tā, kā kolhozi atņēma saviem locekļiem (agrākajiem individuālajiem zemes apsaimniekotājiem) tiem nepieciešamās ēkas, mājlopus un darbarīkus bez atlīdzības. Bez tam daudzviet kulaku īpašums tika konfiscēts jau pirms kolektīvizācijas. Zemniekiem, kuri daļu īpašuma likvidēja, pirms to pievienoja kolhozu īpašumam, dažu gadu laikā vajadzēja atmaksāt kolhozam tā cenu no saviem ienākumiem. Visi šie līdzekļi veidoja daļu no kolhozu neredzamā fonda.

Pēc kolektīvizācijas viņa tie nedaudzie zemnieki, kuri atteicās

iestāties kolhozos un kuri netika pieskaitīti kulakiem, tika pamesti. Daži zemnieki varēja neiestāties kolhozos, jo savus ienākumus ieguva nevis no zemes apsaimniekošanas, bet gan no citiem avotiem, piemēram, mežu ciršanas utt. Dzīve ārpus kolhoza bija grūta, jo padomju valdība piemēroja viņiem dažādus pasākumus [50, 204., 207.lpp.]. Šo zemnieku loma zemes apsaimniekošanā ir ļoti nenozīmīga. Individuālie zemes apsaimniekotāji un citas pilsoņu grupas 1950.gadā apstrādāja 70 100 ha jeb 4,9 % no kopējās aramzemes platības; 1951.gadā attiecīgie skaitļi bija 6300 ha jeb 0,5 %.¹⁹ 1954.gadā individuāli tika apstrādāts tikai 0,1 % kopējās aramzemes platības [75, 71.lpp.]. Atlikušo dažu individuālo zemes apsaimniekotāju kā lauksaimniecības uzņēmēju galīgā likvidācija LPSR bija drīzāk principiāli nekā ekonomiski nozīmīga.

PSRS plānotāji Latvijas PSR uzskatīja par daļu no PSRS kompleksās ekonomikas rietumu reģiona. Šajā reģionā tika iekļauta arī Baltkrievijas PSR, Lietuvas PSR, Igaunijas PSR un Kaļiņingradas apgabals. Šajās republikās ir līdzīgi ģeogrāfiskie un klimatiskie apstākļi. Var uzskatīt, ka LPSR plānojošajām iestādēm, kurās galvenokārt strādāja Krievijas eksperti, tika ieteikts veidot LPSR kolhozus pēc to kolhozu parauga, kādi pastāvēja PSRS rietumu daļā. Tomēr praksē kolhozu apmēri šajās republikās tāpat kā citos PSRS apgabalos bija atšķirīgi.

1938.gadā PSRS ziemeļrietumu daļā vidusmēra kolhozā ietilpa 37 sētas ar kopējo platību 528 ha un 164 ha apstrādātas zemes [27, 318.lpp.]. LPSR 1950.gada 1.janvārī, t.i., pēc viena gada kopš vienlaidu kolektivizācijas, vidusmēra kolhozā ietilpa 48 sētas ar kopējo platību 654 ha zemes un 325 ha aramzemes.²⁰ Tas norāda, ka LPSR kolhozi bija lielāki.

¹⁹ Sk. 2. pielikuma 7. un 8. tabulu.

²⁰ Sk. 2. pielikuma 9. tabulu.

Kolektīvo saimniecību apvienošana 1950. – 1951. g.

1950.gada sākumā PSRS valdība un Komunistiskā partija sāka kustību pret mazajiem kolhoziem, mēģinot tos apvienot lielākās vienībās.²¹ 1950.gada 7.jūnijā PSRS Ministru Padome izdeva dekrētu «Par mazo kolhozu apvienošanu», kurā bija noteikts republikās, teritorijās un apgabalos mazos kolhozus apvienot. Pamatojoties uz šo dekrētu, 1950.gada 28.jūnijā LPSR Ministru Padome izdeva līdzīgu dekrētu [50, 53. lpp.].

Kolhozu apvienošanu pamatoja, apgalvojot, ka lieli kolhozi spējot ieviest lauksaimniecības ražošanas specializāciju, kam nepieciešami lieli ieguldījumi. Apvienojot kolhozus, varētu atbrīvot ievērojamu skaitu administratīvo ierēdņu, tādējādi tiktu samazināti ražošanas izdevumi. Tikai lielos kolhozos esot izdevīgi celt un izmantot noliktavas, šķūņus un citas ēkas. Bez tam, apvienojot kolhozus, tajos esot iespējams ieviest stingrāku produkcijas kontroli [50, 310., 311.lpp.]. Kolhozi, kas bija izveidoti pirms 1950.gada, tika uzskatīti par pārāk maziem, lai tie efektīvi specializētos kādā nozarē un tajos varētu ieviest plašu mehānizāciju. Kā jau iepriekš teikts, 1950.gadā viena kolhoza vidējā aramzemes platība bija 325 ha [50, 96.lpp.]. Daudzi kolhozi bija krietni mazāki. 74,8 % no kolhozu kopējā skaita bija ar 300 ha vai mazāku aramzemes platību, 18,9 % – ar 300–500 ha lielu aramzemes platību un 6,3 % – ar vairāk nekā 500 ha lielu aramzemes platību. No visa kolhozu skaita 22 % sastāvēja no 30 vai mazāk viensētām, 74,2 % – no 31 līdz 100 viensētām un 3,8 % – no vairāk nekā 100 viensētām. Latgalē bija kolhozi ar 120 – 200 ha lielu zemes platību un 20 – 30 viensētām [50, 52.lpp.].

Lai LPSR apvienotu kolhozus, bija jāpārvar daudz grūtību. 1950.gadā bija izveidotas kolhozu robežas un kolhoziem tika pie-

²¹ Jau 1920. gadu beigās daži padomju līderi bija cerējuši izveidot milzu kolhozus, dažus pat ar 100 000 ha lielu aramzemes platību. Taču nebija ne pieredzējušu strādnieku, ne attiecīgu iekārtu, tādēļ tajā laikā radās negatīva attieksme pret eksperimentiem veidot lielu skaitu kolhozu ar pārmērīgi lielu platību [27, 28.lpp.].

vienots liels viensētu skaits. Līdz ar apvienošanos mazo kolhozu likvidēšana, viensētu pāriešana citu kolhozu valdījumā un jauno kolhozu zemes pārraudzīšana radīja daudz problēmu, kuras negatīvi ietekmēja ražošanu.

Kolhozu apvienošana tika izdarīta laikā no 1950. līdz 1951.gadam. Tās rezultātā kolhozu skaits samazinājās 2,8 reizes. Viensētu skaits vienā kolhozā palielinājās aptuveni 3 reizes, kolhozu zemes platība – 3,8 reizes, liellopu skaits – 4,6 reizes un aramzemes platība – 3,7 reizes.²²

Salīdzinot vidēja lieluma kolhozu Latvijas PSR ar kolhoziem Baltkrievijas PSR un Kaļiņingradas apgabalā 1950.gadā, var redzēt, ka kolhozi LPSR apstrādājamās zemes platības un ražošanas līdzekļu ziņā bija lielāki.²³

17.tabulas dati parāda to, ka sējumu platības ziņā kolhozi LPSR bija lielāki nekā pārējās Baltijas padomju republikās.

17. tabula

Kolhozu sadalījums Baltijas republikās atkarībā no tajos iekļauto viensētu skaita un sējumu platības 1955. gada beigās

(% attiecībā pret kolhozu skaitu katrā republikā)

a. Atkarībā no iekļauto viensētu skaita

Viensētu skaits	Latvijas PSR	Igaunijas PSR	Lietuvas PSR
Līdz 100	19,6	32,6	8,0
101 – 200	62,2	58,9	47,7
201 – 300	15,8	8,0	31,4
301 – 500	2,4	0,5	12,5
Vairāk par 500	–	–	0,4

b. Atkarībā no sējumu platības

Platība, ha	Latvijas PSR	Igaunijas PSR	Lietuvas PSR
Līdz 500	15,1	30,4	21,8
501 – 1000	57,0	53,6	49,4
1001 – 2000	27,2	15,9	26,3
2001 – 5000	0,7	0,1	2,5

[78, 131., 132.lpp.]

²² Sk. 2.pielikuma 10.tabulu.

²³ Sk. 2.pielikuma 11.tabulu.

1955.gada nogalē LPSR teritorijā atradās 34 kolhozi ar sējumu platību no 301 līdz 500 ha, kamēr Igaunijas PSR teritorijā bija tikai 5 šādi kolhozi. LPSR bija 392 kolhozi ar sējumu platību no 1001 līdz 2000 ha, bet Igaunijas PSR – tikai 144 [50, 55.lpp.].

Lauksaimniecības apstākļi, piemēram, augsne, klimats utt. Latvijā un pārējās Baltijas valstīs ir līdzīgi. Tādēļ šīs atšķirības ir izskaidrojamas tikai ar padomju varas iestāžu neadekvātu plānošanu.

MTS un padomju saimniecību attīstība

1949.–1956. g.

Pēc kolektivizācijas pabeigšanas MTS nozīme LPSR strauji palielinājās. Padomju saimniecību skaits un to sējumu platība (kopējā un vienas padomju saimniecības vidējā platība) šai laikā palielinājās, tomēr tām nebija tik liela nozīme kā kolhoziem.

Turpmāko tabulu dati rāda MTS pieaugošo skaitu, tām piederošo traktoru, kombainu un mehāniskās jaudas pieaugumu, kā arī attiecīgās ar vienu traktoru apstrādājamās zemes platības samazināšanos. 18.tabulā parādīts MTS skaita pieaugums pa gadiem laikā no 1945. līdz 1956.gadam.

18. tabula

MTS skaits Latvijas PSR

MTS gada beigās	1945.	1950.	1952.	1953.	1955.	1956.
Skaits	50	96	105	107	107	103
Procentos	100	192	210	214	214	206

[50, 69.lpp.]

Kā redzams, pēc kolektivizācijas viļņa MTS skaits bija ievērojami palielinājies, bet no 1952. līdz 1955.gadam relatīvi nemainījās; skaita samazināšanos 1956.gadā var izskaidrot ar to, ka vēlāk dažas MTS tika apvienotas.

19. tabula

Traktoru un citu lauksaimniecības mašīnu skaita palielināšanās MTS
(tūkst.)

Lauks. mašīnas	1945.	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.
Traktori (pārrēķinot 15 ZS traktoros)	0,6	3,4	5,3	6,5	8,0	8,2	8,6	10,3
Labības kombaini	–	0,1	0,3	0,7	1,1	1,5	1,5	1,5
Kravas automašīnas	0,1	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7

[76, 114. lpp.]

Redzams, ka laikā no 1950. līdz 1956. gadam traktoru skaits palielinājās vairāk nekā trīs reizes. Nākamajā tabulā ir parādīts, kā attiecīgi samazinājās vidēji ar vienu traktoru apstrādājamā zemes platība.

20. tabula

Lauksaimniecībā izmantojamās zemes platība uz vienu traktoru (ha)

Zeme	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1956.
Lauksaimniecībā izmantojamā zeme	824	504	409	322	305	227
Aramzeme	465	285	234	186	176	129

[50, 72. lpp.]

Sākot ar 1949. gadu, MTS mašīnu kopējā jauda pieauga. 1949. g. MTS jauda vidēji bija 1153 ZS, 1954. gadā – 3565 ZS, t.i., trīs reizes vairāk. 1954. gadā PSRS vidējā vienas MTS jauda bija 5000 ZS, t.i., par 42,5 % vairāk nekā LPSR [50, 79. lpp.]. 1955. gadā MTS sadalījums pēc traktoru kopējās jaudas LPSR dots 21. tabulā.

21. tabula

MTS sadalījums pēc traktoru kopējās jaudas

Traktoru kopējā jauda, ZS	MTS daudzums (% no kopskaita)
Līdz 900	12,1
901 – 1200	39,3
1201 – 1500	35,5
1501 – 2000	13,1

[78, 142. lpp.]

Tabulas dati rāda, ka 74,8 % no visām MTS bija ar traktoru kopējo jaudu no 900 līdz 1500 ZS. PSRS vienas MTS vidējā jauda bija 1846 ZS. Ar šīs jaudas palielināšanos izskaidrojama lauksaimniecības darbos izmantojamo dzīvnieku skaita samazināšanās.

Padomju saimniecību skaits no 57 saimniecībām 1950.gadā palielinājās līdz 81 1954.gadā, bet šo saimniecību kopējā sējumu platība – vidēji no 615 ha līdz 838 ha. Salīdzinot traktoru un kombainu skaitu, kas apkalpoja kolhozus, ar traktoru un kombainu skaitu, kuri piederēja padomju saimniecībām, var izdarīt dažus secinājumus.

1950.gadā kolhozu kopējā apsējamā platība bija 1 157 500 ha un to apstrādāja 3400 MTS traktoru. Padomju saimniecību kopējo apsējamo platību 34 800 ha apmērā apstrādāja 440 traktoru; šie skaitļi 1954.gadā attiecīgi bija 1 400 500 ha kolhozos, kuros strādāja 8200 traktoru, un 67 900 ha padomju saimniecībās, kurās strādāja 838 traktori [76, 71., 111.lpp.]. Tātad 1950.gadā kolhozos viens traktors vidēji apstrādāja 340 ha lielu apsējamo platību, kamēr padomju saimniecībās viens traktors apstrādāja tikai 79 ha. 1954.gadā šie skaitļi bija šādi: viens traktors kolhozos apstrādāja aptuveni 171 ha, padomju saimniecībās – aptuveni 81 ha. Tas liecina par kolhozu stāvokļa relatīvu uzlabošanos. Tomēr apsējamā platība uz vienu traktoru kolhozos bija aptuveni divas reizes lielāka nekā sovhozos. 1954.gadā viens kombains apstrādāja 934 ha kolhozu apsējamās platības, bet padomju saimniecībās (sovhozos) – tikai 679 ha.²⁴

²⁴ 1955. gadā kolhozos un padomju saimniecībās ar vienu traktoru, vienu kombainu un vienu kartupeļu novākšanas mašīnu tika apstrādātas šādas platības [76, 71., 111.-114.lpp.]:

	Padomju saimniecībās	Kolhozos
Viens traktors uz	53 ha	142 ha
Viens labības kombains uz	495 ha	839 ha
Viena kartupeļu novākšanas mašīna uz	932 ha	9000 ha

Rūpniecības nozīme Latvijas lauksaimniecības kollektivizācijā un mehanizācijā

Lauksaimniecības mehanizācija ir atkarīga no nepieciešamo lauksaimniecības mašīnu piegādes, kuras tiek vai nu importētas, vai arī tās ražo vietējā rūpniecībā. Pēc padomju okupācijas Latvijas rūpnieciskā ražošana pieauga un tajā notika lielas pārmaiņas. Laikā no 1940. līdz 1950. gadam mašīnbūves relatīvais apjoms palielinājās apmēram četras reizes.²⁵ Tomēr mašīnbūves rūpniecības izstrādājumi galvenokārt tika eksportēti uz citiem PSRS apgabaliem un republikām, un LPSR bija atkarīga no lauksaimniecības mašīnu piegādes – tās tika ievestas no citām PSRS republikām.²⁶

Bez kuļmašīnām Latvijas rūpniecība ražoja tikai nelielas lauksaimniecības mašīnas un darbarīkus vietējām vajadzībām.²⁷

LPSR neražoja ne traktorus, ne kombainus, tos ieveda kā pārejas perioda laikā, tā arī pēc kollektivizācijas beigām un kolhozu apvienošanās. No Čeljabinskas, Altaja, Staļingradas u.c. vietām ieveda dažādus kombainus, traktorus un citas lauksaimniecības mašīnas [II, 196. lpp.]. Taču par šīm mašīnām ienāca sūdzības, jo tās nebija piemērotas Latvijas augsnes, klimatiskajiem un citiem lauksaimniecības apstākļiem. Baltijas lauksaimniecības mašīnu izmēģinājumu stacijas vadītājs Z. Olčovko 1956. gadā rakstīja, ka «lauksaimniecības mašīnu ieviešana no citām republikām ir jāpārtrauc» un ka Latvijas rūpniecībai ir nepieciešams paplašināt lauksaimniecības mašīnu ražošanu. Vietējai rūpniecībai lauksaimniecības mašīnas vajadzētu vismaz rekonstruēt un piemērot Latvijas apstākļiem. Dažkārt kultivatori un kombaini tika rekonstruēti, bet nekas

²⁵ Sk. [II, 137. lpp.]. Saskaņā ar šī izdevuma datiem, strādnieku skaits rūpniecībā pieauga no 100 000 1940. gadā līdz 250 000 1953. gadā.

²⁶ Svarīgākās mašīnbūves rūpniecības nozares bija dzelzceļa vagonu, elektrisko vilcienu elektromotoru, kuģu, mērinstrumentu, kā arī radio un tālrunu aparātu ražošana. Tos eksportēja uz Baltkrieviju, Gruziju, Kirgīziju, Altaja apgabalu, Maskavu, Ļeņingradu u.c. vietām [II, 130., 152. lpp.].

²⁷ Sk. 2. pielikuma 12. tabulu.

neliecināja, ka lauksaimniecības mašīnu imports tiktu samazināts tādēļ, ka paplašinātos Latvijas rūpniecība.

Rūpniecības darbaspēku LPSR lauksaimniecības kolektivizācija ietekmēja citādi nekā PSRS. Pirms Pirmā pasaules kara Krievijas laukos bija liels bezdarbs.²⁸ No statistikas viedokļa raugoties, kolektivizācija veicināja darbaspēka papildus pārpalikuma rašanos lauku ciematos, jo, ja apstākļi ir līdzīgi, lielsaimniecībā vajadzīgs relatīvi mazāk darbaspēka. Tātad var teikt, ka kolektivizācija PSRS palielināja rūpniecības darbinieku skaitu, jo rūpniecības uzņēmumi uzsūca atlikušos lauku iedzīvotājus.²⁹

Šādus secinājumus nav iespējams izdarīt attiecībā uz LPSR laikā no 1944. līdz 1956.gadam. Šajā laikā trūka darbaspēka gan lauksaimniecībā, gan rūpniecībā. Darbaspēka trūkumu izraisīja gan Otrais pasaules karš, gan deportācijas. Strādnieku skaita pieaugums rūpniecībā LPSR nav izskaidrojams ar lauku iedzīvotāju aiziešanu uz pilsētām, bet gan ar strādnieku imigrāciju no citām PSRS republikām [II, 137. lpp.]. Aprēķini rāda, ka «importēto» iedzīvotāju skaits laikā no 1944. līdz 1956.gadam sasniedza vairāk nekā 400 000 [76, 7. lpp.; 65, 775. lpp.]. Šie iecerotāji galvenokārt tika nodarbināti rūpniecībā, laukos viņi strādāja par ierēdņiem un ekspertiem.³⁰

²⁸ Lauku pārāpdzīvotība un zems ražīgums kā uz 1 ha zemes, tā uz vienu strādājošo bija raksturīgs arī vēlākajām Padomju Savienības satelītvalstīm [62, 3. lpp.].

²⁹ Piespiedu kolektivizācijas agrīnajos gados PSRS daudzi zemnieki devās uz pilsētām; pilsētu darba tirgus laikā no 1928. līdz 1932. gadam uzsūca 8 500 000 laukstrādnieku [58, 16. lpp.].

³⁰ Turpmākajos gados laukstrādnieki imigranti, galvenokārt no Krievijas un Baltkrievijas, sāka kolonizēt arī Latvijas laukus. Vispirms viņi iemitinājās sovhozos, kuru direktori paši bieži vien bija Latvijā iebraukušie krievi, bet pēc tam – arī kolhozos. Sevišķi daudz viņu ir Rīgas apkārtnē un Latgalē, bet to netrūkst arī Zemgalē, kur pēc latviešu zemnieku deportācijām nepietika darbaspēka. (Red.)

Specifiskas iezīmes Latvijas lauksaimniecības kolektivizācijā

Ciematu komūnu ierobežotā kooperatīvā darbība Krievijā pirms Pirmā pasaules kara atšķīrās no Latvijas, kur jau ilgi pastāvēja individuālie principi, it īpaši attiecībā uz lauksaimniecību un zemes īpašumu. Latviešu zemnieki naidīgi izturējās pret jebkuru mēģinājumu ierobežot viņu rīcības brīvību vai īpašuma tiesības. Gadsimtiem ilgi latviešu zemnieki bija dzīvojuši pa visu valsti izkaisītās viensētās. Pāreja uz kolektīvo saimniekošanu, it īpaši pēc kolhozu apvienošanas, radīja daudz specifisku problēmu. Padomju varas pārstāvji tās mēģināja ievērot, taču tās vēl līdz šim tā arī nav atrisinātas.

Viens no kolhozu apvienošanas uzdevumiem LPSR bija lauku ciematu izveidošana, un tai tika veikti nepieciešamie priekšdarbi³¹. Šādus ciematus varētu izveidot, grupējot izklaidus atrodošās zemnieku dzīvojamās mājas ap vienu centrālo punktu. Šādu pārvietošanu LPSR ir ļoti grūti izdarīt, jo ēkas ir celtas no akmens, vai arī ir vecas un izkaisītas pa plašu teritoriju. Vienīgais šīs problēmas risināšanas veids būtu nojaukt aptuveni miljonu šo ēku un celt jaunas, kas būtu piemērotas pastāvošo kolhozu vajadzībām [65, 1046.lpp.]. Lai to īstenotu, būtu nepieciešams kolektīvo saimniecību celtniecībā ieguldīt milzīgus līdzekļus. Šobrīd šī pārstrukturēšana vēl ir ierobežota un līdzekļi tiek ieguldīti galvenokārt šķūņu un mājdzīvnieku mītņu celtniecībā. Kolhozu kantori, partijas komitejas u.c. atrodas pēc vecā parauga celtās vai arī lielākās zemnieku saimniecībās. Kolhozu un citām vajadzībām tiek izmantotas tikai daļa saimniecības ēku (šķūņu u.c.). Pārējās ēkas netiek izmantotas un pamazām sabrūk.³²

³¹ 1950. gadu sākumā PSRS šī darba iniciators bija toreizējais PSKP ģenerālsēkretārs Ņ. Hruščovs, un laikā no 1950. gada līdz 1951. gada sākumam tas tika atbalsēts. Neskatoties uz to, ka atsevišķos laikposmos šis priekšlikums PSRS ticis arī noraidīts, galvenais mērķis tomēr nav atmests.

³² Turpmākajos gados ciematu celtniecība tomēr tika uzsākta, un 1982. gadā Latvijā bija vairāk nekā 600 lauku ciematu, no kuriem liela daļa bija jaunizveidotie kolhozu un sovhozu centri. Vairumā gadījumu to pirmie iemītnieki bija laukstrādnieki imigranti, kuri, iemītināti deportēto latviešu mājokļos, bija tos īsā laikā noveduši līdz tādām stāvoklim, ka tajos vairs nebija iespējams dzīvot. Vēlāk uz ciematiem pārcēlās arī daļa latviešu ģimeņu. Vecās mājas parasti nenojauca – tās atstāja sabrukšanai. (Red.)

Kolhozieki vēl joprojām mitinās agrāko zemnieku saimniecību dzīvojamās mājās, un viņiem nav ne līdzekļu, ne patikas tās atjaunot. Attālums starp individuālajām saimniecībām ir 2–3 km un atsevišķās vietās (piemēram, Dundagas rajonā) pat 20 km [II, 106.lpp.]. Tipiskā kolhozā ietilpst vairāk nekā 100 kādreizējo individuālo zemnieku saimniecību, kuras atrodas 5–10 km attālumā no kolhoza kantora [II, 108.lpp.]. Tas padara grūtāku kolhozu darba organizāciju un koordinēšanu.

Grūtības, kas bija saistītas ar zemnieku nokļūšanu uz darbu un atpakaļ uz mājām, ir aprakstītas Ārkārtas ziņojumā Nr.12.

Katru rītu zemniekiem ir jāsapulcējas pie kolhoza priekšsēdētāja kantora, lai saņemtu kārtējos rīkojumus. Daži no zemniekiem dzīvo vairāku jūdžu attālumā, taču viņiem nav transporta līdzekļu [72, 17.lpp.].

Ar līdzīgām grūtībām zemnieki sastapās arī tad, kad tika piegādāti produkti, gatavots ēdiens, bija nepieciešama medicīniskā aprūpe un «politiskā izglītība» [II, 108.lpp.].

Plānojošajām instancēm Padomju Latvijā bija jāsasstopas arī ar citāda rakstura grūtībām.

Līdz ar lielu kolhozu izveidošanu bija nepieciešams atsākt apstrādāt (vai atstāt neapstrādātus) aptuveni 200 000 augļudārzu, par kuriem agrāk rūpējās individuālie zemes apsaimniekotāji.³³

Kā jau minēts šī darba I daļā, Latvijā daudzviet augsne ir pārāk mitra, un tādēļ, lai padarītu zemi apstrādājamu, īpaša uzmanība jāpievērš meliorācijai. Pirms padomju okupācijas zemes uzlabošanas sabiedrības individuālajiem zemes apsaimniekotājiem deva iespēju iesaistīties kopējos zemes uzlabošanas darbos, no kuriem savu labumu guva arī pats zemes īpašnieks. 1939.gadā Latvijā bija 2300 šādu sabiedrību, kurās ietilpa 70 000 locekļu [8, 228.–230. lpp.]. Sīkie uzlabojumi tika atstāti pašu saimnieku ziņā. Līdz ar padomju okupāciju un izmaiņām Latvijas lauksaimniecības struktūrā bija jāmaina iepriekšējā zemes meliorācijas sistēma. Relatīvi lielā zemes mitrums

³³ Bez tam lielākā daļa no 27 154 siltumnīcām, kuras agrāk piederēja individuālajiem zemes apsaimniekotājiem, zaudēja savu ekonomisko nozīmi [65, 440., 1046. lpp.].

un citu Latvijas ģeomorfoloģisko apstākļu dēļ daudzos rajonos lielsaimniecību izveidošana nemaz nav iespējama.

Bez šīm Latvijas specifiskajām ekonomiskās dabas īpašībām pastāv arī psiholoģiska rakstura faktori, kas ietekmē lauksaimniecības attīstību LPSR. Liels ļaužu skaits vēl nav atmetis cerības uz brīvību.³⁴ Pat tagad ir latvieši, kuri tic, ka kolhozi ir tikai lauksaimniecības pārejas posms.

Latvijas Komunistiskās partijas XII kongresa rezolūcija aicināja «pastiprināti cīnīties pret kapitālisma izpausmēm un buržuāzisko nacionālismu, kas pastāv vēl joprojām» [64, 526. lpp.]. Par to it īpaši liecina Latvijas Komunistiskās partijas pirmā sekretāra J.Kalnērziņa runa 1958.gada martā. J.Kalnērziņš norādīja, ka daļa latviešu «vēl šaubās par padomju režīma pastāvību» un ka daudzi «gaida pārmaiņas un cer, ka tās vēl piedzīvos» [98, 1958. g. 22.marts].

Dažas no šīm specifiskajām iezīmēm izskaidro padomju autoru un ierēdņu apgalvojumus, ka kolhozu apvienošana LPSR tika izdarīta, «neņemot vērā LPSR dabiskos un ekonomiskos apstākļus», un ka «kolhozi LPSR ir pārāk lieli» [50, 54.lpp.]. Piemēram, Valmieras rajonā Staļina vārdā nosauktajā kolhozā ietilpa 6537 ha zemes, no kuriem 4098 ha bija apstrādājami, un 527 darbaspējīgi cilvēki. Madonas rajonā Staļina kolhoza platība bija 6380 ha. Pēc apvienošanās kolhoza «Komunārs» platība bija 38 × 18 km². Tika apgalvots, ka šādi kolhozi pastāvēt arī citos rajonos [50, 54., 55.lpp.].

Baltijas republiku lauksaimniecības darbinieku apspriedē 1955. gada 14.–16.jūnijā Ņ. Hruščovs paziņoja:

Ja kolhozam ir 2–3 tūkstoši hektāru zemes, kas izkliedēti diezgan lielā platībā, un turklāt, ja vēl ir tādi apstākļi, ka cilvēki dzīvo viensētās, tad aptvert šādu kolhozu organizatoriski nav tik vienkārši, nav iespējams satikties ar cilvēkiem. Rodas ļoti grūts stāvoklis [2, 207. lpp.].

Viņš tālāk norādīja: «Ir skaidrs, ka kolhozu apvienošana dažādu Baltijas republiku rajonos bija pārsteidzīga rīcība», un ieteica samazināt kolhozus, «kur tas ir saimnieciski lietderīgi».

³⁴ Šī cerība bija jo īpaši spēcīga līdz Ungārijas revolūcijai 1956.g. un to uzturēja *Amerikas Balss* un citu radiostaciju pārraides latviešu valodā.

LPSR Komunistiskās partijas XIV kongresā tika paziņots, ka, apvienojot kolhozus, daudzviet nav ticis ņemts vērā viensētu zemes un ēku plašais izvietojums. Tika pieņemts lēmums, ar kuru noteica, ka «nepieciešamības gadījumā un ar kolhozu locekļu piekrišanu kolhozu platība ir jāsamazina». Tomēr «ši lēmuma izpildes gaitā ir jāņem vērā visi apstākļi» [50, 56., 57. lpp.]

1955.–1956. gada ziemā 25 kolhozi tika sadalīti 52 mazākos kolhozos [17, 87. lpp.]

Kopsavilkums

Otrās padomju okupācijas pirmajos gados bija divas iespējas, kā komunisti varēja izdarīt lauksaimniecības kolektivizāciju. Pirmkārt, varēja tūlīt ieviest plašu kolektivizāciju, it īpaši tādēļ, ka daļa priekšdarbu jau bija veikti 1940.–1941. gadā, un arī tādēļ, ka Latvijas lauksaimnieki jau bija pārliecinājušies par to, ka kolektivizācija ir padomju agrārās politikas galamērķis. Otrkārt, komunisti varēja ļaut kādu laiku pastāvēt individuālajām saimniecībām un t.s. pārējas perioda laikā īstenot «pārliecināšanas» politiku.

Latvijas komunisti izvēlējās otro variantu ne tikai teorētisku, bet arī vairāku praktisku apsvērumu dēļ. Pēc kara ražotāju un patēriņa preču trūkums bija jūtams ne tikai Latvijā, bet arī PSRS. Komunisti zināja, ka plaši veiktā kolektivizācija patēriņa preču trūkumu tikai palielinātu. Vēl vairāk, kolhoziem nebija nepieciešamo mašīnu un nebija arī sagaidāms, ka pirmajos gados pēc Otrā pasaules kara šādas mašīnas varētu ražot Latvijas rūpniecība vai arī tās varētu ievest no citām padomju republikām.

Tādēļ padomju varas pārstāvju politika 1944.–1948. gadā bija līdzīga 1940.–1941. gada politikai. Tika ieviesta otrā zemes reforma, paplašināta un dažādota lauksaimniecības «kooperācija», tika pastiprināta individuālo zemes apsaimniekotāju padzīšana no mājām, viņu ierobežošana un apspiešana.

Par spīti visiem šiem pasākumiem, «pārliecināšanas» politika un lauksaimniecības kolektivizācijas mēģinājums cieta neveiksmi, un 1949.gadā sekoja piespiedu kolektivizācija. Smagākie zaudējumi, ko Latvijas tautsaimniecībai nodarīja kolektivizācija, it īpaši 1949.gada kolektivizācijas vilnis, bija humāno resursu zaudējumi.

Sekojoš PSRS lauksaimniecības kolektivizācijas galvenajai politikai, kolhozu apvienošanās LPSR notika laikā no 1950. līdz 1951.gadam. Taču šī apvienošana tika izdarīta, neņemot vērā specifiskos Latvijas lauksaimniecības apstākļus. Tādēļ 1955.gadā Ņ.Hruščovs un Latvijas padomju iestādes ieteica pārskatīt pastāvošo kolhozu lielumu un samazināt tos, kur tas ir ekonomiski iespējams. Kolhozu sadalīšanu sāka jau 1955.gadā.

III daļa

Paplašinātā atražošana LPSR lauksaimniecībā

III daļā aplūkota ekonomiskās izaugsmes problēma, t.i., «paplašinātā atražošana», kā to sauc padomju ekonomisti un citas amatpersonas. Galvenais tautsaimniecības plānošanas priekšnoteikums Padomju Savienībā ir liels un pieaugošs investīciju apjoms, it īpaši rūpniecībā. LPSR lauksaimniecībai tāpat kā lauksaimniecībai citās PSRS republikās jānodrošina ar izejmateriāliem rūpniecība un ar pārtiku ne vien kolhoznieki, bet arī rūpniecībā nodarbinātie. Tādējādi tiek investēti salīdzinoši lieli līdzekļi, lai paaugstinātu mehanizācijas līmeni, ražību un LPSR lauksaimniecības produkcijas apjomu.

Šajā daļā apskatīti autoram pieejamie valsts, kolhozu, kolhoznieku un individuālo zemnieku investīciju kvalitatīvie un kvantitatīvie rādītāji. Uzmanība veltīta ražošanas plānošanai, mehanizācijas pakāpei un kolhozos saražotā sadalei.

Jāuzsver, ka informācija, kas ir pieejama par PSRS kopumā, bieži nav pieejama par atsevišķām republikām. Tādējādi nevar izmantot to analīžu modeli, kādu, apspriežot minētos jautājumus par PSRS kopumā, lieto daži autori. Turklāt jāievēro arī Baltijas valstu īpašais politiskais statuss, kas zināmā mērā ietekmē padomju statistiskos rādītājus.

6. nodaļā aplūkoti investīciju virzieni un mehanizācijas pakāpe. Apsprieš arī ražošanas plānošana ceturtajai un piektajai piecgadei, kā arī sestajai piecgadei izvirzītie mērķi.

7. nodaļā apskatīti kolhozu ienākumi, to saražotās produkcijas sadalījums un kolhoznieku ienākumi. Plašāk ir izvērstā diskusija par kolhozu naudas ienākumiem un naudas ienākumu sadalījumu, jo informācija par šo jautājumu ir vieglāk pieejama vai aprēķināma.

Visaptverošas informācijas nav ne par kopējiem, ne kolhoznieka vidējiem ienākumiem (naudā un graudā). Ienākumi dažādos rajonos un dažādos kolhozos ir stipri atšķirīgi.

6. nodaļa

Investīciju virzieni, ražošanas plānošana un mehanizācija

Investīciju loma «paplašinātajā atražošanā»

PSRS vadība izmanto K. Marksa iedalījumu «vienkāršā atražošanā» (stabila ekonomika) un «paplašinātā atražošanā», lai attaisnotu nepieciešamību pēc tīro investīciju pieaugošā apjoma. Tiekšanos pēc pastāvīgas ekonomikas izaugsmes, ko Padomju Savienībā sauc par «sociālisma ekonomisko pamatlikumu», formulējis J. Staļins:

«... visas sabiedrības pastāvīgi pieaugošo materiālo un kulturālo prasību maksimāla apmierināšana ar pastāvīgu sociālistiskās ražošanas paplašināšanu un uzlabošanu, izmantojot visaugstāk attīstītās ražošanas metodes» [112, 198.lpp.].

Šis bez pamatojuma pieņemtais «likums» īstenībā izsaka valdības politisko mērķi, bet nesniedz precīzus norādījumus par pieauguma tempiem, kas būtu jāplāno noteiktam laika periodam vai valstij. Investīciju apjoms ir atstāts nenoteikts un principā varētu tikt mainīts, mainoties apstākļiem.

Kopš *NEP* (jaunās ekonomiskās politikas) perioda beigām Padomju Savienībā lielākā daļa lēmumu par investīcijām tiek pieņemti centralizēti. Tomēr tas nenozīmē, ka republikas ir pilnīgi atbrīvotas no atbildības par investīciju noteikšanu vai no tā, ka uzņēmumiem nebūtu jādod investīciju priekšlikumi. PSRS valdība sniedz vispārīgas direktīvas ekonomikas attīstībai nākamajam piecgadu periodam, plāna komiteja nosaka, kāda apjoma pieaugums būs nepieciešams attiecīgajās tautsaimniecības nozarēs, un attiecīgo ministriju plānotāji izstrādā detalizētus plānus. Līdzīgi norit ikgadējo investīciju plānu sagatavošana.

Protams, ir jācenšas panākt «proporcionālu attīstību» starp dažādām tautsaimniecības nozarēm un sektoriem. Šis mērķis ir pakļauts plānošanas pamatmērķiem. Kad tie ir izvēlēti, tad «spēlē» jāiekļaujas

tā sauktajam «ekonomikas plānotas un proporcionālas attīstības likumam».¹ Šis «likums» patiesībā ir instrukcija plānotājiem, lai nodrošinātu to, ka tautsaimniecības dažādu nozaru pieauguma tempi ir savstarpēji saskaņoti un saskaņoti ir arī plāna pamatmērķi. Netiks veidoti lielāki uzkrājumi nekā nepieciešams, lai uzturētu ekonomisko mehānismu darbībā, un patēriņa priekšmetu piedāvājumam jābūt līdzsvarā ar patērētāju faktisko pieprasījumu.

K. Markss uzsvēra, kā paaugstināta ražība ir atkarīga no paaugstinātas apgādes ar iekārtām [112, 203.lpp.]. Lai pārietu no «vienkāršas atražošanas» uz «paplašinātu atražošanu», nepieciešams vairāk palielināt ražošanas līdzekļu nekā patēriņa preču ražošanu. Padomju vadītāji un ekonomisti tāpēc tulkoja «attīstības likumu» kā instrukciju plānotājiem, lai nodrošinātu, ka ražošanas līdzekļu ražošana vienmēr attīstītos straujāk nekā vieglā rūpniecība un plaša patēriņa preču ražošana. Citādi, kā to uzsver padomju ekonomisti, «sociālisma ekonomiskais pamatlikums» pārstās darboties.²

Ir vēl otrs iemesls resursu investēšanai ražošanas līdzekļu ražošanā, kam apstiprinājumu arī var rast K. Marksa darbos. Komunistiskās partijas manifestā K. Markss un F. Engelss uzsvēra kapitālisma sasniegumus «pašpietiekamības salu laušanā» un lieku patēriņa preču ražošanā, kas nepieciešamas strādniekiem, lai attīstītu ražošanas līdzekļu izgatavošanu. «Politika, kas mudinātu sīkos lauksaimniekus .. uzlabot savu tehniku, varētu būt lēta no kapitāla ieguldījumu viedokļa, bet tādējādi radītais pārpalikums tiktu patērēts uz vietas.» Tāpēc ir daudz labāk pārveidot lauksaimniecisko ražošanu tā, lai tā tuvinātos rūpnieciskai ražošanai. Šim nolūkam atkal vaja-

¹ J. Staļins izskaidro šī «likuma» darbību šādi: «Saka, ka ekonomikas plānotas, proporcionālas attīstības likums ir sociālisma pamatlikums. Tas tā nav. Ekonomikas plānotas attīstības likums var dot vēlamos rezultātus tikai tad, ja ir mērķis, kura dēļ ekonomikas attīstība ir plānota. Šo mērķi nacionālās ekonomikas plānotas attīstības likums pats vien nevar nodrošināt» [112, 202. lpp.].

² V. Ļeņins attīstīja marksistisko doktrīnu, ka uzkrāšana pirmajā daļā (t.s. A daļa – ražošanas līdzekļu ražošana) ir tās faktors, kas veicina šo abu – pirmās un otras daļas (B daļas) proporcionālu attīstību (t.i., attiecīgi preču ražošanu un patēriņu), un tādējādi A daļai paplašinātajā atražošanā jābūt vadošajai [108].

dzīgas speciālas iekārtas, un tādējādi palielinās smagās rūpniecības pieauguma temps [112, 203.lpp.].

Visi šie teorētiskie apsvērumi ietekmēja plānotāju lēmumus attiecībā uz investīcijām Latvijas lauksaimniecībā [50, 58.–64.lpp.].

Apskatot ieguldījumus LPSR lauksaimniecībā, jāievēro 4 investīciju veidi: valsts investīcijas (MTS un sovhozos), kolhozu investīcijas, kolhoznieku investīcijas un individuālo zemnieku investīcijas.

Valsts investīcijas

Laika periodā no 1944. līdz 1956.gadam kapitālieguldījumu kopsumma MTS sasniedza 630,1 milj. rubļu [50, 69.lpp.] (jeb, lietojot maiņas kursu 1 USD = 4 rubļ., – 157,5 milj. dolāru [57, 483. lpp.]). 80 % no kopējām investīcijām izlietoja lauksaimniecības mašīnu iegādei, 16,2 % – celtniecībai; pārējie līdzekļi izlietoti kapitālajam remontam. Nākamā, 22.tabula parāda MTS ražošanas līdzekļos ieguldīto finansu investīciju procentuālo sadalījumu no 1949. līdz 1956.gadam.

22. tabula

Finansu investīciju sadalījums MTS 1949. – 1956.g.
(% pret 1947.g.)

Ražošanas līdzekļi	1949.	1950.	1952.	1954.	1956.
Visu ražošanas līdzekļu vērtība	169,8	278,6	531,0	830,5	1022,0
Traktori	515,0	818,0	1419,4	1840,1	2033,0
Lauksaimniecības mašīnas un rīki	462,0	982,0	2325,0	3862,5	4588,7
Ēkas ražošanas vajadzībām	73,0	101,6	174,0	163,3	233,2
Dzinējspēka ierīces un iekārtas	286,6	113,3	133,3	1702,3	2314,8
Transportlīdzekļi (mehāniskie un dzīvnieku)	105,0	184,7	313,5	432,4	518,0
Citi	88,8	188,8	366,6	1884,2	3194,0

[50, 70.lpp.]

Visu MTS ražošanas līdzekļu vērtība laika periodā no 1947. līdz 1956.gadam palielinājās vairāk nekā 10 reizes. Vidējais ikgadējais pieauguma temps no 1950. līdz 1956.gadam bija 44,5 %.³

Kā redzams no 22.tabulas, lielākais ieguldījumu pieaugums bija traktoros, saimniecību mašīnās un enerģētikas iekārtās; mazākais – ražošanas ēkās. Interesanti atzīmēt, ka investīcijas celtņēs no 1947. līdz 1949.gadam patiesībā saruka (no 100 līdz 73 %). Šī perioda laikā MTS acīmredzami intensīvāk izmantoja celtņes, kas agrāk bija individuālajās saimniecībās. 23.tabula parāda investīciju pieaugumu uz 1 ha aramzemes.

23. tabula

MTS ražošanas līdzekļu vērtība uz 1 ha aramzemes 1950. –1956. g.

Vērtība	Gads			
	1950.	1952.	1954.	1956.
Rubļos	68,4	129,7	272,8	402,6
Procentos	100,0	190,0	398,8	589,0

[50, 77. lpp.]

No šiem skaitļiem var aprēķināt ikgadējo ražošanas līdzekļu vērtības pieauguma tempu uz 1 ha sējumu platības. Laika periodā no 1950. līdz 1956.gadam tas sasniedza 81,5 %.

MTS investīciju palielinājums traktoriem un saimniecību mašīnām ir ievērojams ne tikai naudas, bet arī fiziskā izteiksmē.⁴ Traktoru skaits no 1945. līdz 1956.gadam palielinājās vairāk nekā 17 reizes un 1956. gadā sasniedza 10 300 (pārreķinot 15 zirgspēku vienībās). No 1950. līdz 1955.gadam traktoru skaits palielinājās par 154 %, kamēr PSRS tajā pašā laika periodā palielinājums bija tikai par 54 %. Ievērojami palielinājās tādu komplicētu saimniecības mašīnu kā graudu kombainu, linu kombainu, kartupeļu novācamo mašīnu u.c. skaits.

³ A.Podčasova šo pieauguma tempu novērtē kā 61 %, bet šķiet, ka šis skaitlis radies aprēķinu kļūdas dēļ, jo šajā gadījumā par bāzes gadu nav ņemts 1947.gads (kā uzrādīts 22.tabulā), bet gan 1950.gads [50, 70. lpp.].

⁴ Sk. 3.pielikuma 13. un 14.tabulu.

Liels investīciju pieaugums MTS noveda pie ievērojamām izmaiņām (naudas izteiksmē) ražošanas līdzekļu sastāvā. Īpaši pieaugusi traktoru un citu lauksaimniecību mašīnu relatīvā vērtība, ēku relativajai vērtībai stabili samazinoties no 1947. līdz 1954. gadam.⁵ To padomju autori izskaidrojuši ar izmaiņām, kas veiktas, pārskatot cenas, un ar nepietiekošām investīcijām MTS ražošanas ēkās.

1949. gadā tika uzsākta plaša meliorācijas programma. Šim mērķim PSRS valdība nodrošināja relatīvi lielus līdzekļus, kas bija paredzēti investēšanai drenāžas programmā.^{6,7}

PSRS valdība kopš 30. gadu sākuma sevišķi atbalstīja sovhozus [57, 326.lpp.]. Tie tika apgādāti ar relatīvi lielāku skaitu saimniecības mašīnu un traktoru nekā kolhozi. LPSR tika īpaši uzsvērts sovhozu kā paraugsaimniecību un eksperimentālu vienību noderīgums. Taču tika ņemti vērā arī nozīmīgāki apsvērumi [57, 332.lpp.].

⁵ Sk. 3.pielikuma 15.tabulu.

⁶ Tika izveidotas četrpadsmit speciālās meliorācijas mašīnu stacijas (MMS), kuras bija apgādātas ar modernu tehniku. Bez tam 105 MTS bija pievienotas speciālas meliorācijas nodaļas, kas bija apgādātas ar grāvju rakšanas arkliem, krūmu griezējiem, krūmu un purvu arkliem utt. Saskaņā ar padomju sniegtajiem datiem, 35 % no visas kolhozu zemes ir jāmeliorē, no tās 33,8 % ir arānzeme, 51,8 % – pļavas un 11 % – ganības. Padomju avotu dati apgalvo, ka no 1951. līdz 1956. g. MTS un MMS nosusināja 377 000 ha kolhozu zemes. Pildot PSRS Ministru Padomes 1955. g. 1.decembra lēmumu «Par Latvijas lauksaimniecības produkcijas palielināšanu», plašu meliorācijas programmu izstrādāja 1956.–1960. g. Šajā laika periodā bija paredzēts uzlabot 954 000 ha zemes, tajā skaitā 350 000 ha zemes vajadzēja pārklāt ar meliorācijas tīklu; 450 000 ha un 154 000 ha vajadzēja ierīkot kanālus un ūdens rezervuārus; 250 000 ha zemes vajadzēja attīrīt no akmeņiem, krūmiem, celmiem un pauguriem. Šī mērķa sasniegšanai 6.piecgades laikā bija jāizveido 10 jaunas meliorācijas stacijas un jāpalielina MTS loma zemju meliorēšanā. Ķieģeļu rūpniecība saņēma uzdevumu saražot 420 milj. drenu cauruļu [67, 213. – 217. lpp.; 50, 96.lpp.].

⁷ Kā daudzos gadījumos, veicot savos pamatos labi iecerētus darbus, arī meliorācijas programmas izpildē neiztika bez pārspīlējumiem un padomju iekārtai raksturīgās paviršības. Melioratoriem bija jāizpilda savs plāns, un viņi to darīja, daudz nerēķinoties ar kolhozu interesēm, jo zeme piederēja valstij, nevis kolhoziem. Daudzos gadījumos meliorācijas darbi kolhoziem nodarīja lielus zaudējumus. Ir zināmi gadījumi, kad veica spīdzināšanas darbus, nerēķinoties ar tuvumā esošajām ēkām, kuras tika sabojātas, u. tml. (Red.)

Par sovhozu pieaugošo lomu LPSR pēc kolektivizācijas kampaņas var spriest pēc tā, ka laikposmā no 1950. līdz 1956.gadam sovhozu skaits palielinājās no 61 līdz 81 un to aramzemes platība – no 34 800 hektāriem līdz 133 300 ha.

Salīdzinot valsts investīcijas lauksaimniecības mašīnās sovhoziem⁸ un kolhoziem, redzams, ka no 1945. līdz 1956.gadam zemes platība, ko apstrādāja viens traktors, viens kombains vai cita lauksaimniecības mašīna, sovhoziem bija ievērojami mazāka nekā kolhoziem. Tas nozīmē, ka investīcijas traktoros un lauksaimniecības mašīnās proporcionāli apstrādājamai zemes platībai sovhozos bija daudz lielākas nekā kolhozu sektorā.

No 1950. līdz 1956.gadam sovhozu lopu skaits (ieskaitot zirgus) ievērojami palielinājās.⁹ Aprēķinātais ikgadējais pieaugums šajā laika periodā govīm bija 50 %, cūkām – 33 % un aitām – 10 %.

Kolhozu, kolhoznieku un individuālo apsaimniekotāju investīcijas

LPSR autori atzīmē, ka kolhozu ražošanas līdzekļi sastāv no lopiem, ēkām, sīkākām saimniecības mašīnām un darbarīkiem, ko kolhozi pārņēma no individuālajiem zemniekiem, un no ražošanas līdzekļiem, kas uzkrājušies kolhozos ražošanas gaitā [50, 82.lpp.]. No 1949. līdz 1956.gadam investīcijas (naudas izteiksmē) ražošanas līdzekļos kolhozu sektorā palielinājās par 90,1 % un sasniedza 1 miljrd. 223,6 milj. rubļu (305 milj. dolāru).¹⁰ Tādējādi ikgadējais pieauguma temps MTS no 1950.gada līdz 1956.gadam bija 44,5 %, t.i., apmēram 3,5 reizes lielāks nekā kolhozos.¹¹

⁸ Sk. 3.pielikuma 16.tabulu.

⁹ Sk. 3.pielikuma 17.tabulu.

¹⁰ Tas nozīmē, ka sākotnējās investīcijas ir 644 milj. rbļ. (122 milj. USD; 1949. gadā 1 USD = 5,3 rbļ.).

¹¹ Tas izskaidro Padomju Latvijas autoru apgalvojumu, ka sociālistiskās uzkrāšanas līmenis Padomju Latvijas kolhozos ir nepietiekams [50, 84.lpp.].

24.tabulā parādīts ražošanas līdzekļu pieaugums kolhozu sektorā no 1950. līdz 1956.gadam.

24. tabula

Kolhozu ražošanas līdzekļu pieaugums 1950. – 1956.g.
(% pret 1949. g.)

Ražošanas līdzekļi	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1956.
Visu ražošanas līdzekļu vērtība	110,2	121,1	133,0	143,6	161,0	190,1
Tajā skaitā:						
darba lopi	103,5	103,5	99,7	96,2	91,1	69,9
produktīvie lopi un putni	121,0	140,3	147,8	146,1	158,4	148,3
lauksaimniecības mašīnas, rīki un dzinēji	110,9	121,0	127,3	129,0	140,2	189,0
inventārs un iekārta	124,6	158,5	203,2	248,0	317,0	442,0
transporta līdzekļi	119,4	142,7	173,4	207,0	232,3	302,0
tajā skaitā automašīnas	292,8	606,8	914,2	1322,0	*	*
ēkas, izbūves un daudzgadīgie stādījumi	106,3	115,8	133,1	151,1	177,9	230,2

* Nav ziņu.

[50, 83.lpp.]

Kā rāda 24.tabula, no 1949. līdz 1956.gadam dzīvā vilcēj spēka daudzums samazinājās par 30,1 %. Šo sliecību kolhozu sektorā nosodīja vietējās un vissavienības varas orgāni. PSRS Komunistiskās partijas Centrālās komitejas un PSRS Ministru Padomes 1953.gada septembrī pieņemtajā lēmumā *Tālākai ganāmpulku audzēšanas attīstībai* teikts:

Dažu atsevišķu vadītāju attieksme pret zirgu audzēšanu jāuzskata par nepareizu. Šie vadītāji uzskata, ka, pieaugot mehanizācijai, zirgi ir zaudējuši savu nozīmīgumu lauksaimniecībā. Ir jāuzsver, ka, pastāvot kompleksai mehanizācijai, daudzzi lauksaimniecības un transportēšanas darbi, kā arī kolhoznieku personīgo vajadzību darbi var tikt racionālāk veikti ar dzīvo vilcēj spēku [86, 1953.g. 26.sept.].

LPSR padomju varas pārstāvji paziņoja, ka šis lēmums it īpaši jāņem vērā vadītājiem LPSR kolhozos, kur mehanizācijas līmenis lauksaimniecībā ir zemāks nekā vecākajās republikās [50, 84.lpp.].

Produktīvo lopu un putnu vērtība no 1949. līdz 1956.gadam palielinājās par 48,3 %, t.i., ikgadējais pieaugums bija apmēram

7 %, kas uzskatāms par zemu. Produktīvo lopu vērtības samazināšanos no 1954. līdz 1956.gadam var izskaidrot ar to, ka daži ekonomiski vāji kolhozi tika pārveidoti par valsts saimniecībām. Ikgadējais saimniecību mašīnu un darbarīku skaita pieauguma temps no 1949. līdz 1956.gadam bija 12,7 %, bet ēkām – 18,6 %.

Milzīgais investīciju pieaugums kolhozu sektorā noveda pie sekojošām izmaiņām attiecībā uz kolhoziem piederošajām saimniecības mašīnām.¹² Kopējais mehanizēto līdzekļu skaits no 1949. līdz 1956.gadam palielinājās 2,37 reizes un kopējā jauda 4,7 reizes. Smago automašīnu skaits palielinājās apmēram 11 reizes.¹³ Tika atzīmēts, ka investīciju palielinājums transporta līdzekļos ir īpaši svarīgs LPSR kolhozu attīstībai.¹⁴ Vispārējā investīciju politikas tendence bija samazināt investīcijas sarežģītās saimniecības mašīnās kolhozos un ievērojami palielināt investīcijas mazākās un mazāk komplicētās mašīnās, jo sarežģītās saimniecības mašīnas bija koncentrētas MTS. No 1949. līdz 1956.gadam investīcijas kuļmašīnās, linu sējmašīnās, kultivatoros un zāles pļāvējos samazinājās.

Visvairāk reklamētais lauksaimniecības tehnikas izmaiņu aspekts PSRS bija graudu ieguves un apstrādes mehanizācija. Lopu audzēšanas, govju slaukšanas, ūdens padeves lopiem u.c. darbu mehanizācija bija mazattīstīta [57, 335., 335.lpp.]. LPSR kolhozi palielināja investīcijas fermu mehanizācijā, bet, kā atzinusi vietējā padomju vara, šīs investīcijas joprojām bija nepietiekamas un mehanizācijas līmenis šajā ražošanas sektorā joprojām bija zems.

No pieejamiem datiem redzams, ka kolhozu investīcijas laika periodā no 1950. līdz 1956.gadam uz 100 ha aramzemes palielinājās apmēram 1,86 reizes vai ikgadus par 14,3 %. Investīcijas vienā kolhozā palielinājās 2,27 reizes (ikgadus par 21,2 %) un uz vienu strādājošo 2,25 reizes vai ikgadus par 20,9 %. Jāatzīmē, ka šie ir vidējie skaitļi un neparāda atšķirības pa rajoniem. Tā, pie-

¹² Sk. 3.pielikuma 18.tabulu.

¹³ Kravas automašīnu skaits pieauga no 380 1949.gadā līdz 4184 1956.gadā [50, 85. lpp.].

¹⁴ Acīmredzot plaši izkaisīto saimniecību un zemju dēļ [50, 85.lpp.].

mēram, Talsu rajonā 1954.gadā vidējās investīcijas uz 100 ha apstrādājamās zemes bija 76 700 rubļu, kamēr Dagdas rajonā bija tikai 13 500 rubļu, Kārsavas rajonā – 15 400 rubļu un Zilupes rajonā – 15 100 rubļu [50, 88.lpp.]. Vēl lielākas ir atšķirības investīcijās uz vienu strādājošo. Talsu, Valmieras un Valkas rajonos investīciju apjoms 1954.gadā sasniedza 8100 rubļu, kamēr Zilupes rajonā – tikai 1300 rubļu. Tas ļauj noprast, ka vidējie investīciju rādītāji neatspoguļo patieso situāciju, resp., ka pastāv paraugkolhozi, kuri saņem ievērojami lielākas investīcijas, bet, no otras puses, – ir arī daudz ekonomiski vāju kolhozu, kuri saņem daudz zemākas investīcijas nekā vidējās.

Nākamā, 25.tabula parāda kopējās kolhozu un MTS investīcijas ražošanas līdzekļos uz 1 ha apstrādājamās zemes atsevišķos gados laikposmā no 1950. līdz 1956. gadam.

25. tabula

MTS un kolhozu kopējās investīcijas ražošanas līdzekļos uz 1 ha aramzemes
1950.–1956. g.

Investīcijas	Gads			
	1950.	1952.	1954.	1956.
Rubļos	547,7	752,4	954,1	1 324,3
Procentos	100,0	137,4	174,2	241,8

[50, 89.lpp.]

Skaitļi rāda, ka no 1950. līdz 1956.gadam kopējās investīcijas ražošanas līdzekļos uz 1 ha aramzemes palielinājās 2,4 reizes, t.i., ikgadējais pieaugums bija 23,6 %.

Apskatot kolhoznieku investīcijas, vērā ņemamas ir tikai investīcijas mājlopos (fiziskā izteiksmē), jo viņi neieguldīja naudu citās saimniecības mašīnās kā vienīgi sīkos darbarīkos un ierīcēs. Tas pats attiecas uz individuālo zemnieku investīcijām.

Pieejamā informācija rāda, ka mājlopu skaitam, kas pieder kolhozniekiem, izņemot aitas un kazas, ir tendence samazināties. Govīm un cūkām šī tendence ir niecīga, bet zirgu skaits samazinājās

no 8000 1951.gadā līdz 3000 1956.gadā, t.i., apmēram 2,7 reizes. Būtisks samazinājums ir redzams arī individuālajiem zemniekiem piederošo lopu skaitā.

26. tabula

**Individuālajiem zemniekiem piederošo mājlopu skaits
1951. – 1956. g. (tūkst.)**

Mājlopi	Gads					
	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.
Govis	10,2	4,3	1,7	2,6	2,2	2,1
Cūkas	7,5	2,7	1,9	3,5	2,5	1,9
Aitas	7,5	2,8	1,4	2,1	2,4	1,9
Kazas	0,5	0,6	0,6	2,2	1,4	1,6
Zirgi	6,0	2,5	0,7	0,9	0,8	0,7

[75, 95. lpp.]

No 26.tabulas, kas parāda individuālajiem zemniekiem piederošo mājlopu skaitu no 1951. līdz 1956.gadam, redzams, ka šajā laikā govju skaits samazinājās no 10 200 līdz 2100, t.i., apmēram 5 reizes, cūku skaits samazinājās apmēram 4 reizes un zirgu skaits – vairāk nekā 8 reizes. Vienīgi kazu skaits ievērojami palielinājās (vairāk nekā 3 reizes).¹⁵

Interesantus secinājumus var izdarīt, salīdzinot privātiem īpašniekiem (kolhozniekiem, strādniekiem, kalpotājiem un individuālajiem zemniekiem) un sabiedriskajam sektoram (kolhoziem, sovhoziem un citiem valsts uzņēmumiem) piederošo lopu skaitu. Saska-

¹⁵ Pretēju tendenci var novērot attiecībā uz mājlopiem (izņemot zirgus), kas piederēja strādniekiem un kalpotājiem (gan laukos, gan pilsētās). Mājlopu skaits, kas bija strādnieku un kalpotāju īpašumā 1951. un 1956.gadā, ir šāds (tūkstošos):

Mājlopi	1951.	1956.
Govis	64,7	68,8
Cūkas	52,9	98,5
Aitas	35,6	70,1
Kazas	16,3	26,7
Zirgi	11,9	5,7

[75, 95.lpp.]

ņā ar Latvijas PSR tautas saimniecības oficiālajiem datiem, pat 1956.gadā kolhoziem piederēja tikai 43,5 % no kopējā govju skaita, 39,6 % cūku un 21,3 % aitū un kazu, kamēr attiecīgie skaitļi kolhozniekiem bija 37,2; 33,9 un 64,7 %, t.i., relatīvi daudz no kopējā mājlopu skaita piederēja kolhozniekiem.¹⁶ Tas ne vien izskaidro vietējās padomju varas sūdzības, ka «kapitālisma paliekas» attiecībā uz lopu turēšanu Padomju Latvijā vēl joprojām ir spēcīgas, bet arī atklāj dažas nozīmīgas grūtības, kas saistītas ar ražošanu kolhozos. Kā tika atzīmēts šī darba I daļā, īpaša uzmanība jāvelta Latvijas augsnes mēslošanai. Iepriekš minētais dalījums lopu piederībā izskaidro sūdzības par to, ka kolhozu apstrādājamā zeme tiek nepietiekami mēslota, bet kolhozu zemnieku zeme – «pārmēslota».

1958.gadā A.Podčasova rakstīja:

Pastāv liela disproporcija kolhozu tīrumu un kolhoznieku palīgsaimniecību mēslošanā. Daudzos kolhozos lielas sējas platības paliek nemēslotas, tajā pašā laikā kolhoznieki savus zemes gabalus pārmēslō. Kolhoziem nepieciešams uz zināmiem noteikumiem izmantot kolhoznieku personiskajā palīgsaimniecībā uzkrātos liekos kūtsmēslus sabiedriskās zemes mēslošanai [50, 118.lpp.].

Tas ir viens no iemesliem, kāpēc 1958.gadā dažu kolhozu pilnsapulces pieņēma «vienbalsīgu lēmumu» nodot zemnieku govīs kolhoziem, kuri solīja pārdot noteiktu daudzumu piena to iepriekšējiem saimniekiem par salīdzinoši zemu cenu.¹⁷ Bez tam cerēja, ka šī reorganizācija ļaus sievietēm vairāk iesaistīties kolhozu darbos.

¹⁶ Sk. 3.pielikuma 19.tabulu.

¹⁷ Tā, piemēram, šādu lēmumu pieņēma daži kolhozi Rūjienas rajonā (1958.g.). Kolhozi par ļoti zemu kompensāciju un dažos gadījumos vispār bez jebkādas atlīdzības pārņēma govīs no kolhozniekiem un apsoliya piegādāt iepriekšējiem īpašniekiem 2500 litru piena ik gadu par 30 kapeikām litrā (šajā laikā 1 litra govīs piena cena tirgū bija 2 rubļi). Gadījumos, ja zemnieks patērētu mazāk par 2500 litriem gadā, kolhozi solīja samaksāt zemniekiem starpību 1,20 rubļu par litru. [Vēstules no LPSR.]

Ražošanas mehanizācija lauksaimniecībā

Pieaugot investīcijām traktoros un saimniecību mašīnās, attiecīgi pieauga lauksaimniecības svarīgāko operāciju mehanizācijas līmenis, tomēr arī pēc piektās piecgades plāna perioda tas bija ievērojami zemāks nekā PSRS.¹⁸ Lai gan mehanizācijas līmenis laikposmā no 1950. līdz 1956.gadam LPSR pastāvīgi paaugstinājās, pļaušanas, kartupeļu stādīšanas, linu sēšanas, cukurbiešu stādīšanas un ražas novākšanas mehanizācijas līmenis joprojām bija salīdzinoši zems. Tas ir izskaidrojams ne tik daudz ar nepietiekamu traktoru un saimniecības mašīnu skaitu, kā ar mašīnu neefektīvu izmantošanu. Tā, piemēram, 1955.gadā ikgadējā vidējā 15 zirgspēku jaudas traktora ražība (aršana) LPSR bija 392 ha, bet PSRS – 532 ha, t.i., apmēram par 36 % lielāka. Vidējā ikgadējā 15 zirgspēku kombaina ražība (attiecībā uz visiem gaudiem 1955.gadā) LPSR bija 126 ha, bet PSRS – 351 ha vai gandrīz 3 reizes vairāk [78, 139.lpp.; 50, 99.–101.lpp.]. Latvijas padomju autori atzīmē, ka atšķirības ikgadējā vidējā traktoru un saimniecības mašīnu darba ražībā var izskaidrot ar nepietiekamu remontu, rezerves daļu trūkumu un zemu MTS brigāžu pakalpojumu kvalitāti. Tā rezultātā daudz mašīnu netika izmantotas ilgu laiku [50, 101., 106.lpp.].

Tika saņemtas sūdzības par nepietiekami izmantotajiem zirgiem. LPSR Lauksaimniecības ministrijas dati rāda, ka zirgu neefektīva izmantošana pastāvīgi pieaug.¹⁹ Zirgu ikgadējā vidējā izmantošana (pāpuvju aparšanā) samazinājās no 2,46 ha 1947.gadā līdz 0,19 ha 1956.gadā. Daudzos kolhozos zirgi tika galvenokārt izmantoti kolhoznieku personīgajām vajadzībām. Nepietiekamo zirgu izmantošanu var izskaidrot ar diviem iemesliem: pirmkārt, ar kolhozu vadības nepareizu attieksmi pret zirgu nozīmi ražošanā un, otrkārt, ar nepietiekamo apgādi ar tādām lauksaimniecības mašīnām, kurām par vilcējspēku varētu, izmantot zirgus.

¹⁸ Sk. 3. pielikuma 20.tabulu.

¹⁹ Sk. 3. pielikuma 21.tabulu.

Latvijas padomju autori kritizēja arī nepietiekamo mehanizāciju lopkopībā. PSRS Komunistiskās partijas Centrālās komitejas rezolūcijā (1953.gada septembrī) bija noteikts, ka MTS ir jāpievērš īpaša vērība lopkopības mehanizācijai. MTS bija jāievieš nepieciešamās iekārtas kolhozos, jāpārtrauca to izmantošana un jāpalīdz kolhoziem sagādāt kvalificētus strādniekus. Pēc kolhozu apvienošanās no MTS puses kaut kas šajā virzienā tika darīts, tomēr tas neradīja radikālas pārmaiņas lopkopības mehanizācijā. PSRS Komunistiskās partijas Centrālā komiteja 1955.gada janvārī atzina, ka «MTS daudzos rajonos, apgabalos un republikās nav izpildījušas tām rezolūcijā nospraustos uzdevumus un ka daudzas MTS ir vienaldzīgas pret lopkopības mehanizāciju». Kā atzina Latvijas padomju vara, tas īpaši attiecās uz LPSR [50, 103.lpp.]. Pat vēl 1956.gadā mehanizēta ūdens padeve dzirdināšanai bija nodrošināta tikai 31,1 % liellopu un 26,0 % cūku. Elektriskās slaukšanas iekārtas tika izmantotas tikai 1,7 % govju slaukšanai no kopējā kolhozu govju skaita. Mehāniskā barības padeve bija iekārtota 17,2 % liellopu un 17,3 % cūku [50, 104., 105.lpp.].

Ražošanas plānošana

PSRS ceturtais piecgades plānu, kas bija paredzēts laika periodam no 1946.līdz 1950.gadam, PSRS Augstākā Padome 1946.gada martā pieņēma kā likumu. Šis plāns ietvēra sevī programmu PSRS tautsaimniecības atjaunošanai un attīstībai pēc Otrā pasaules kara. Latvijas PSR Augstākā Padome attiecīgi pieņēma ceturtais piecgades plānu Padomju Latvijai 1946.gada jūlijā. Plāna galvenie mērķi bija atjaunot izpostītos valsts rajonus, atjaunot rūpnieciskās ražošanas un lauksaimniecības pirmskara līmeni un ievērojami pārsniegt to [64, 471.lpp.]. Lauksaimniecībā īpaša uzmanība tika pievērsta lopkopībai un piena produktu ieguvei.

1939.gadā, pēdējā Latvijas neatkarības gadā, kopējā sējumu platība sasniedza 1 930 800 ha [18, 62.lpp.]. Tas nozīmē, ka ceturtais

piecgades mērķis bija apsēt vismaz tādu pašu platību. Saskaņā ar oficiālajām ziņām, kopējā visu lauksaimniecisko uzņēmumu apsētā platība 1950. gadā sasniedza tikai 1 413 400 ha, kas bija par 517 400 ha mazāka nekā 1939.gadā [75, 71.lpp.]. Līdzīga situācija bija arī ar lopu skaitu. Nākamā tabulā parādīts lopu skaits 1939.gadā un ceturtās piecgades beigās 1950.gadā.

27. tabula

Mājlopu skaits 1939. un 1950. gadā
(tūkst.)

Mājlopi	Gads	
	1939.	1950. *
Zirgi	414,7	292,0
Liellopi	1271,8	812,3
Cūkas	889,8	532,6
Aitas	1468,7	484,9

* Ziņas par 1950. gadu sniegtas uz 1951. gada 1. janvāri.

[75; 80.lpp., 65, 1372.lpp.]

No skaitļiem redzams, ka 1950.gadā lopu skaits bija daudz mazāks nekā 1939.gadā un ka plāna mērķi netika sasniegti. Tādējādi var teikt, ka ceturtās piecgades plāns LPSR vismaz attiecībā uz lauksaimniecību netika izpildīts un ka vietējās padomju varas paziņojums, ka «ceturtās piecgades plāns tika izpildīts arī lauksaimniecībā», bija nepatiess [64, 512.lpp.].

Piektās piecgades plānā (1951.–1955.g.) atkal tika uzsvērts, ka LPSR lauksaimniecības galvenajām nozarēm jābūt piena un gaļas ražošanai, bet uzmanība jāvelta arī graudkopībai. PSRS Ministru Padomes 1950.gada 4.novembra rezolūcija noteica, ka LPSR lauksaimniecībai jāsarāžo pietiekami daudz pārtikas produktu, lai apmie-

²⁰ Īsas direktīvas par 5.piecgadu plānu «veido mazāko un vismazāk apmierinošo informācijas daļu, kāda jebkad bijusi pieejama attiecībā uz padomju piecgadu plāniem. Iespējams, ka par šo plānu bija pieejams tik maz informācijas arī tādēļ, ka no 1950. līdz 1953.gadam noritēja Korejas karš...» [57, 124., 125.lpp.].

rinātu vietējās vajadzības. Kviešu sējumu platībām 1955.gadā jābūt vismaz 200 000 hektāru.²⁰

Cenšoties izpildīt šo rezolūciju, galvenā LPSR lauksaimniecības nozare – lopkopība tika pamesta novārtā. Graudaugu, dārzeņu un citu pārtikas produktu audzēšanas platības palielināšana daudzos kolhozos tika veikta, samazinot āboliņa un citu sējumu platības, kas nepieciešamas lopu barošanai. Kā redzams no LPSR Lauksaimniecības ministrijas sniegtās informācijas, kopējā ar kviešiem apsētā platība laikposmā no 1949. līdz 1954.gadam palielinājusies 2,35 reizes.²¹ Tika konstatēts, ka plānotāji pieļāvuši milzīgu kļūdu, plānojot graudaugiem paredzēto sējumu platību (1950.–1955.g.). No pieredzes zināms, ka LPSR ziemāju kultūru ražība ir par 4–5 centneriem no hektāra augstāka nekā vasarājiem. Tas īpaši attiecināms uz kviešiem. Tātad lielāks uzsvars būtu bijis jāliek uz ziemāju kultūrām. Praktiski piektās piegades laikā ziemāju kultūru relatīvais daudzums samazinājās. 1940.gadā ar ziemas kviešiem apsētās platības aizņēma 44,5 % no kopējām kviešu platībām, 1954.gadā tā tika samazināta līdz 28,7 % [50, 109., 110. lpp.]. Vietējie padomju autori atzīmēja, ka šis bija «skaidrs neveiksmīgas plānošanas piemērs, kad apsējamo platību noteica nevis kolhozos, bet iestādēs, kur netika ņemts vērā vietējais klimats un augsnes stāvoklis». 1955.gadā tika veikti daži pasākumi, lai reorganizētu plānošanas procedūru PSRS, vienkāršojot atsevišķiem uzņēmumiem sniegtās direktīvas. 1955. gada 9.martā PSRS Komunistiskās partijas Centrālā komiteja un Ministru Padome apstiprināja jaunu plānošanas gaitu, ieviešot plānošanas lēmumu decentralizāciju [50, 67.lpp.; 1, 4. lpp.]. Pirms 1955.gada marta ražošanas plānus, sēšanas modeļus un lopu ēdināšanas grafikus sastādīja centralizēti; saskaņā ar jauno sistēmu, kolhoziem līdz katra gada 1.septembrim bija jābūt informētiem par minimālajām piegādes kvotām, kas tiem jāizpilda nākamajā sezonā, un kolhozu vadībām tika atļauts izvēlēties barošanas un sēšanas modeļus, ņemot vērā ekonomiskos un klimatiskos apstākļus konkrētajā vietā [112, 193.lpp.]. Latvijas padomju varas orgāni atzi-

²¹ Sk. 3. pielikuma 22.tabulu.

mēja, ka plānošanas decentralizācija nākotnē ievērojami palielinās lauksaimniecības produkcijas apjomu.

Lopu barošanai paredzēto kultūru audzēšanas platības laikposmā no 1950. līdz 1954. gadam palielinājās par 49 %. Šis pieaugums tika uzskatīts par nepietiekamu, jo ikgadējā ar zāļaugiem un auzām apsējamo platību relatīvā proporcija samazinājās no 39,8 % 1950. gadā līdz 35 % 1954. gadā [50, 110. lpp.]. Bija daudz sūdzību par «barības bāzes izpostīšanu».

Tehnisko kultūru sējumi palielinājās par 51 %, tajā skaitā liniem – par 57 % un cukurbietēm – par 41 %. Lai kāpinātu linu ražošanu, PSRS vadība 1953. gadā palielināja linu iepirkšanas cenas. Dārzeņu platības palielinājās 3,2 reizes, kamēr kartupeļu stādījumi samazinājās no 108,4 % 1950. gadā līdz 103,4 % 1954. gadā (attiecībā pret 1949. g.). To izskaidroja ar nepietiekamu kartupeļu stādīšanas un novākšanas mehanizāciju un salīdzinoši zemajām kartupeļu iepirkšanas cenām.

Kā redzams no skaitļiem, kas doti [75], tad liellopu skaits no 1951. līdz 1955. gadam palielinājās par 51 500 vai par apmēram 6 %, attiecīgais cūku un aitu skaita pieaugums bija apmēram 47 % un kazu skaita pieaugums pat vairāk nekā 100 %.^{22, 23} Zirgu skaits samazinājās par apmēram 23 %; cēlonis šai parādībai jau tika apspriests.

Gaļas ražošana 1955. gadā palielinājās par 26 % (attiecībā pret 1950. g.), piena ražošana – par 4 % un vilnas ražošana – par 35 % [75, 80. lpp.].

Doto skaitļu analīze rāda, ka attiecībā uz graudu ražošanu (izņemot kviešus) LPSR piektās piecgades plāns netika izpildīts. Kaut arī sējumu platība relatīvi pieauga, kopējā apsētā platība joprojām bija mazāka nekā pirmskara Latvijā.²⁴ Tā kā iedzīvotāju skaits 1955.

²² Sk. 3. pielikuma 23. tabulu.

²³ Kaza nekad nav bijusi Latvijai raksturīgs mājdzīvnieks. Pirms padomju okupācijas gandrīz katrai laukstrādnieku ģimenei piederēja govys, kas parasti ganījās kopā ar saimnieka govīm; tāpat parasti bija nolīgts, ka lopbarību ziemai laukstrādnieks sagādās no saimnieka zemes. Tāpēc toreiz ģimenes, kuras turēja tikai kazu, uzskatīja (varbūt ne vienmēr gluži pamatoti) par sliņķiem. Līdz ar to kazu skaita krasais pieaugums padomju varas laikā var izraisīt vienīgi ironisku smaidu. (Red.)

²⁴ Samērā plaši eksperimenti ar graudu sēšanu sākās 1954. gadā [II, 215. lpp.]. Šie eksperimenti aprakstīti 5. nodaļā.

gadā bija lielāks nekā 1940. gadā [75, 71. lpp.], tad LPSR lauksaimniecība acīmredzot nevarēja saražot pietiekami daudz graudu, lai apmierinātu vietējās vajadzības.²⁵ Citi secinājumi jāizdara attiecībā uz lopkopības produkciju. Piektajā piecgadē Latvija neapšaubāmi saražoja lopkopības produktus pietiekamā daudzumā, lai apmierinātu vietējās vajadzības. Lopi un piena produkti tika pat eksportēti uz citiem PSRS apgabaliem. Neskatoties uz to, lopkopības attīstība tika atstāta novārtā un tika atbalstīta graudu ražošana. Analizējot sējumu struktūru 1951.–1955. gadā, vietējie padomju varas orgāni atzina, ka apsēto platību relatīvais palielinājums bija nepietiekams lopu izbarošanai un dažos sektoros (auzas) pat samazinājies. Tāpat tika atzīts, ka sasniegumi lopkopībā atpaliek no tiem mērķiem, kādus tai izvirzīja partija un valdība [75, 247. lpp.]. Absolūtais lopu skaita palielinājums neatspoguļo attiecīgo palielinājumu ražošanā.

Baltijas republiku lauksaimniecības darbinieku apspriedē 1955. gadā Ņ. Hruščovs teica:

Būsim paškritiski un atzīsim, ka pagātnē .. esam pieļāvuši kļūdas lauksaimniecības plānošanā. Piemēram, trīs gadu attīstības plāns lopu audzēšanā un piensaimniecībā bija balstīts uz nepareiziem principiem. Šajā plānā uzsvars tika likts uz govju, cūku un putnu skaitu kolhozos, bet nevis uz lopu ražīgumu. Bet jūs, biedri, zināt, ka dzīvnieki ir dažādi. Bieži vien viena govys var pārspēt piecas, astoņas vai pat vienpadsmit citas govys saražotās produkcijas ziņā. Praksē dažās saimniecībās lopu skaits palielinājās, bet šo lopu produktivitāte samazinājās. Mums nepieciešams ne tikai palielināt lopu skaitu, astu un ragu skaitu, bet mums nepieciešams arī noteikts daudzums lopkopības produktu – gaļas, piena, speķa, vilnas, ādu apaviem utt. [2, 190. lpp.].

Sestās piecgades plānā (1955.–1960. g.) LPSR lauksaimniecībai tika dots uzdevums palielināt lauksaimniecības produktu ražošanu (attiecībā pret 1955. g. apjomu) šādi: 1960. gadā graudu ražošana jāpalielina 3,6 reizes, gaļas ražošana – 1,6 reizes, piena – 2,2 reizes un kartupeļu – 2,3 reizes [50, 225. lpp.].

²⁵ Saskaņā ar [II, 225. lpp.], piektās piecgades laikā graudu imports Latvijā veidoja apmēram 7 % (pēc svara) no kopējā Latvijas PSR importa no PSRS republikām.

7. nodaļa

Kolhozu ienākumi, to sadale un kolhoznieku ienākumi

Kolhozu naudas ienākumi

Kolhozu ienākumi naudā rodas no obligātām piegādēm un līgumražošanas, no valdībai, kooperatīviem un kolhozu tirgos pārdotā. 28.tabula rāda kolhozu naudas ienākumu palielinājumu no 1950. līdz 1956.gadam.

28. tabula

Naudas ienākumu pieaugums LPSR kolhozos 1950. - 1956.g.

(% pret 1949. g.)

Naudas ienākumi	Gads			
	1950.	1952.	1954.	1956.
Naudas ienākumi kopā	161,9	210,0	355,1	417,0
Tajā skaitā:				
no augkopības	185,0	229,3	402,6	536,0
no lopkopības	149,2	199,8	354,3	383,0
no palīguzņēmumu produkcijas pārdošanas	189,0	278,0	122,7	396,0
citi avoti	320,6	383,0	360,8	631,0
Vidējie ienākumi				
uz vienu kolhoznieku sētu	138,0	182,0	317,0	390,0
uz 100 hektāriem saimniecībā izmantojamās zemes	125,0	161,0	274,0	340,0
uz vienu darba spējīgo	141,0	206,0	409,0	475,0
uz vienu izstrādes dienu	111,0	120,0	236,0	222,0

[50. 188.lpp.]

Skaitļi rāda, ka no 1949. līdz 1956.gadam naudas ienākumi no visiem avotiem palielinājās 4,1 reizi. A.Podčasova atzīmē, ka 1956.gadā naudas ienākumi sasniedza 1 168 250 000 rubļu (apmēram 292 milj. USD). Šie ienākumi neietver lauksaimniecības produktu

vērtību, kas izdalīti zemniekiem kā atalgojums par izstrādes dienām, un produktu vērtību, kas izmantoti citām vajadzībām (tādām kā mazbērnu novietnes u.c.). Tiek atzīmēts, ka šī vērtība bija lielāka nekā naudas ienākumi, bet nav precīzu ziņu par šo ienākumu absolūto apjomu (rubļos) [50, 187. lpp.]. Naudas ienākumi no graudu ražošanas no 1949. līdz 1956. gadam palielinājās 5,4 reizes un 1956. gadā sasniedza 418,9 milj. rubļu (104,7 miljonus USD). Naudas ienākumi no lopkopības palielinājās 2,8 reizes un 1956. gadā sasniedza 685,7 milj. rubļu (171,4 milj. USD). Lai gan ienākumi no lopkopības bija lielāki nekā no graudkopības, šis ienākums tika uzskatīts par nepietiekamu galvenajai LPSR lauksaimniecības nozarei. To var izskaidrot ar to, ka līdz 1953. gadam valsts cenas lopkopības produkcijai bija pārāk zemas, un darba samaksa lopkopībā strādājošos nestimulēja strādāt. Kaut arī 1953. gadā valsts palielināja cenas lopkopības produktiem, 28. tabulas skaitļi rāda relatīvi zemu pieauguma tempu lopkopībā no 1954. līdz 1956. gadam.²⁶ 1956. gadā 64,9 % no šiem ienākumiem tika iegūti no lopkopības produkcijas pārdošanas valstij, 8,2 % – no obligātajām piegādēm un 26,9 % – no tirdzniecības kolhozu tirgos [50, 187., 188. lpp.]. Vidējais naudas ienākums uz vienu saimniecību no 1949. līdz 1956. gadam palielinājās 3,9 reizes, uz 100 ha saimnieciski izmantojamās zemes – 3,4 reizes, uz vienu strādājošo – 4,8 reizes un par vienu izstrādes dienu – 2,2 reizes.

Kolhozu naudas ienākumu palielinājums dažādās lauksaimniecības nozarēs bija dažāds, tāpat palielinājuma tempi dažādos gados bija visai atšķirīgi. Dati no LPSR kolhozu ikgadējiem pārskatiem rāda, ka, ienākumiem no visām kultūrām laika periodā no 1949. līdz 1956. gadam palielinoties 5,3 reizes, ienākumi no linu audzēšanas pieauga 24 reizes.²⁷ Turpretī ienākumi no cukurbiešu ražošanas pieauga lēni. Laikā no 1953. līdz 1956. gadam tie pat samazinājās par 18 %. Līdz 1954. gadam dārzkopība bija atstāta novārtā, ienākumi no tās no 1949. līdz 1953. gadam samazinājās par 21 %. Ienākumi no dārzkopības 1956.

²⁶ A. Podčasova konstatē, ka pēc 1953. gada ir ievērojams absolūtā ienākuma pieaugums no lopkopības. Relatīvi zema ienākuma pieaugums no 1954. līdz 1956. gadam izskaidrojams ar to, ka daži kolhozi tajā laikā tika pārveidoti par padomju saimniecībām [50, 187. lpp.].

²⁷ Sk. 3. pielikuma 24. tabulu.

gadā bija par 43,4 % lielāki nekā 1949.gadā, bet zemāki nekā 1954. gadā. Līdzīgas svārstības var novērot arī ienākumiem, kas gūti no dārzeņu audzēšanas. 1956. gadā no kopējiem augkopības dotajiem ienākumiem 78,4 % tika gūti no augkopības produktu pārdošanas valstij [saskaņā ar kontraktācijas līgumiem. – Red.], 9,2 % – no obligātajām piegādēm un 12,4 % – no tirgošanās kolhozu tirgos [50, 191. lpp.].²⁸ No lopkopības iegūto ienākumu analīze rāda, ka ienākumi no putnu audzēšanas palielinājās 17 reizes, no aitkopības – 8,7 reizes, no cūkkopības – 7,7 reizes, kamēr ienākumi no liellopu audzēšanas un piena produktu ražošanas palielinājās tikai 2,9 reizes. Vietējie padomju varas orgāni izskaidroja atšķirības ienākumos, kas gūti no augkopības un lopkopības, galvenokārt ar nepietiekamu plānošanu un atšķirīgu ražu un ražību, bet šķiet, ka lielu daļu šo atšķirību noteica valdības nodokļu un cenu politika.

Kolhozu naudas ienākumu analīze rāda, ka šo ienākumu struktūra pa gadiem ievērojami mainījusies.²⁹ 1956. gadā ienākumi no lopkopības joprojām bija relatīvi lielāki (attiecībā pret kopējiem naudas ienākumiem) nekā ienākumi no augkopības, bet laikā no 1954. līdz 1956.gadam to īpatsvars kopējos ienākumos samazinājās par apmēram 5 %. Ienākumi no graudkopības un citiem avotiem samazinājās attiecīgi no 10,2% 1949.gadā līdz 3,8% 1956.gadā. Tas, šķiet, izskaidrojams ar to, ka pēc 1949. gada lielāko daļu no graudiem izmantoja paši kolhozi un sadalīja kolhozniekiem.^{30, 31} Aplūkojot ienākumus, kas iegūti no atsevišķām lop-

²⁸ A. Podčasovas sniegtajos datos redzama statistisko ziņu pretrunība.

²⁹ Sk. 3. pielikuma 25. tabulu.

³⁰ Sīkāk par kolhozu ienākumiem sk. sadaļā *Kolhozos saražotās produkcijas sadalījums*.

³¹ Jāatzīmē, ka 3. pielikuma 25. tabulā, kas citēta no A. Podčasovas darba [50], ienākumiem no graudkopības vispār nav paredzēta atsevišķa aile un tie, jādomā, ietverti augkopības ienākumu ailē «pārējie» (tā to sapratis arī autors). Tātad ienākumi, ko deva viena no galvenajām lauksaimniecības nozarēm – graudkopība, bija tik niecīgi, ka tos gandrīz nav bijis vērts pieminēt. Tas acīmredzot izskaidrojams ar relatīvi niecīgo samaksu par graudu obligātajām piegādēm valstij. Brīvā tirdzniecība ar graudiem (vai to izstrādājumiem) praktiski nenotika. Tāpēc var šaubīties par skaidrojumu, ka graudkopības doto ienākumu īpatsvars samazinājies tādēļ, ka relatīvi vairāk graudu sadalīts kolhozniekiem par izstrādes dienām. Iespējams, ka kolhozi bija «iemācījušies» neaudzēt vairāk graudu kā nepieciešams obligātajām piegādēm un pašpatēriņam vai pat audzēt mazāk par to, ja daļu no graudu piegādēm bija iespējams aizstāt ar lopkopības produkciju, kā to sadaļā *Kolhozos saražotās produkcijas sadalījums* uzsvēris autors. (Red.)

kopības nozarēm, redzams, ka ienākumu īpatsvars no lopu audzēšanas un piena produktu ražošanas no 1949. līdz 1956. gadam samazinājās par 16,7%, kamēr ienākumu īpatsvars no cūkkopības pieauga par 6,2%.

Atšķirības ienākumos no atsevišķām lauksaimniecības nozarēm bija īpaši lielas atsevišķos rajonos.³² To var izskaidrot ne tikai ar ražošanas specializāciju, bet arī ar vienpusēju ražošanas attīstību. Vietējie padomju varas orgāni kritizēja šo vienpusējo attīstību un ieteica attīstīt daudznozaru saimniecību (tā aplūkota šī darba IV daļā).

Kolhozos saražotās produkcijas sadalījums

Saskaņā ar Lauksaimniecības arteļa paraugstatūtiem (1935. g.) bruto produkcija, kas iegūta gan no augkopības, gan lopkopības, jāsadala šādi prioritāšu kārtībā:

a) obligātajām valsts nodevām, atmaksai par aizdevumiem sēklu iegādei un maksājumi produktos MTS par padarīto darbu atbilstoši līgumiem, kas noslēgti starp arteli un MTS;

b) sēklu nodrošinājumam un lopbarībai nākamajam gadam; rezerves fonda veidošanai, lai būtu nodrošinājums neražas gadījumā;

c) invalīdu, veco cilvēku un uz laiku darba nespējīgo, kā arī obligātajā karadienestā iesaukto karavīru ģimeņu uzturēšanai, bērnu uzturēšanai mazbērnu novietnēs un bērnunamos. Kopējo šiem mērķiem atvēlamo līdzekļu daudzumu nosaka pilnsapulces biedri, taču šie līdzekļi nedrīkst pārsniegt 2 % no saimniecības kopējā saražotās produkcijas apjoma;

d) produkcijas atlikuma daļēja pārdošanai valstij vai brīvā tirgū saskaņā ar biedru pilnsapulces noteikto;

e) atlikums no saražotā jāsadala starp arteļa locekļiem atkarībā no katra nostrādāto izstrādes dienu skaita.³³

³² Skat. 3.pielikuma 26.tabulu.

³³ Lauksaimniecības arteļa paraugstatūti, 11. pants [24, 138.,139. lpp.].

Šie paraugstatūti rāda, ka kolhozi ir tik saistīti ar priekšrakstiem attiecībā uz produkcijas piegādēm un tās izmantošanu, ka «sadalē kolhozniekiem tie ir pilnīgi nespējīgi saglabāt jebkādu stabilitāti no gada gadā» [27, 685. lpp.]. N. Jasnijs atzīmē:

Tā ir «socializētas lauksaimniecības» īpatnība, ka, apgādājot ražotājus ar viņu kolhozā ražotajām pārtikas precēm, nekāda stabilitāte netiek uzskatīta par nepieciešamu. Tas ir viens no daudzajiem jautājumiem, kas nav apspriežami [27, 686. lpp.].

Vispusīgāki statistiskie dati par LPSR iegūstami tikai par kolhozos saražoto graudu sadalījumu no 1954. līdz 1956. gadam.³⁴ Šīs ziņas rāda, ka piegādes un pārdošana valstij, ieskaitot atmaksu par aizdevumiem sēklu iegādei un maksājumus produktos MTS, samazinājās no 24,0 % 1954. gadā līdz 4,2 % 1956. gadā. Tas bija iespējams tāpēc, ka 1955. gada sākumā valdība atļāva kolhoziem aizvietot 80-90 % no to obligātajām graudu piegādēm ar piena vai gaļas piegādēm (saskaņā ar oficiāli izstrādātiem koeficientiem). Tas deva kolhoziem iespēju palielināt graudu iedali kolhozniekiem par 12,3 %. Skaitļi, ko sniedz Latvijas padomju autori, rāda, ka 1956. gadā par izstrādes dienu vidēji tika iedalīti 1,24 kg graudu. Paraugkolhozos tas sasniedza 2,47 kg [69, 22., 31. lpp.; 50, 183., 184., 202. lpp.].

Nav pieejami vispusīgi dati par citu kolhozos iegūto kultūru sadalījumu, bet ziņas par atsevišķiem kolhoziem rāda, ka dažos no tiem papildus graudiem kolhozniekiem sadalīja arī kartupeļus un lopbarību.³⁵ Piemēram, Ļeņina kolhozā Bauskas rajonā zemniekiem bez graudiem tika iedalīti arī 0,43 kg kartupeļu un 0,78 kg lopbarības; paraugkolhozā Mārupe (Rīgas rajonā) – 2,5 kg kartupeļu un 0,2 kg lopbarības [50, 183. lpp.].

³⁴ Sk. 3. pielikuma 27. tabulu.

³⁵ Pienu, gaļu un olas kā papildmaksu natūrā izsniedza tikai dažos kolhozos [50, 208., 209. lpp.].

Naudas ienākumu sadalījums

Atbilstoši lauksaimniecības arteļa paraugstatūtiem kolhozu naudas ienākumus sadalīja sekojošā veidā prioritāšu kārtībā:

a) ar likumu noteikto valsts nodokļu nomaksai, apdrošināšanas prēmiju nomaksai un aizdevumu atlīdzināšanai;

b) nepieciešamajiem izdevumiem ražošanas vajadzībām, tādām kā inventāra remonts, lopu kopšana, kaitēkļu un parazītu likvidēšanas kampaņām;

c) administratīvām izmaksām, kas nedrīkst pārsniegt 2 % no bruto ieņēmumiem;

d) kultūras vajadzībām, tādām kā darbinieku apmācība, mazbērnu novietņu veidošana, bērnu rotaļlaukumu ierīkošana, radio ierīkošana;

e) arteļa nedalāmajam fondam iekārtu, lopu un celtniecības materiālu iepirkšanai, algu izmaksai viesstrādniekiem, kas nodarbināti celtniecībā. Naudas ienākumu daļai nedalāmajā fondā graudkopības rajonos jābūt ne mazākai par 12 un ne vairāk kā 15 %; rajonos, kur tiek audzētas tehniskās kultūras vai nodarbojas ar lopkopību, – ne mazāk par 15 un ne vairāk par 20 %;³⁶

f) atlikušie arteļa naudas līdzekļi jāsadala tā locekļiem atkarībā no izstrādes dienu skaita.³⁷

29.tabulā parādīta naudas ieņēmumu sadale LPSR kolhozos 1950.–1956.gadā. Tabulas skaitļu analīze rāda, ka naudas ieņēmumi, kas sadalīti kolhozniekiem, attiecīgi samazinājās no 1950. līdz 1952. gadam par 14,7 %, bet no 1953. līdz 1956.gadam palielinājās par 13,8 %. Tā rezultātā bija relatīvi lielas atšķirības kolhoznieku ienākumos par izstrādes dienu. Naudas izdevumi ražošanas vajadzībām no 1950. līdz 1956.gadam attiecīgi samazinājās par 2,8 %; tas ir izskaidrojams ar to, ka lopbarības iepirkšana no ārpuses samazi-

³⁶ LPSR ir iekļauta to rajonu skaitā, kuri nodarbojas ar lopkopību.

³⁷ Paraugstatūtu 12.pants ar 1938.g. 5. decembrī izdarītajiem labojumiem. Par 1956. gadā izdarītajiem grozījumiem Paraugstatūtos sk. sadaļā *Kolhoznieku ienākumi*.

nājās, lai gan izdevumi sēklu iepirkšanai pieauga. Nodrošinājums nedalāmajam fondam bija diezgan stabils.

29. tabula

Naudas ienākumu sadale LPSR kolhozos 1950. – 1956. g.

Ienākumu sadalījums, %	Gads					
	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1956.
Kopējais sadalītais naudas ienākums	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Tajā skaitā:						
Nodokļi un apdrošināšanas maksas	15,7	20,0	20,7	17,7	12,7	12,1
Ilgtermiņa kapitālieguldījumu aizdevumu atmaksa	1,9	1,8	2,1	2,3	1,8	–
Nedalāmais fonds	16,1	17,2	17,8	17,9	17,5	16,4
Ražošanas vajadzībām	28,3	28,3	30,9	31,0	26,2	25,5
Administratīviem izdevumiem	1,5	1,2	1,1	1,0	0,8	0,8
Kultūras vajadzībām	1,3	1,4	1,4	1,3	1,2	1,1
Izstrādes dienu apmaksai un kolhoznieku un mehanizatoru darba papildsamaksai	33,6	27,9	18,9	26,1	36,4	39,9
Aprēķināts naudas piemaksai kolhozu priekšsēdētājiem un viņu vietniekiem	1,6	1,5	1,7	1,5	1,1	1,3
Kolhoznieku avansēšanas fondā	–	–	–	–	–	1,1
Citi	–	0,7	5,4	1,2	2,3	1,8

[50. 197.lpp.]

Sākot ar 1956.gadu, tabulā parādījās jauna iedaļa, t.i., «Avansējuma fonds kolhozniekiem». To nodibināja 1956. gadā ar PSRS Ministru Padomes lēmumu [50, 109. lpp.; 79, 12.–15. lpp.]. Līdz 50 % no kolhoznieku nopelnītās naudas tiek izmaksāts līdz gada beigām. Tā kā gada sākumā parasti trūkst resursu kārtējiem izdevumiem, ieskaitot maksājumus kolhozniekiem, tad ar 1956.gadu kolhozi sāka atlikt naudas resursus, lai izmaksātu avansu.

Nav pieejami tieši visaptveroši dati par kolhoznieku nopelnīto naudu par vienu izstrādes dienu. Ziņas tiek sniegtas tikai par dažiem atsevišķiem kolhoziem, galvenokārt – par paraugkolhoziem. Izmanojot oficiālos Latvijas PSR Tautas saimniecības un citu avotu datus, ir

iespējams aprēķināt vidējo nopelnīto par vienu izstrādes dienu laikposmā no 1950. līdz 1956. gadam. Saskaņā ar oficiālajām ziņām, kolhozu kopējie naudas ieņēmumi 1950. gadā sasniedza 453,6 milj. rubļu (113,4 milj. USD) [75, 106. lpp.]. No šiem ienākumiem 33,6 %³⁸ vai 152,4 milj. rubļu (38,1 milj. USD) tika sadalīti kolhozniekiem kā samaksa par izstrādes dienām. 1950. g. uzrādītais kopējais izstrādes dienu skaits ir 85,7 miljoni [75, 107. lpp.] un tādējādi var aprēķināt samaksu par vienu izstrādes dienu. 1950. gadā šī samaksa sasniedza 1,78 rubļus (0,45 USD). Patiesībā samaksa bija zemāka, jo ienākumi, kas sadalīti kolhozniekiem, ietver sevī arī maksājumus ne tikai kolhozniekiem, bet arī traktoru brigādēs strādājošiem. 1956. gadā kopējais kolhozu naudas ieņēmums ir uzrādīts *Latvijas PSR Tautas saimniecībā* kā 1118,3 miljonus rubļu liels [75]³⁹ (296 milj. USD), no kuriem 39,9 % vai 446,2 miljoni rubļu (111,6 milj. USD) sadalīti kā samaksa par izstrādes dienām. 1956. gadā bija 109,7 miljoni izstrādes dienu, tādējādi vidējā samaksa par vienu izstrādes dienu bija 4,07 rubļi (1,02 USD) [84].⁴⁰ Vidējā gada izstrādes dienas samaksa sešu gadu laika periodā (1950.–1954. un 1956. g.) bija 2,33 rubļi (0,58 USD).

³⁸ Dati no kolhozu gada pārskatu kopsavilkumiem [50, 197. lpp.].

³⁹ Pēc A. Podčasovas dotajām ziņām, kopējie kolhozu naudas ienākumi 1956. gadā sasniedza 1168,25 milj. rubļu [50, 187. lpp.].

⁴⁰ 1956. gadā stimulējošā papildsamaksa sasniedza 61,5 milj. rubļu (15,4 milj. USD) un samaksa par izstrādes dienām bez papildsamaksas bija 384,7 milj. rubļu. Tādējādi vidējā izpeļņa par izstrādes dienu bija 3,51 rublis. Vidējā izpeļņa par izstrādes dienu (rubļu) no 1951. līdz 1954. gadam:

1951.	1,51	1953.	1,68
1952.	1,05	1954.	3,24

Šī izpeļņa aprēķināta ar tādām pašām metodēm kā izpeļņa par 1950. un 1956. gadu.

Kolhoznieku ienākumi ⁴¹

Kolhoznieku ienākumus veido kolhozā un individuāli (galvenokārt no individuālā lietošanā piešķirtās kolhozu zemes un īpašumā esošajiem lopiem) gūtie ienākumi.

Naudas ienākumi (uz vienu palīgsaimniecību 1950.-1956. g.), kas iegūti kolhozā, parādīti 30. tabulā.

30. tabula

Kolhoznieku naudas ienākumi 1950.-1956. g.

Gads	Kopējais palīgsaimniecību skaits kolhozos, tūkst.	Kopējais izstrādes dienu skaits, milj.	Izstrādes dienu skaits uz vienu palīgsaimniecību	Aprēķinātie dati	
				samaksa naudā par izstrādes dienu, rubļ.	naudas ienākumi gadā uz palīgsaimniecību, rubļ.
1950.	227	85,7	377	1,78	671,06
1951.	225	99,1	440	1,51	664,40
1952.	221	106,0	488	1,05	512,40
1953.	218	105,5	484	1,68	813,12
1954.	216	111,6	517	3,24	1 675,01
1956.	206	109,7	533	4,07	2 169,31 *

* Ienākumi par izstrādes dienām bez piemaksas 1956. gadā bija 1870,83 rubļ.

[75, 106., 107. lpp.; 50, 197. lpp.]

Kā rāda dati, naudas ienākumi gadā uz vienu saimniecību palielinājās no 671,06 rubļiem (167,77 USD) 1950. gadā līdz 2169,31 rublim (542,33 USD) 1956. gadā.⁴² Ja pieņemam padomju datus par nominālo vērtību (un attiecīgi no šiem datiem aprēķinātos novērtējumus), tad naudas ienākumu palielināšanos var izskaidrot gan ar samaksas pieaugumu par izstrādes dienu no 1,78 rubļiem 1950. gadā līdz 4,07 rubļiem 1956. gadā, gan ar izstrādes dienu skaita palielināšanos uz vienu ģimeni.⁴³ 30. tabulas dati ir

⁴¹ Kolhoznieku ienākumi aplūkoti arī 5. nodaļā.

⁴² Kā jau minēts 2. nodaļā, naudas kurss, pēc kura 1 dolārs pielīdzināts 4 rubļiem, pārāk augstu novērtē rubļa vērtību. Par rubļa reālo vērtību sk. 5. nodaļā.

⁴³ Sk. 4. pielikumu.

aptuveni. Patiesībā daudzas ģimenes nopelnīja krietni mazāk, bet dažas – vairāk. Zināmus secinājumus par faktiskiem dažādu strādājošo grupu ienākumiem var izdarīt, analizējot atsevišķu darbaspējīgo ienākumus 1954.gadā, kā tas parādīts 31.tabulā.

Skaitļi rāda, ka apmēram 1/3 no kolhozā strādājošajiem (31,9 %) nopelnīja mazāk nekā 648 rubļus (162 USD), kamēr 31,7 % atsevišķu pieaugušo strādājošo nopelnīja vairāk par 1296 rubļiem (324 USD).

Runājot par kolhoznieku ienākumiem, kas gūti no kolhoziem, padomju publikācijās parasti minēti tikai ienākumi naudā un graudos. Visu citu sadalīto pārtikas produktu daudzums ir patiešām niecīgs.⁴⁴ Var aprēķināt, ka 1956. gadā saimniecība vidēji saņēma 660,92 kg graudu.⁴⁵

31. tabula

Kolhoznieku sadalījums pēc viņu izstrādes dienu daudzuma
(% no darbaspējīgo strādājošo kopskaita)
un ienākumiem 1954. g. *

Izstrādes dienu skaits	%	Aprēķinātie ienākumi gadā, rbļ.
Līdz 50**	3,8	162,00
51 – 100	10,6	165,24 – 324
101 – 200	17,5	327,24 – 648
201 – 300	20,0	651,24 – 972
301 – 400	16,4	975,24 – 1296
Vairāk par 400	31,7	Virs 1296,00

[75, 106., 107. lpp.; 50, 266. lpp.]

* Samaksa par izstrādes dienu pieņemta 3,24 rbļ., sk. 30. tabulu.

** Sīkāk par izstrādes dienu sk. IV daļā.

⁴⁴ N. Jasnijs konstatē, ka, «runājot par to, ko kolhoznieki saņem no kolhoza, padomju avoti parasti piemin tikai graudus un skaidru naudu. Nekādas apkopotas ziņas par kaut vai graudu sadali kolhozniekiem ne par vienu kara vai pēckara gadu nav pieejamas. Pat atsevišķu ziņu ir ļoti maz» [27, 688., 689. lpp.]. Šis apgalvojums ir patiešām attiecībā uz apkopotiem datiem, bet atsevišķas liecības Latvijas padomju laiku avotos var atrast.

⁴⁵ Vidējā samaksa natūrā ir pieņemta 1,24 kg graudu par izstrādes dienu, vidējais izstrādes dienu skaits uz ģimeni – 533 (sk. 30. tabulu).

Kā minēts iepriekš, 1954.gadā kolhoznieki saņēma 21,0 % no kopējā kolhozu graudu daudzuma, bet 1956. gadā – 34,7 %.⁴⁶

Naudas ieņēmumi, ko kolhoznieki saņēma no kolhoziem, parādīti 32.tabulā.

32. tabula

**Aprēķinātie kolhoznieku naudas ienākumi
1950. – 1956. g. (par darbu kolhozā)**

Gads	% no kopējiem naudas ienākumiem	Rbl. (milj.)
1950.	33,6	152,4
1951.	27,9	150,1
1952.	18,9	111,2
1953.	26,1	176,9
1954.	36,4	362,1
1956.	39,9	446,2

[75, 106., 107.lpp.; 50, 197.lpp.]

Protams, aprēķinot kolhoznieku ienākumus, jāņem vērā arī atbalsts mazbērnu novietnēm, invalīdiem utt.⁴⁷

Katrai saimniecībai LPSR kolhozos atļāva apstrādāt 0,25 līdz 0,6 hektāru lielu piemājas zemes gabalu, kā arī turēt vienu govī un dažus mājdzīvniekus. PSRS valdība oficiāls pieņēmums, ka ieņēmumi, kas gūti, strādājot kolhozā, ir kolhoznieku galvenie ienākumi, bet viņu pašu audzētā produkcija ir tikai papildu avots [27, 690. lpp.]. Taču Latvijas padomju varas orgāni atzinuši, ka LPSR kolhoznieku galvenie ienākumi ir no viņu pašu saražotās produkcijas. A.Podčasova raksta:

Jāatzīmē, ka mūsu republikas kolhoznieku kopienākumu īpatnējais svars no personiskās palīgsaimniecības līdz 1956.gadam pārsniedza viņu ienākumu īpatnējo svaru no sabiedriskās saimniecības.

Spriežot pēc kolhoznieku budžetu pētījumu datiem, 1955.gadā kolhoznieku ģimenes ienākumi vidēji uz vienu sētu (tā gada cenās) no kolhozu sabiedriskās saimniecības un no izpeļņas valsts un ko-

⁴⁶ Sk. 3.pielikuma 27.tabulu.

⁴⁷ Sk. turpmāk 10.nodaļas sadaļu *Dzīves līmenis*.

operatīvajās organizācijās veidoja 40,2 %, bet no personīgās palīgsaimniecības – 59,8 % [50, 211. lpp.].

Tomēr nav pilnīgu datu par šo ienākumu vērtību naudas izteiksmē.

Nule minētais apgalvojums nenozīmē, ka Latvijas padomju varas orgāni atzītu šo kolhoznieku ienākumu struktūru par normālu. Tieši otrādi, tika uzsvērts, ka kolhozu statūtos jāizdara grozījumi, ņemot vērā PSRS valdības un Komunistiskās partijas Centrālās komitejas 1956. gada lēmumu.⁴⁸ Ieteikums LPSR kolhoziem bija šāds:

.. mainot Lauksaimniecības arteļa statūtus, jācenšas, lai ienākumi no līdzdalības kolhoza ražošanā veidotu kolhoznieku kopienākumu galveno daļu, bet piemājas zemei un ienākumiem no tās lai patiešām būtu palīgozīme un tie apmierinātu galvenokārt kolhoznieku personiskās vajadzības pēc svaigiem dārzeņiem, augļiem, ogām un lai piemājas zemē ierīkotu dārzu un ogulājus, kas rotātu kolhoznieku dzīvi [50, 212. lpp.].

Sestās piecgades laikā kolhoznieku kopējos ienākumus (naudā un fiziskā izteiksmē) paredzēts palielināt par 40 %, galvenokārt palielinot izstrādes dienu skaitu un atalgojumu par izstrādes dienām.

Kopsavilkums

Pārejot uz lielražošanu un plašu mehanizāciju, LPSR lauksaimniecībai bija nepieciešamas lielas investīcijas traktoros, saimniecību mašīnās un celtnēs, kas apmierinātu pastāvošo kolhozu vajadzības. Šīs investīcijas kolektīvajā sektorā nodrošināja valsts, investējot MTS, un kolhozi no saviem uzkrājumiem. Lai gan ikgadējais ražošanas līdzekļu pieauguma temps MTS bija lielāks nekā kolhozos, kopējās kolhozu investīcijas absolūtā izteiksmē un uz vienu hektāru lauksaimniecībā izmantojamās zemes bija ievērojami augstākas. Lielākā daļa kolhozu investīciju bija domātas ēku

⁴⁸ Grozījumus lauksaimniecības arteļa paraugstatūtos ieteica 1956. gadā attiecībā uz piemājas saimniecības zemes gabala lielumu, privāto mājlopu skaitu, ienākumu sadalījumu un minimālo izstrādes dienu skaitu, kas jāizpilda kolhozniekiem [79, 3.-11. lpp.].

celtniecībai, galvenokārt – lopu turēšanai un noliktavām; dzīvojamās ēkas un citas ne tieši ražošanā izmantojamās celtnes tika atstātas novārtā. Bet pat ražošanai uzcelto ēku skaits bija nepietiekams.

Relatīvi lielās finansu investīcijas lauksaimniecībā bija iespējamās tikai, ierobežojot ražošanā iesaistīto cilvēku ienākumus un patēriņu. Lielākā daļa no saražotā aizgāja valstij, nodokļos, kā arī tika izmantota ražošanas vajadzībām un dažādiem kolhozu fondiem saskaņā ar paraugstatūtus noteikto.

Lai gan galvenie ceturtais piegades mērķi bija atjaunot valsts izpostītos rajonus un sasniegt pirmskara līmeni rūpniecībā un lauksaimniecībā, pat pēc piektās piegades beigām lopu skaits un kopējā sējumu platība joprojām bija mazāka nekā pirmskara Latvijā.

IV daļa

Ražīguma paaugstināšanas līdzekļi

IV daļa veltīta vietējo padomju pūliņiem palielināt LPSR lauksaimniecības ražību un efektivitāti. Apspriestas divas savstarpēji saistītas problēmas. Pirmā attiecas uz dažādiem pasākumiem, kurus pieprasa valsts, lai uzlabotu kolhozu organizatorisko un saimniecisko darbību; otra attiecas uz nodokļu un izcenojumu politiku.

8. nodaļā aplūkoti vietējo padomju veiktie pasākumi un ieteiktās rekomendācijas, lai palielinātu 1) cilvēku un 2) citu faktoru ieguldījumu ražības kāpināšanā. Attiecībā uz pirmo uzmanība veltīta darbaspēka izmantošanai, vadošā personāla izglītības līmenim, atalgošanas sistēmai u.c. Attiecībā uz otro – apspiesti pasākumi un sasniegtie rezultāti attiecībā uz mēslojuma pielietošanu, sēklu izvēli, mājlopu audzēšanu un citām praktiskās saimniekošanas metodēm ražības paaugstināšanai.

9. nodaļā aplūkoti nodokļi, ar kuriem aplikti kolhozi un lauku iedzīvotāji. Īpaša uzmanība veltīta paredzamajai nodokļu un cenu lomai un ietekmei uz LPSR lauksaimniecības produkciju.

8. nodaļa

Mēģinājumi palielināt cilvēku un pārejo faktoru ieguldījumu ražīguma kāpināšanā

Darbaspēka izmantošana un ražošanas vadība

Vietējās padomes atzinušas, ka kopš 1949. gada darbaspēks tiek izmantots neefektīvi, tādēļ tika veikti pasākumi, lai palielinātu kolhoznieku izstrādes dienu skaitu. Acīmredzami stāvoklis ir uzlabojies, taču problēma vēl joprojām nav atrisināta.

33. tabulā parādīts kolhoznieku sadalījums pēc nostrādāto izstrādes dienu skaita 1949., 1952., un 1954. gadā. No skaitļiem redzams, ka pat vēl 1954.gadā 37,1 % vīriešu un 61 % sieviešu gadā veica mazāk nekā 300 izstrādes dienu.

1955.gadā sovhozos strādājošie tika nodarbināti 290 kalendāra dienas gadā, kamēr kolhozos veikto dienu skaits uz katru strādājošo vīrieti bija tikai 242, bet uz katru strādājošo sievieti – 185 dienas. Ziemas mēnešos tikai 40 līdz 50 % zemnieku strādā kolhozu darbos un pat vasarā 15 līdz 20 % tajos nepiedalās. Acīmredzot paraugstatūtos paredzētie sodi ir bijuši nepietiekami, lai atrisinātu šo problēmu, tāpēc vietējā vara veica dažus citus pasākumus, lai uzlabotu neapmierinošo situāciju darbaspēka izmantošanā.¹ Saskaņā ar PSRS valdības lēmumu [79, 3.–11. lpp.] LPSR kolhozi mainīja savus statūtus, «ņemot vērā vietējos apstākļus». Grozījumi tika izdarīti attiecībā uz minimālo izstrādes dienu skaitu un lopu skaitu, kas drīkst piederēt kolhozniekiem. Kolhoznieki, kuri nenostādāja noteikto minimālo izstrādes dienu skaitu, vai nu zaudēja savus piemājas zemes gabalus, vai to lielumu ievērojami samazināja (līdz 0,15 ha). Bez tam daudzos kolhozos nolēma nodrošināt brīvdienas «apzinīgiem strādniekiem» (divu nedēļu atvaļinājumu, saņemot atalgojumu, kas aprēķināts pēc attiecīgā zemnieka gadā nostrādāto izstrādes dienu skaita). Vietējās padomes īpaši nosodīja «sieviešu nostrādāto izstrādes dienu mazo skaitu». Kā jau atzīmēts III daļā, dažos rajonos kolhozi pārņēma individuālo zemnieku govīs, lai tādējādi atbrīvotu vairāk sieviešu kolhozu darbiem.²

¹ Paraugstatūtu 17.pants paredz, ka «par sliktu uzvedību, nepaklausību, slinkumu utt. soda pēc arteļa likumiem, piemēram, slikti padarīts darbs ir jāveic vēlreiz bez samaksas par to, pārkāpējs var saņemt nopēlumu vai rājienu.. vai arī viņa vārds tiek ierakstīts melnajā sarakstā, viņu var sodīt ar naudas sodu līdz pat 5 darba dienu apmēram, var pazemināt amatā vai uz laiku atstādināt no darba.

² Kā oficiālu iemeslu minēja strādājošo sieviešu «nodrošināšanu ar laiku atpūtai, piemēram, kino apmeklēšanai, saviesīgiem vakariem utt.».

33. tabula

Vīriešu un sieviešu sadalījums pēc izstrādes dienu skaita

1949., 1952. un 1954. g.

(% no strādājošo kopskaita)

Izstrādes dienu skaits gadā	Gads					
	1949.		1952.		1954.	
	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes
Līdz 50	5,8	13,5	3,2	8,7	4,5	4,4
51-100	9,6	20,7	3,7	10,2	5,1	14,0
101-200	26,5	36,1	12,4	25,9	9,2	22,6
201-300	31,5	18,3	22,2	21,3	18,3	20,0
301-400	18,2	6,9	24,0	14,5	21,8	13,1
Vairāk par 400	8,4	4,5	34,5	19,4	41,1	25,9

[50; 267. lpp.]

Kolhoznieka ģimene LPSR vēl joprojām dzīvo primitīvi. Apģērba šūšana, maizes cepšana u.tml. tiek veikta mājās, izmantojot tikai vienkāršākās iekārtas. Vairumā gadījumu sievietes velk ūdeni no akas ar rokām un parasti nes to prāvu ceļa gabalu uz mājām. Bez tam sieviete piedalās piemājas zemes gabala apstrādāšanā, lai nodrošinātu vismaz iztikas līdzekļus ģimenei, tāpēc laika atliek ļoti maz. Vairums kolhoznieču lielu daļu mājas darbu veic pa svētdienām un naktīm.

Lai gan darbaspēka izmantošanā panākti zināmi uzlabojumi un pastāv arī potenciālas rezerves, vietējās padomes atzīst, ka esošais darbaspēks ir nepietiekams efektīvai ražošanai kolhozos. Tam galvenais izskaidrojums ir fakts, ka padomēm neizdevās padarīt izstrādes dienu vērtību saistošu. To pasākumu starpā, kādi tika veikti, lai panāktu kolhoznieku labāku darbu, noteikti liela loma bija piespiešanai. Tika mēģināts piesaistīt arī papildu darbaspēku no ārpusēm. Īpaši vasarā un rudenī papildu darbaspēku nodrošināja «brīvprātīgie» pamatskolu un vidusskolu skolēni, studenti un tajos rūpniecības uzņēmumos strādājošie, kuri sponsorēja konkrētus kolhozus. Piespiešana tomēr labākajā gadījumā var nodrošināt tikai nodrošināto darba laiku, bet ne darba kvalitāti vai kvantitāti. Par to liecina

arī kolhozu vadītāju sūdzības, ka šie «palīgi» daudzos gadījumos ir «slinki un grauj nodibināto disciplīnu kolhoznieku vidū».³

1953.gadā Ņ. Hruščovs atzina, ka attiecībā uz kolektīvo saimniecību speciālistiem un agronomiem daudz kas būtu jāuzlabo. Viņš atzīmēja, ka lielākā daļa saimniecību speciālistu bija vai nu nomainījuši darbu saimniecībā pret labāku darbu pilsētā, vai tika nodarbināti valdības birokrātiskajā aparātā [57, 343.lpp.]. PSRS Komunistiskās partijas Centrālās komitejas rezolūcijā 1953.gada septembrī norādīts, ka kolhoziem, MTS un sovhoziem jāvelta īpaša uzmanība personāla komplektēšanai un speciālistu apmācībai.

34.tabulā parādīts, kāda bija LPSR kolhozu priekšsēdētāju izglītība 1953. un 1956.gadā.

34. tabula

LPSR kolhozu priekšsēdētāju izglītība 1953. un 1956. g.

	Kopējais kolhozu priekšsēdētāju skaits	Ar augstāko izglītību	Ar vidējo izglītību	Bez speciālas izglītības
Uz 1953.g. 1. augustu	1452	18	182	1252
Uz 1956. g. 1. decembri	1365	74	372	919

[50, 222. lpp.]

Kā redzams no tabulas, 1953.gadā 1252 vai 86 % no kopējā kolhozu priekšsēdētāju skaita bija bez «speciālas izglītības». Šajā grupā ieskaitītas personas ar «nepabeigtu vidusskolas izglītību» vai «nepabeigtu pamatskolas izglītību». Patiesībā lielākajai daļai no šiem cilvēkiem nebija pat elementārās izglītības, jo kolhozu priekšsēdētāju izvēlē galvenā loma bija partijas piederībai, nevis izglītībai.⁴

³ Piemēram, kolhozu vadītāji Alūksnes rajonā 1958.gadā sūdzējās, ka no Rīgas uz kolhoziem nosūtīto palīgu apgādāšana ar mītnēm un pārtiku divkārt pārsniedz šo pagaidu palīgu veiktā darba vērtību [98, 1958.g. 5. nov. Cit. no laikr. *Padomju Jaunatne*].

⁴ Vietējās padomju avīzēs ir daudz rakstu, kuros apgalvots, ka «labam kolhoza priekšsēdētājam jābūt uzticamam partijas biedram» un ka tam jābūt priekšnoteikumam, izvēloties kolhoza priekšsēdētāja kandidatūru.

1956.gadā stāvoklis bija uzlabojies, bet 67 % no kolhozu priekšsēdētājiem joprojām bija bez «speciālas izglītības».

Līdz 1953.gadam vienīgi 20,3 % lauksaimniecības speciālistu strādāja kolhozos, 44,3 % bija koncentrēti rajonu izpildkomiteju kantoros un pārējie – nodarbināti MTS. Tikai 57 % no kopējā kolhozu skaita bija savs agronoms. 1956.gadā no 2229 «agronomiem», kas strādāja kolhozos un MTS, tikai 312 bija speciālā izglītība; pārējiem (1717) bija arodskolas izglītība vai pat tikai pamatskolas izglītība un pabeigti īsi papildkursi.

Neskatoties uz to, ka PSRS Komunistiskās partijas XX kongresā N. Hruščovs uzsvēra atbilstoša vadošā personāla atlases izšķirīgo lomu sociālistiskās lauksaimniecības tālākajā attīstībā un ka vietējās padomes mēģināja sekot «padomam» no augšas, LPSR atbilstoša vadošā personāla problēma vēl nav atrisināta. Joprojām ir daudz kolhozu priekšsēdētāju un speciālistu bez atbilstošas izglītības un pieredzes [50, 223. lpp.].

Samaksas sistēma un darba organizācija

Lai palielinātu lauksaimniecības ražīgumu, LPSR vadība meklēja veidus, kā uzlabot samaksas sistēmu un darba organizāciju.

Pieņemtā izstrādes diena kā darba vienība kolhozos ļauj lauksaimniecībā piemērot gabaldarba algu līdzīgi, kā tas notiek rūpniecībā. PSRS Ministru Padome 1948.gada 19.aprīlī nolēma, ka tajos kolhozos, kas palielinājuši ražīgumu, jāpalielina izstrādes normas kolhozniekiem, ņemot vērā paraugkolhozu sasniegumus [50, 277.lpp.].

Vietējo padomju pārstāvji konstatēja, ka daudzos LPSR rajonos izstrādes normas ir pārāk zemas un ka uzmanība netiek veltīta nepieciešamo prasmju līmenim, darba grūtības pakāpei u.c. Daudzos kolhozos izstrādes normas netiek mainītas vairākus gadus un dažos no tiem normas, kas noteiktas pirms mehanizācijas līmeņa paaugstināšanas, ir pat samazinātas. Piemēram, Līvānu rajona kolhozā

«Ziedošā vārpa» kartupeļu lasīšanas norma samazināta no 10 centneriem uz 5 centneriem. Jēkabpils rajona Raiņa kolhozā kolhoznieks, kas vienu kalendāra dienu strādā, stādot augļu kokus, var nopelnīt 3,9 izstrādes dienas, kamēr, transportējot lopbarību, – tikai 1,08 izstrādes dienas. Bauskas rajona kolhozā «Viesturi» kāds kolhoznieks nopelnīja 40 izstrādes dienas, strādājot tikai 5 kalendāra dienas. Tāpēc vietējie padomju varas pārstāvji atzīst, ka izstrādes dienas, neņemot vērā kalendārās dienas, nevar sniegt «patiesu ainu par kolhoznieku darbību un darba ražīgumu» [50, 277. lpp.]. Pēdējā laikā daudzi LPSR kolhozi ir sākuši lietot «progresīvākas» metodes, aprēķinot darba normu izstrādes dienai.⁵

Lai palielinātu ražību, veiktā darba kvalitāti un lai mudinātu kolhozniekus strādāt kolhozā, īpaša uzmanība LPSR tiek veltīta darba algas progresīvai sistēmai. Šo maksājumu likmes izstrādā katrs kolhozs atsevišķi, un tās parasti ir progresīvas. Tā, piemēram, Bauskas rajona kolhozā «Varonis» slaucēja, vidēji izslaucot vismaz 8 litrus piena no govīm dienā vasaras periodā, saņem 1,6 % no kopējā izslauktā piena kā papildu samaksu. Šī papildu samaksa pieaug līdz 2,5 % plus 50 kapeikas par katru litru virs 8 litriem, ja izslaukums palielinās līdz 10 litriem no govīm. Kad vidējais izslaukums ir 12 litri no govīm, tad attiecīgie skaitļi ir 3% un 70 kapeikas (par katru litru virs 9 litriem).

Bauskas rajona kolhozā «Lielupe» piemaksas netiek izdarītas, ja graudaugu raža ir 10 centneru no hektāra vai mazāka. Ja raža ir 10 līdz 12 centneru, piemaksa ir 3 % no kopieguves, un ja raža ir 12 līdz 14 centneru, tad piemaksa veido 5 %. Bauskas rajona kolhozā «Skaistkalne» lopkopji saņem papildus 25 rubļu piemaksu par kat-

⁵ Principu, kas ietverts «progresīvākā» darba normu aprēķināšanā, kas jāveic izstrādes dienā, var ilustrēt ar maksāšanas sistēmu, kas iedibināta traktoristiem 1930. gados. Traktoristam par pirmo maiņā uzarto hektāru bija jāsaņem apmēram 0,5 izstrādes dienas; par otro hektāru – 0,7 izstrādes dienas, par trešo – 1,2, par ceturto – 1,7 izstrādes dienas vai, citiem vārdiem sakot, vairāk kā trīsreiz lielāku samaksu nekā par pirmo hektāru. Kopsummā par 4 vienā maiņā uzartiem hektāriem varēja izpildīt 4,1 izstrādes dienu [27, 403. lpp.].

riem 10 kg teļu dzīvsvara pieauguma, kas pārsniedz plānoto. Šie pāris piemēri parāda progresīvās darba samaksas sistēmu, kas tika ieviesta LPSR, īpaši pēc 1956.gada. No 1950. līdz 1956.gadam piemaksa naudā palielinājās 6,3 reizes un sasniedza 61 milj. rubļu (15 milj. USD) vai apmēram 5,3 % no kopējiem kolhozu naudas ienākumiem. Tajā pašā laika periodā piemaksa graudos palielinājās 88 reizes un pienā – 19,5 reizes. Ir noteikts, ka kolhozu priekšsēdētājiem ir jāseko piemaksas rezultātiem un jāievieš likmēs labojumi, kad tas ir ekonomiski pamatoti.⁶

Brīvā ekonomikā ir atzīts, ka stimulējošai darba algas sistēmai jānodrošina atlīdzība strādājošiem tik drīz pēc darba paveikšanas, cik vien iespējams. Tādējādi sods vai atlīdzība tiek fiksēta strādājošo atmiņā saistībā ar paveikto darbu. Tas saīsinātā formā ir atzīts arī Paraugstatūtos (16.pants). Lielāka uzmanība tam tika pievērsta ar PSRS valdības 1956.gada 9.marta lēmumu «Par kolhoznieku avansēšanu ik mēnesi un darba papildu samaksu kolhozos», saskaņā ar kuru tika dibināti speciāli avansēšanas fondi. Tomēr pat ar ikmēneša avansiem intervāls starp veikto darbu un «algas dienu» ir pārāk garš.

Daudzos gadījumos atalgojuma sistēma pašiem zemniekiem nav ne viegli saprotama, ne aprēķināma, lai viņi varētu redzēt, ko nopelna. Tā ir relatīvi nestabila un mainīga, it īpaši mainīgos dabas apstākļos. Šo un citu minēto apstākļu dēļ atalgošanas sistēma nepalielina ražīgumu līdz tādām līmenim, kā to sagaida padomes.

Kolhoznieki ir sadalīti komandās, kuras sauc par *brigādēm* un kurās teorētiski vajadzētu būt līdz 100 cilvēku. Brigādes ir sadalītas vēl sīkākās darba nodaļās, sauktās par *posmiem*. Līdz 1950.gadam LPSR valdība atbalstīja mazo posmu attīstību, lai «saistītu katra strādājošā atalgojumu ar viņa paša saražoto, cik cieši vien iespējams». Pēc publikācijas *Pravdā*, kas uzbruka Politbiroja loceklim A. Andrejevam par posmu, nevis brigāžu atbalstīšanu, 1950.gadā

⁶ Tā kā papildsamaksu izsniedz tikai tad, ja raža pārsniedz kolhozā plānoto, kolhozniekiem parasti nav nekādu cerību saņemt šādu papildsamaksu, ja laiks nav bijis lauksaimniecībai labvēlīgs [50, 276.–282.lpp.].

posmu sistēmu LPSR likvidēja.⁷ Taču līdz 1954.gadam posmu sistēmas likvidēšanu kritizēja LPSR oficiālie pārstāvji:

Posmu likvidēšana bija nopietna kļūda, kas pieļauta, mehāniski, šabloniski attiecinot uz Latviju to kritiku, kāda laikraksta «Pravda» rakstā tika izteikta attiecībā uz melnzemes rajoniem, kur ir lieli graudaugu sējumu masīvi.

Likvidēt darba organizācijas posmu sistēmu laukopības brigādēs – tas nozīmē ignorēt konkrētos dabas un ekonomiskos apstākļus mūsu republikas kolhozos, dzīvošanu viensētās un zemāko darba mehanizācijas līmeni [50, 263.lpp.].

1954.gadā posmu sistēma LPSR tika ieviesta no jauna, un gada beigās LPSR kolhozos atkal bija izveidoti 4256 posmi (salīdzinājumam – 12 946 posmi 1949.gadā) [50, 273.lpp.].

Līdz 1955.gadam LPSR valdība atbalstīja tā sauktās specializētās brigādes. Tā, piemēram, pastāvēja graudkopības brigādes, lopkopības brigādes, dārzu audzēšanas brigādes u.c. Pēc 1955.gada uzmanību veltīja t.s. *kompleksajām brigādēm*, kuras bija atbildīgas par ražošanu visā brigādei noteiktajā zemes platībā. Jādomā, cerībā, ka tas varētu samazināt sezonas rakstura atšķirības darbaspēka izmantošanā, 1957.gadā tika izveidotas 1754 šādas kompleksās brigādes.

Iepriekš minētās pārmaiņas nav paaugstinājušas darba ražīgumu. Tieši otrādi, uz laiku notika darba dezorganizācija un tā rezultātā atsevišķās jomās ražīgums pazeminājās.

1929.gadā PSRS Komunistiskās partijas sešpadsmitā konference izdeva uzsaukumu «visiem Padomju Savienības strādniekiem un lauku darbaļaudīm», aicinot uz «sacensību cenu pazemināšanā, ražības paaugstināšanā, darba disciplīnas stiprināšanā, apstrādāto platību ražas palielināšanā» [58, 188.lpp.]. *Sociālistiskajai sacen-*

⁷ Rakstam «Pret darba organizācijas kropļojumiem kolhozos» [103, 1950.g. 19. febr.] visā PSRS sekoja kampaņa, lai likvidētu posmus un atjaunotu lielas brigādes. Šīs kampaņas oficiālais iemesls bija šāds. Mazas darba grupas neesot piemērotas mehanizētai lielražošanai, jo iekārtas stāvēt dīkā. Bez tam posmu sistēma faktiski sadalot kolhozu vairākās mazās saimniecībās, katrā no tām strādājot tikai daži zemnieki, kuru ienākumus nosaka tas, kādu ražu viņi ieguvuši savā nelielajā apstrādājamajā platībā. Tas netieši norāda uz zināmu kapitālistisko elementu atdzimšanu lauksaimniecībā [57, 311., 312. lpp.].

sībai, kas bija izplatīta Padomju Savienībā, nav nekā kopīga ar šo jēdzienu brīvā ekonomikā.⁸ Strādājošie paši nevarēja izlemt – piedalīties «sacensībā» vai ne, viņiem tas bija jādara. Lai veicinātu sociālistiskās sacensības attīstību, LPSR valdība ieviesa «goda nosaukumus» – «LPSR labākā slaucēja», «LPSR labākais cūkkopis» utt. Šo goda nosaukumu īpašniekiem un īpaši izciliem kolhozniekiem maksāja īpašas prēmijas. Piemēram, 1956.gadā prēmija slaucējai, kas bija ieguvusi pirmo vietu, pasniedza 2500 rubļu (625 USD), otrās vietas ieguvēja saņēma 1500 rubļu (375 USD), bet trešās vietas ieguvēja – 1000 rubļu (250 USD). Vēl bez tam brigādēm un atsevišķiem kolhozniekiem pasniedza ordeņu lentes, sarkanos karogus utt. Šīs «kustības» būtība ir «sacensība» starp brigādēm, posmiem un individuāliem strādājošiem, bet dažos gadījumos tās spektrs ir plašāks. Tā 1957. un 1958. gadā Latvijas PSR iesaistījās sociālistiskajā sacensībā ar Igaunijas PSR lopkopībā un graudu ieguvē. Sacensības rezultātu ekonomiskie rādītāji bija kopieguve uz 100 ha saimniecību zemes un ražošanas izmaksas.⁹

Patiesībā šādas «sacensības» nebija piemērotas maksimālas efektivitātes sasniegšanai un mēģinājumi veicināt maksimālus sasniegumus ar piemaksu bieži noveda pie sarežģījumiem un produkcijas zemas kvalitātes. Daudzos gadījumos rezultāti neatspoguļo faktiskos sasniegumus, bet samākslotus aprēķinus kolhozu kantoros. To ir atzinuši padomju avoti:

⁸ Vārds «sacensība» šeit ir saglabāts, tādēļ ka ne vien padomju autori, bet arī daži Rietumu ekonomisti vēl arvien lieto šo terminu, aplūkojot šīs kustības lomu padomju ražošanā [58, 188.–191.lpp.; 57, 546., 560.lpp.].

⁹ Šīs «sacensības» rezultāti attiecībā uz lopkopības produkciju 1957.gadā: uz 100 ha lauksaimniecībā izmantojamās zemes LPSR kolhozos iegūti 189,3 c piena un 16,5 c gaļas (kautsvārā), IgPSR kolhozos attiecīgi iegūts 160,4 c piena, 15,5 c gaļas [50, 283. lpp.]. Tādējādi LPSR 1956.gadā tiek uzskatīta par «uzvarētāju». Nekas nav teikts par ražošanas izmaksām.

Lai sociālistiskā sacensība sekmīgi attīstītos, nepieciešams likvidēt formālismu, organizēt sistemātisku sacensības gaitas kontroli un uzskatāmību [50, 283.lpp.].

Tomēr šajā virzienā pagaidām būtiskas pārmaiņas nav notikušas.

Darba ražīgums

Visu iepriekš minēto pasākumu ietekmi uz ražīgumu var redzēt, aplūkojot darba ražīgumu LPSR laikposmā no 1951. līdz 1956.gadam. Par mērvienību darba ražības noteikšanai LPSR kolhozos izmantoja izstrādes dienu skaitu, kas nepieciešams, lai saražotu vienu labības vai lopkopības produktu vienību.¹⁰

35.tabulā parādīti darba ražības rādītāji LPSR kolhozos no 1951. līdz 1956.gadam.

Kā redzams no skaitļiem, izstrādes dienu skaits viena centnera graudu ieguvei palielinājās no 3,2 dienām 1952.gadā līdz 5,0 dienām 1956.gadā, t.i., par 56 %. Nepieciešamo izstrādes dienu skaits viena centnera linu un piena ieguvei ir stipri svārstīgs. No 1951. līdz 1952.gadam šis skaits 1 c linu ieguvei palielinājās no 61,3 līdz 89,9 un samazinājās līdz 46,1 1953.gadā un 24,0 1956.gadā. Izstrādes dienu skaits 1 c piena ieguvei samazinājās no 7,3 1951.gadā līdz 3,4 1953. gadā un palielinājās līdz 6,7 1956.gadā.

¹⁰ Vietējie padomju autori atzīst, ka izstrādes diena ir nepietiekams darba ražīguma rādītājs, jo izstrādes diena neparāda, cik stundas kolhozniekiem jāstrādā, lai to izpildītu, un arī tāpēc, ka darba normas laiku pa laikam mainās. Tādējādi izstrādes dienas kā darba ražīguma rādītājs nav izmantojamas salīdzinājumam kādā laika periodā. Bet, ņemot vērā pastāvošās grāmatvedības uzskaites metodes LPSR kolhozos, kur gada pārskatos darba ražīgumu mēra izstrādes dienās uz produkcijas vienību, padomes atzīst, ka šis ir vienīgais veids, kā noteikt darba ražīgumu, «līdz kamēr lielāku uzmanību veltīs ražošanas ekonomikas studēšanai, kas LPSR pamesta novārtā» [50, 227.–229. lpp.].

35. tabula

**Izstrādes dienu skaits uz 1c produkcijas LPSR kolhozos
1951.–1956. g.**

Produkcija	Gads				
	1951.	1952.	1953.	1954.	1956.
Graudaugu kultūras	*	3,2	5,5	6,8	5,0
Kartupeļi	*	*	1,0	1,3	1,0
Dārzeņi	17,1	9,9	5,5	3,4	3,8
Lini	61,3	89,9	46,1	45,5	24,0
Cukurbietes	1,9	1,5	2,9	1,6	1,7
Piens	7,3	7,6	3,4	4,0	6,7
Olas (tūkstošos)	116,3	81,2	57,1	52,2	37,3

[50, 229.lpp.]

* Nav datu.

Ja darba ražīguma svārstības linu ieguvē zināmā mērā var izskaidrot ar laika apstākļiem, tad svārstības piena ieguvē radušās galvenokārt pastāvošās ražošanas sistēmas trūkumu dēļ. Stabils darba ražīguma kāpums vērojams attiecībā uz tādiem relatīvi nesvarīgiem produkcijas veidiem kā dārzeņi un olas, kur mehanizācija ir vismazāk attīstīta. Padomju autori skaidro darba ražīguma pieaugumu ar traktoru un kombainu izmantošanu. No 1951. līdz 1956. gadam MTS traktoru skaits LPSR palielinājās no 5300 līdz 10 300, t.i., par 94 %, bet kombainu skaits – no 300 līdz 1500, t.i., par 400 %. Kā atzīmēts iepriekš, darba ražīgums graudu ieguvē tajā pašā laika periodā samazinājās par 56 % [75, 114. lpp.]. Padomju avoti to skaidro galvenokārt ar neefektīvu saimniekošanu un neprasmi.

Mēģinājumi uzlabot saimniekošanu

Lai palielinātu graudu ražas un lopkopības produktu daudzumu, LPSR valdība centās kāpināt mākslīgo mēslu lietošanu, uzlabotu sēklu un mājlopu izmantošanu, kā arī pilnveidot citas saimniekošanas jomas lauksaimniecībā.

Padomju avoti par vienu no galvenajiem iemesliem relatīvi

zemām graudu ražām LPSR atzīmēja nepietiekamo kūtsmēsļu un ķīmiskā mēslojuma izmantošanu. LPSR Komunistiskās partijas XIV kongress aicināja pielikt visas pūles, lai nodrošinātu nepieciešamo kūtsmēsļu daudzumu, kam ir īpaša nozīme Latvijas augsnei.¹¹ Bez tam kolhozus mudināja mēslojumam izmantot kūdru, kas LPSR ir pieejama lielos daudzumos.¹² Par spīti vietējās varas un partijas veiktajiem pasākumiem, rezultāti bija niecīgi.¹³

Skaitļi rāda, ka kūtsmēsļu izmantošana uz 1 ha aramzemes laika periodā no 1953. līdz 1956. gadam praktiski nepalielinājās, bet kopējais apjoms pat samazinājās.¹⁴ Gan kūtsmēsļu, gan mākslīgo mēsļu daudzums, ko kolhozos iestrādāja uz 1 ha aramzemes, bija ļoti nepietiekams; padomju speciālistu aprēķinātais nepieciešamais kūtsmēsļu daudzums uz 1 ha ir 20 – 30 t plus mākslīgais mēslojums atkarībā no augsnes [50, 117.lpp.].

Līdzīgus secinājumus var izdarīt attiecībā uz kūdras izmantošanu. No 1950. līdz 1954. gadam kolhozi izmantoja 817 000 t kūdras vai 6,2 c uz 1 ha apsējamās platības. Padomju speciālisti atzīst, ka šis daudzums ir stipri par mazu [50, 118.lpp.].

¹¹ Īpašu uzmanību vajadzēja veltīt kūtsmēsļu tvertņu celtniecībai, kūtsmēsļu savākšanai un to transportēšanai uz lauka.

¹² Pēc padomju autoru novērtējuma, 1954. gadā LPSR bija 372 000 ha kūdras purvu un 53 milj. kubikmetru izmantojamās kūdras krājumu [50, 118.lpp.].

¹³ Kūtsmēsļu un minerālmēsļu izmantošana laikā no 1953. līdz 1956. gadam:

Gads	Kūtsmēsli		Minerālmēsli	
	kopā, tūkst. t.	uz 1 ha aramzemes, t	kopā, tūkst. t	uz 1 ha aramzemes, c
1953.	3 989	2,2	167,8	1,0
1954.	3 902	2,6	212,1	1,3
1955.	3 300	2,2	270,9	1,8

[50, 116.lpp.]

¹⁴ Padomju autori vērtē, ka pirmskara Latvijā uz tīrumiem gadā izveda līdz 11 milj. tonnu kūtsmēsļu [50, 117.lpp.].

Uzlabotu sēklu izmantošanu padomju valdība uzskata par nozīmīgu faktoru graudu ražas palielināšanai.¹⁵ Pirmajos gados pēc Otrā pasaules kara LPSR valdība un ražotāji bija priecīgi par jebkādu sēklu. Tas izskaidro faktu, ka 1946.gadā tikai 1,2 % no vasarāju graudaugu platībām un 3,4 % no ziemāju platībām tika apsētas ar uzlabotām sēklām. Pēc 1950.gada palielinājās selekcionēto sēklu izmantošana. Tas parādīts 36.tabulā.

Procentuāli vismazāk uzlaboto sēklu izmantots zirņu, kartupeļu un auzu laukiem. Padomes atzīst, ka daudzos gadījumos sēklas ir importētas no citām PSRS republikām un nav piemērotas vietējiem klimatiskajiem un augsnes apstākļiem. Tas nelabvēlīgi ietekmējot graudu ražas.

Liela uzmanība ir veltīta tā sauktajai *jarovizācijai* – sēklu apstrādes metodei, kas it kā paātrina to nogatavošanos.¹⁶ Kolhozi tika mudināti izmantot šo apstrādes metodi, it īpaši graudaugu sēklām.

Augu sekas likvidēšana bija viens no soļiem atpakaļ, kas radās LPSR lauksaimniecības kolektivizācijas rezultātā. Uzskatīja, ka graudi jāsej pēc zāles vai pākšaugu un zāles maisījuma. Augu sekas likvidēšanā LPSR ir vainojama plānošana, kāda tā pastāvēja pirms 1955.gada. Kolhozos augu seka tika atjaunota pēc tam, kad plānošanas sistēmā tika izdarītas izmaiņas, bet līdz 1956.gadam rezultāti bija niecīgi. Šī gada laikā tikai 266 kolhozos, t.i., apmēram 19 % no kopējā kolhozu skaita atkal atjaunoja augu seku [75, 106. lpp.; 50, 115. lpp.].

Plaši izplatītā lauku nezaļāinība 1930.gadu sākumā PSRS radija nepieciešamību pēc ravēšanas ar rokām. Tas attiecās arī uz LPSR, it

¹⁵ 1950. gados LPSR tika izveidotas divas valsts sēklu selekcijas un kontroles stacijas un 45 rajonu sēklu selekcijas saimniecības.

¹⁶ Šo metodi izstrādāja un piespieda to plaši ieviest bēdīgi slavenais PSRS akadēmiķis T.Lisenko, kurš noliedza iedzimtības gēnu teoriju un, izmantojot savu draudzību ar Staļinu, vajāja tās piekritējus – zinātniekus – līdz pat fiziskai iznīcināšanai. Vēlāk Padomju Savienībā viņa teorijas atzina par kļūdainām un uzskatīja, ka viņa dēļ padomju bioloģijas zinātne «atsviesta gadu desmitus atpakaļ». (Red.)

36. tabula

Ar uzlabotām sēklām apsētā zemes platība 1950. un 1956. g.
(% pret visu attiecīgās kultūras platību)

Lauks. kultūra	Gads	
	1950.	1956.
Visi ziemāji	20,9	73,1
Tajā skaitā:		
rudzi	20,3	70,2
kvieši	24,9	83,5
Visi vasarāji	25,0	52,9
Tajā skaitā:		
kvieši	36,4	68,8
mieži	29,0	51,3
auzas	19,7	45,8
zirņi	18,8	29,7
lini	10,0	71,5
kartupeļi	6,0	30,0

[50, 121. lpp.]

īpaši pēc kolektivizācijas. Bet, neskatoties uz LPSR valdības veiktajiem pasākumiem lauku atbrīvošanā no nezālēm, rezultāti bija neapmierinoši (sk. V daļu).

Vietējās padomes atzina, ka visnopietnākais iemesls relatīvi zemām graudaugu ražām ir nepareizi izvēlēts ražas novākšanas laiks. Baltijas republiku lauksaimniecības darbinieku konferencē tika atzīmēts, ka graudaugu ražas šajās republikās ir zemas vēlās novākšanas dēļ. No 1950. līdz 1955. gadam tikai 40 % no kopējām sējas platībām tika novāktas pirmajās 20 dienās pēc ražas nogatavošanās. Tas kolhoziem radīja milzīgus zaudējumus. Piemēram, LPSR Preiļu rajona Lisenko kolhozā 1955. gadā raža no viena ar kviešiem apsētā hektāra samazinājās par 3,4 c vēlās ražas novākšanas dēļ, miežiem – par 5,2 c un auzām – par 7,8 c. Kopējais zaudējums sasniedza 2023 c uz 370 ha sējumu platības.

Līdzīgus zaudējumus radīja vēlā kulšana. Tās dēļ Ludzas rajona kolhozā «Boļševiks» kviešu raža no katra sējas platības hektāra

samazinājās par 3,9 c, miežu raža par 2,4 c un auzu raža par 3,2 c. Padomju avoti graudu ražas zudumus (1950.–1955.g.) tās novēlotās novākšanas un kulšanas dēļ vērtē kā 40–50 % no kopējās ražas [50, 125.–127. lpp.].

LPSR ražas novākšanas metodes tika mehāniski pārņemtas no PSRS dienvidu apgabaliem, kur pēc nopļaušanas labību atstāj uz lauka kulšanai vēlāk. Lielu daļu labības sabojāja lietainais laiks. Kolhozus mudināja mainīt šādas saimniekošanas metodes, bet pat 1956.gadā ievērojamas pārmaiņas nebija notikušas.

LPSR oficiālie avoti apgalvo, ka lopu audzēšanā ir panākti būtiski sasniegumi. 1955.gadā šķirnes liellopu skaits kolhozos bija 55 % (no kopējā liellopu skaita kolhozu sektorā), cūku – 51 % un aitu – 89 % [50, 147. lpp.]. Par vienu no šķēršļiem lopkopības produktivitātes palielināšanai uzskata nepiemērotu ēku celtniecību kolhozu lopu turēšanai. Lielākajā daļā kolhozu dzīvnieki ir izvietoti agrāk individuālajiem saimniekiem piederējušajās kūtīs, kas izkaisītas plašā teritorijā. Tādējādi, piemēram, 1955.gadā Kirova kolhozā (vienā no Madonas rajona paraugkolhoziem) bija 300 liellopu, 112 zirgu, 150 cūku, 180 aitu un 470 mājputnu; šie mājlopi bija izvietoti šādi: liellopi 11 ēkās, zirgi 8 ēkās, cūkas 3 ēkās, aitas 1 un putni 2 ēkās, t.i., kopumā 25 ēkās, kas atradās vairāku kilometru attālumā cita no citas. Vidēji katra kolhoza mājlopi ir izvietoti 15 līdz 20 atsevišķās ēkās. Šie apstākļi ne vien stipri apgrūtināja lopkopības mehanizāciju, bet arī negatīvi ietekmēja darba organizāciju un kontroli. Ir konstatēts, ka neefektīva kontrole bijusi par iemeslu lieliem lopbarības un piena zudumiem (iespējams, zādzību dēļ). Tādēļ arī pēdējos gados īpaši uzsvērtā nepieciešamība būvēt novietnes mājlopiem. Problēma tomēr pagaidām nav atrisināta.

Lai nodrošinātu lopus ar piemērotu un salīdzinoši lētu barību, mēģināja palielināt kultivēto ganību platības. Esošās ganības ir nelielas un izkaisītas plašā teritorijā, un tādēļ tās nevar produktīvi izmantot. PSRS Komunistiskās partijas XX kongress uzdeva LPSR valdībai palielināt ar daudzgadīgajiem zālājiem apsēto ganību un pļavu platības un trīs līdz četras reizes kāpināt lopbarības sagatavošanu [50, 165.–167.lpp.].

Līdz 1957.gadam pastāvošās ganības nodrošināja tikai 25 % no kopējās zaļbarības, kas nepieciešama kolhozu mājlopiem.

Saimniecību specializācija un daudznozaru saimniecības

Lauksaimniecības specializācija PSRS tika atzīta par vienu no līdzekļiem produkcijas apjoma palielināšanai gan sovhozos, gan kolhozos [27, 139.lpp.]. LPSR sovhozos specializācija tika ieviesta jau uzreiz pēc saimniecību dibināšanas. Sovhozu iedalījums pēc ražošanas specializācijas dots 37.tabulā.

37. tabula

Sovhozu iedalījums atkarībā no ražošanas specializācijas 1956. g.

Specializācija	Sovhozu skaits *
Kažokādu ražošana	3
Piensaimniecība	36
Cūkkopība	12
Cukurbiešu audzēšana	6
Dārzenkopība	10
Augļkopība	14

* Kopējais sovhozu skaits bija 81.

[75, 110. lpp.]

Kā redzams no tabulas, pat tādai specifiskai nozarei kā kažokzvēru audzēšana bija ierādīta vieta.

Pirmajos gados pēc kolektivizācijas vietējie padomju varas pārstāvji un kolhozu priekšsēdētāji atbalstīja šo oficiālo kursu arī attiecībā uz kolhoziem. Lauksaimniecības specializācija bija augsti attīstīta Latgalē, kas aizņem 23,9 % no LPSR teritorijas un kuru apdzīvo 24,8 % no kopējā iedzīvotāju skaita, no kuriem lielākā daļa nodarbināti lauksaimniecībā. Latgales kolhozi specializējās linu audzēšanā un 1954.gadā saražoja 82,5 % no kopējās LPSR linu produkcijas. Pēc 1954.gada tika uzsākta kampaņa, lai «pārtrauktu saimniecību vienveidīgās produkcijas ražošanu» un veicinātu daudznozaru

saimniecību attīstību. Šīs kampaņas oficiālie iemesli bija šādi: attīstot daudznozaru saimniecības, iespējams izvairīties no darbaspēka nevienmērīgās izmantošanas dažādos gadalaikos. Naudas ienākumi būtu sadalīti vienmērīgāk visa gada laikā. Tas ļautu izpildīt kolhozu finansu plānus un izmaksāt ikmēneša avansus kolhozniekiem. Vēl bez tam tika noteikts, ka daudznozaru saimniecībās jāpalielina bruto produkcijas apjoms uz katru zemes hektāru.

Tika konstatēts, ka pirms kolhozu apvienošanas LPSR kolhozi bija atstājuši novārtā kartupeļu, cukurbiešu un dārzeņu audzēšanu, tāpat arī aitikopību, putnkopību un cūkkopību. Kolhozu priekšsēdētājus mudināja palielināt ražošanu šajās nozarēs un tādējādi izvairīties no LPSR lauksaimniecības vienpusējas attīstības. Tomēr vietējo padomju statistiķu sniegto datu analīze rāda, ka pārmaiņas nav notikušas un ka augstāk minētās nozares joprojām ir pamestas novārtā.

No 1954. līdz 1956. gadam izstrādes dienu skaits cūkkopībā, aitikopībā un putnkopībā nodarbinātajiem samazinājās. PSRS Komunistiskās partijas Centrālās komitejas 1957. gada 25. maija vēstulē aitū skaita samazinājums LPSR tika īpaši kritizēts [50, 257. lpp.].

Vietējie padomju varas pārstāvji kritizēja arī stāvokli biškopībā un putnkopībā. Saskaņā ar vietējiem padomju datiem, pirmskara Latvijā bija 191 000 bišu saimju, kamēr 1956. gadā – tikai 23 000. Atsakoties no biškopības, LPSR kolhozi ne vien zaudēja nozīmīgu naudas ienākumu avotu, bet arī kavēja augu apputeksnēšanu. Trūkumus putnkopībā skaidroja ar neatbilstošu plānošanu un kolhozu priekšsēdētāju un kolhoznieku personiskās atbildības trūkumu [50, 159. lpp.].

Tādējādi var teikt, ka daudznozaru saimniecību attīstīšanas kampaņa nebija veiksmīga, vismaz līdz 1957. gadam ne.

9. nodaļa

Nodokļi un cenu politika

Pārtikas nodokļi

Kaut arī, vadot PSRS tautas saimniecību, padomes plaši lieto tiešo kontroli, vairumā tirgu joprojām pastāv ievērojama brīvība. Cenas, nauda, piemaksas un nodokļi joprojām ir svarīgas sviras tautsaimniecības funkcionēšanai. Nodokļi ir ietekmējuši PSRS ekonomisko attīstību ar piemaksām, resursu piešķiršanu, ienākumu sadalīšanu un cenu administrēšanu, ko uzņēmusies padomju valdība.

Lai izprastu lomu, kāda LPSR lauksaimniecības attīstībā bija aplikšanai ar nodokļiem, apskatīsim lauksaimniecības nodokļus.

Vissvarīgākais lauksaimniecības nodoklis ir pārtikas nodoklis jeb obligātās piegādes.¹⁷ Šo nodokli vāc no kolhoziem, kolhozniekiem un individuālajiem zemniekiem. Lielākā daļa speciālistu ārpus PSRS uzskata, ka cenas, ko valsts maksā par obligātajām piegādēm, ir zemākas par ražošanas izmaksām. Valsts un kooperatīvās organizācijas lauksaimniecības preces tālāk pārdod par cenām, kas ir augstākas par obligāto piegāžu, apstrādes un sadales kopējām cenām. Starpību starp mazumcenu un pašizmaksu ieskaita valsts budžetā kā apgrozījuma nodokli. Tādējādi «daļa no apgrozījuma nodokļa, kas rodas no pārāk zemām sagādes cenām, drīzāk ir lauksaimniecības sektora nodoklis nekā kopējās tautsaimniecības nodoklis» [23, 302.lpp.]. No otras puses, tā kā lauksaimniecības sek-

¹⁷ Papildus obligātajām piegādēm arī produkcijas piegādi pēc līguma (t.s. *kontraktācijas līguma*) var uzskatīt par nodokli, jo par produkciju saņemtā samaksa bieži pat nesedza ražošanas izdevumus.

tors neizdara precīzi noteiktus maksājumus par renti, tad daļu no pārtikas nodokļa var uzskatīt kā samaksu par renti.¹⁸

Visnozīmīgākā pārtikas nodokļa īpatnība ir tā, ka tas ir atkarīgs no kopējās ražotāju rīcībā esošās aramzemes platības, nevis no faktiski saražotā. Tādējādi saražotā svārstības ietekmē ražotājus, jo viņiem ir jāpiegādā valstij noteikts produkcijas daudzums, neskatoties uz saražotā daudzumu. Līdz ar to, pastāvot kolhozu sistēmai, strādnieks tiek aizsargāts pret pārtikas piegādes svārstībām uz zemieka rēķina.

F. Holcmans atzīmē, ka : «.. aplikšana ar pārtikas nodokļiem dod valstij iespēju aplikēt ar nodokli lielu daudzumu ietaupījumu lauksaimniecības sektorā; tajā pašā laikā tā dod iespēju valstij tiešā veidā kontrolēt lauksaimniecības produktu ražošanu, kas nepieciešama padomju tautsaimniecības plānošanai, bet kas formāli nepieder valstij »[23, 86.lpp.].

Obligātās piegādes noteiktas graudiem, eļļas augu sēklām, rīsiem, kartupeļiem, dārzeņiem, pienam, gaļai, olām, vilnai, kažokādām u.c.¹⁹

¹⁸ Padomju autors A.Gordins raksta: «Tā kā diferenciālā rente nav atsevišķi izdalīta .. renti maksā apgrozījuma nodokļa veidā» [90, Nr.8, 1947, 12.lpp.].

Padomju Savienībā liela daļa no diferenciālās rentes radusies tautsaimniecībā. «Tādēļ var secināt, ka lielu nodokļu daļu veido rente.. ko ievāc no lauksaimniecībā nodarbinātajiem. Risinājumu par diferenciālās rentes lielumu var rast šo lauksaimniecības nodokļu atšķirībā pa rajoniem. Jādomā, ka šo atšķirību pamatā ir zemes dažādā auglība, cenas vietējā tirgū, mehanizācijas līmenis u.c. apstākļi, kuri varētu ietekmēt graudu un mājlopu audzēšanas relatīvo rentabilitāti dažādos rajonos. Lai gan nodokļu likumdošanā paredzēta zināma nodokļu atlaide atbilstoši šādām atšķirībām viena rajona ietvaros, tomēr šāda atlaide nav pietiekama, lai ņemtu vērā lielo apstākļu daudzveidību, kāda, bez šaubām, pastāv. Tādēļ, ja vien valsts nepatur sev tiesības iekasēt visu lauksaimniecības sektora renti, tad diferenciālo renti var attiecināt arī uz katra rajona labāko zemes gabalu īpašniekiem» [23, 76.lpp.]. Lai gan LPSR ir sadalīta 5 lauksaimniecības zonās (Kurzeme, Zemgale, Latgale, Vidzeme un Rīga) ar acīm redzami diferencētām nodokļu likmēm, atšķirīgie kolhozu un kolhoznieku ienākumi ļauj izdarīt secinājumu, ka diferenciālā rente pieaug kolhoziem un kolhozniekiem, kuru zeme atrodas labākā vietā (tuvāk pilsētām u.c.) vai arī tā ir labāka.

¹⁹ Sk.Колхозная производственная энциклопедия. – Киев: Гос. изд-во сельскохозяйственной литературы, 1956 [Kolhozu ražošanas enciklopēdija]. – 1. sēj. – 349. lpp.

Graudaugi, kartupeļi un citas lauksaimniecības kultūras (olas, cūku ādas) tiek piegādātas atkarībā no aramzemes platības, kas ir kolhozu rīcībā. Kolhoziem ir jāpiegādā dažādi lauksaimniecības produkti saskaņā ar valsts noteiktām normām, taču tiem ir atļauts aizstāt «vērtīgākās kultūras ar mazāk vērtīgām».²⁰ Tā, piemēram, 100 kg griķu var aizstāt ar 200 kg rudzu vai 150 kg kviešu; auzu vai miežu vietā kolhozi var piegādāt jebkākus graudus saskaņā ar noteiktiem koeficientiem. Kopš 1955.gada sākuma LPSR kolhozi varēja aizvietot 80 līdz 90 % no obligātajām graudu piegādēm ar pienu vai gaļu.

Nav pieejami visaptveroši dati par absolūto vai relatīvo obligāto piegāžu lielumu (procentos no visām kultūrām) LPSR vai PSRS kopumā pēckara periodā.²¹ Tas pats attiecas uz cenām, ko valsts noteikusi par obligātajām piegādēm.²² 1954.gadā LPSR kolhozi piegādāja valstij 24 % no kopējās graudu ražas. Bet šajā skaitlī bez obligātajām piegādēm iekļauts arī valstij pārdotais un aizdevumu atmaksa par sēklām. 1956.gadā atbilstošais skaitlis bija 4,2 %, kas izskaidrojams ar graudu aizstāšanu ar pienu un gaļu.

Lopkopības produkciju piegādā atkarībā no kopējās kolhozu īpašumā esošās lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības, sienu – atkarībā no aramzemes un pļavu platības. Jaunas lopkopības produkcijas normas (uz vienu hektāru) tika noteiktas 1954.gadā. Kol-

²⁰ Колхозная производственная энциклопедия. – 349.–351. lpp.

²¹ F. Holcmans konstatē, ka, atskaitot labību, acīmredzot nekādi aprēķini par padomju pārtikas nodokļiem Rietumu avotos nav aplūkoti. Tālāk viņš uzsver, ka «mums nav pietiekamas informācijas, lai aprēķinātu pat pārtikas nodokli graudos pēckara periodā. Kopš 30. gadiem.. sagādes cenas ir saglabājušās relatīvi nemainīgas, turpretim ražošanas izmaksas ir apmēram divkārtējušās». Šķiet, šī ir norāde uz to, ka pārtikas nodokļu likme nepārtraukti pieaug [23, 176. lpp.].

²² N. Jasnijš uzsver, ka «parādība, kas sākumā šķiet mulsinoša, bet faktiski ir gluži normāla, ir neatlaidība, ar kādu dažādi priekšraksti izvairās no to cenu paziņošanas, ko maksā par obligātajām piegādēm. Ja arī šāds paziņojums ir atrodams, tad tajā parasti lasāms – «par pašreizējām cenām». Pat tad, ja cenas mainās, parastais formulējums ir – «palielinot pašreizējās cenas par tik un tik rubļiem par centneru» vai – «par attiecīgiem procentiem» » [27, 371.lpp.].

hoziem ir obligāti jānodod noteikts daudzums konkrētas gaļas, kura ir savstarpēji aizstājama (izņemot cūkgaļu). Kolhozi, kuros neaudzē vistas, olas var aizstāt ar zosu, pīļu un tītaru gaļu (10 olas var aizvietot ar 0,6 kg zosu vai pīļu gaļas vai 0,4 kg tītaru gaļas). Līdzīgi iespējams aizstāt piegādājamās ādas. Piens un vilna tiek piegādāta saskaņā ar valsts noteiktiem standartiem.

Ir skaidrs, ka ar iedibināto obligāto piegāžu sistēmu kolhozi tiek mudināti apstrādāt zemi līdz pēdējam hektāram un paplašināt lopkopības attīstību, cik vien iespējams, lai panāktu zemāku faktisko nodokļu likmi.²³ Bet galvenā obligāto piegāžu sistēmas problēma «joprojām ir cenu atšķirība vienādos apvidos. Normas ir pietiekami augstas, lai tās ar pūlēm izpildītu labākajos kolhozos, bet to izpilde nav iespējama ekonomiski vājos kolhozos».²⁴

Obligātās piegādes noteikumi ir dažādi kolhoziem, kolhozniekiem un individuālajiem zemniekiem. Diskriminācija pret individuālajiem zemniekiem LPSR attiecībā uz obligātajām piegādēm, kas tika uzsākta 1940.–1941.gadā, īpaši palielinājās 1945.–1949.gadā, atbilstoši padomju šķiru politikai.²⁵

Var teikt, ka izveidotā obligāto piegāžu sistēma dod iespēju valstij ne tikai stimulēt paplašinātu ražošanu, bet arī mainīt resursu piešķiršanas kārtību. Mainot obligāto piegāžu normas vai cenas, kas tiek maksātas par piegādēm, vai produkcijas apmaiņas koeficientus, valsts var piespiest ražotājus palielināt vai samazināt noteiktu lauksaimniecības kultūru vai lopkopības produktu ražošanu.

²³ Nevar tomēr apgalvot, ka šī nodokļu sistēma būtu pilnībā attaisnojusies – Latvijas laukos daudzviet bija neapstrādātas zemes platības. Objektīvais iemesls – Latvijas zemes apstākļi (reljefs u.c.) daudzviet nav piemēroti lielražošanai. (*Red.*)

²⁴ 1947.gadā sagādes dienesti bija pilnvaroti noteikt piegādes normas atsevišķiem kolhoziem. Tomēr 1953.gadā atkal ieviesa agrāko principu, saskaņā ar kuru šīs normas bija atkarīgas no platības [23, 169., 170 lpp.; 103, 1953.g. 13.sept.].

²⁵ Saskaņā ar 1940.gada 11.aprīļa pavēli PSRS individuālo zemnieku obligātās graudu piegādes normas bija par 0,6 c no hektāra lielākas nekā no kolhoziem, kurus apkalpoja MTS. 1939.gada 8.jūlija pavēle noteica, ka gaļas piegādes normas individuālajiem zemniekiem bija divreiz lielākas nekā kolhozniekiem [27, 313. lpp.].

Ienākuma nodoklis un citi no lauku iedzīvotājiem iekasētie nodokļi

Ienākuma nodoklis, kas noteikts kolhoziem, ir visai sarežģīts nodoklis. Tas ir paredzēts, lai veicinātu piegādes valstij un kavētu pārdošanu kolhozu tirgos.

Pašreizējais ienākumu nodoklis tika ieviests 1941.gada 1.martā, bet daži grozījumi tā struktūrā – pēc Otrā pasaules kara. Lai sasniegtu šo mērķi, ienākumi natūrā tiek vērtēti dažādi un tiek aplikti ar dažādiem nodokļiem.²⁶ LPSR kolhozi laikā no 1950. līdz 1956.gadam ienākuma nodokļos un apdrošināšanas maksājumos gadā vidēji maksāja 16 % no viņu kopējiem naudas ienākumiem [50, 197.lpp.].

Ar lauksaimniecības nodokli aplika visas personas, kas pelnīja sev iztiku no lauksaimniecības. Nodokļu likums individuālos zemniekus nostādīja nelabvēlīgā stāvoklī, jo, pirmkārt, viņiem par višiem nopelnītajiem ienākumiem bija jāmaksā par 100 % augstāks nodoklis nekā kolhozniekiem un, otrkārt, kolhozniekiem nebija jāmaksā nodoklis par ienākumiem, kas gūti kolhozā. Līdz 1952. gadam zemnieku ienākumi tika aprēķināti saskaņā ar tā saucamajām normām, kas tika izstrādātas dažādiem darba veidiem un dažādiem apgabaliem.²⁷ Saskaņā ar jauno likumu (kas sāka darboties 1953.

²⁶ Ar nodokļiem apliekamie ienākumi ietver: 1) ienākumus natūrā, ko izmantoja pārtikas fondiem, sēklām, mazbērnu novietnēm utt. un ko vērtēja obligāto piegāžu cenās; 2) ienākumus natūrā, ko izdalīja kolhozniekiem un ko vērtēja decentralizētās piegādes cenās; 3) naudas ienākumus, ko gūst no produktu realizācijas valstij ar decentralizētu sagādi un kas ir noteikta ar līgumu; 4) naudas ienākumus, ko iegūst, pārdodot preces brīvajā tirgū. Pirmā kategorija ir aplikta ar 6 % proporcionālo nodokli, otrā – ar 12 %, trešā – ar 9 % un ceturrtā – ar 15 % proporcionālo nodokli. No aplikšanas ar nodokļiem atbrīvoti «naudas ienākumi, kas gūti no obligātajām piegādēm, maksājumi MTS, barība, ko izmanto lopu ēdināšanai un lopbarības uzkrāšanai, ienākumi no apdrošināšanas un valsts aizņēmumu obligāciju procentiem, ienākumi no pamatlīdzekļu pārdošanas, kā arī naudas ienākumi, kurus izmanto rūpnieciska rakstura izdevumu finansēšanai». Šķiet, ka padomju autoriem pašiem nav skaidrs nodokļu raksturs. Daži uzskata, ka ar ienākuma nodokli tiek aplikts tīrais ienākums, kamēr citi norāda, ka ar nodokli apliktie ienākumi vairāk tuvojas bruto ienākumiem [23, 208.–211.lpp.].

²⁷ Noteiktas ienākumu likmes noteica katram zemes tipam un katram mājlopu veidam, un kopējiem noteiktiem ienākumiem tika piekārtoti proporcionāli augoši nodokļi (sk. arī 4.nod. 12.tabulu).

gada 1.jūlijā), samaksa bija tieši atkarīga no zemnieku lietošanā esošās apstrādājamās zemes, neatkarīgi no īpašumā esošo lopu skaita vai no tā, kā zeme tiek izmantota [23, 189.lpp.]. Tāpat kā iepriekšējā likumā dažādu nodokļu lielumu noteica republikas un rajoni. Tomēr šķiet, ka ir neiespējami izvairīties no dažu saimniecību aplikšanas ar pārāk zemiem nodokļiem un dažu saimniecību aplikšanas ar pārāk augstiem nodokļiem, tāpēc ka jāšaubās, vai praksē iespējams nodokļu likmes pietiekami diferencēt dažādiem apstākļiem.²⁸

1941.gadā tika ieviests bezbērnū un mazģimeņu nodoklis. Ar šo nodokli pēc 1944.gada aplik vīriešus vecumā no 20 līdz 50 gadiem un sievietes vecumā no 20 līdz 45 gadiem. Nodokļa likme svārstās no 25 līdz 159 rubļiem uz cilvēku, kas iekļauts minētajā grupā, atkarībā no bērnu skaita ģimenē.

Papildus nosauktajiem nodokļiem arī valsts obligāciju realizācija būtu drīzāk uzskatāma par nodokli, nevis par sabiedrības brīvprātīgu obligāciju iepirkšanu. Uz sabiedrību tiek izdarīts spēcīgs sociālais spiediens obligāciju iepirkšanai. Tika plānots, ka ikviens cilvēks par šīm obligācijām izdos divu līdz četru nedēļu algu.

F.Holcmans atzīmē:

Cilvēkus piespiež pirt obligācijas laikā, kad cenas kāpj.. Tā kā obligācijas īpašnieks iegūst zemāku samaksu par obligāciju dzēšanu, nekā viņš būtu ieguvis, ja būtu varējis brīvi rīkoties ar saviem ienākumiem, viņš faktiski tiek aplikts ar nodokļiem [23, 201., 202.lpp.].

Daži Rietumu autori uzskata, ka «kolhozi ir spiesti pārmaksāt mašīnu un traktoru stacijām un ka uz šiem maksājumiem jāskatās kā uz sava veida pielikumu pie pārtikas nodokļiem».²⁹ Attiecībā uz

²⁸ «Pamatvienība, kuru aplik ar nodokļiem, ir ģimene, nevis indivīds», jo «laukos ģimene kā vienība strādā savā nelielajā saimniecībā» [23, 187.lpp.]. Latvijas padomju varas orgāni apgalvo, ka 1953.gada likums par lauksaimniecības nodokli «divkārt pazemina nodokli zemnieku saimniecībām» [64, 532. lpp.].

²⁹ Sk. [23, 173.lpp.]. N.Jasnijs ļoti aptuveni vērtē MTS peļņu 1938.gadā kā 11% [27, 293.–295.lpp.]. L.Hubards apgalvo: «Visumā samaksa par MTS traktoru un mašīnu izmantošanu nešķiet pārmērīga, ja darbu padara kārtīgi un precīzi. Bet tas nekādā ziņā nenotiek vienmēr» [24, 150., 151.lpp.].

LPSR būtu pareizāk sacīt, ka valsts neguva peļņu no MTS. Vietējie autori iebilst pret augstajām MTS pakalpojumu cenām.

MTS, kas tiek finansētas no valsts budžeta, nav ieinteresētas ekonomiski attiekties pret savu darbību, t.i., sasniegt zemākas pakalpojumu cenas.. Tikai ieviešot ekonomisko aprēķinu..mēs varam cerēt, ka MTS cīnīsies, lai uzlabotu savus ekonomiskos rādītājus .. un rentabilitāti» [50, 240.lpp.].

1956.gadā LPSR dažās MTS tika ieviests ekonomiskais aprēķins, bet «pieredzes trūkuma dēļ rezultātu novērtēšana ir jāatliek» [50, 240.lpp.].³⁰

Cenas un brīvā tirdzniecība

Līdztekus aplikšanai ar nodokļiem valsts var ietekmēt resursu piešķiršanu lauksaimniecībai un stimulēt darba samaksu ar cenu palīdzību, kas tiek maksātas par t.s. decentralizētajiem pirkumiem jeb brīvprātīgo sagādi. Bez obligātajām piegādēm valsts un kooperatīvās organizācijas piegādā lauksaimniecības produkciju par cenām, kuras, lai gan ir augstākas nekā par obligātajām piegādēm, tomēr ir ievērojami zemākas nekā cenas atklātā tirgū. Kolhozi un kolhoznieki teorētiski var brīvi izlemt, vai pārdot virsproduktu atklātā tirgū vai kā decentralizētus krājumus; padomju praksē tomēr vismaz daļa no «brīvprātīgās» sagādes jāuzskata par obligātu. Pirmkārt, ne katra kultūra neapstrādātā veidā apmierina parasto pircēju prasības, nedz arī kolhoziem vai zemniekiem, kas neatrodas tuvu pilsētām, ir iespējams atrast citu tirgu savai produkcijai. Otrkārt, pārdodot produktus valstij uz t.s. brīvprātības principiem, ražotājiem tiek radīta iespēja

³⁰ Šķiet tomēr, ka taisnība ir tiem autoriem, kuri maksājumus MTS uzskatīja par pielikumu pie pārtikas nodokļa. Zemnieki Latvijā, sevišķi pirmajos gados pēc vienlaidu kolektivizācijas, MTS uzskatīja par «laupītājiem», no kuriem nebija iespējams izvairīties tāpat kā no obligātajām piegādēm. Šim MTS tāpat bija savi obligātie «ražošanas plāni», kuri izpauzās ne tik daudz apamajos hektāros kā saņemtajos maksājumos (galvenokārt – graudos), kuri tāpat atkal bija jānodod valstij. Tā kā tieši šajās stacijās lielā mērā koncentrējās vietējā «padomju vara», tad kolhozus nebija grūti piespiest «brīvprātīgi» noslēgt viņiem pilnīgi neizdevīgus līgumus, lai MTS varēt saņemt savu daļu. Tāpēc, kad 1958.gadā PSKP CK pieņēma lēmumu sākt pārdot traktorus u.c. lauksaimniecības mašīnas tieši kolhoziem un MTS pakāpeniski likvidēja, laukos to uztvēra kā vienu no retajiem lēmumiem, kas patiešām varētu uzlabot kolhozu stāvokli. (Red.)

iegādāties rūpniecības preces. Rūpniecības preču nepietiekamības dēļ PSRS tas ir ļoti nopietns ekonomiskais arguments.³¹

Mainot iepirkuma cenas, valsts var ne tikai ietekmēt resursu sadalījumu, bet arī stimulēt ražotājus un strādājošos. Latvijas padomju avoti īpaši uzsver valsts cenu veidošanas politikas lomu LPSR kolhozu ražošanā. 1953.gadā mainīja linu iepirkuma cenu. Vietējās padomes apgalvo, ka cenu izmaiņu dēļ laikposmā no 1954. līdz 1956.gadam ar liniem apsētā platība palielinājās par 40 %. Iepirkuma cenas kartupeļiem, dārzeņiem un augļiem tika atzītas par pārāk zemām un tādām, kas nestimulē strādāt. Tā rezultātā kartupeļu stādījumu platības samazinājās. 1956.gadā cenas un papildu samaksa par kartupeļu, dārzeņu un augļu audzēšanu tika paaugstināta. (Bija paziņots, ka cenas augļiem un ogām tiek paaugstinātas līdz cenām kolhozu tirgos.) Arī iepirkuma cenas lopkopības produktiem «līdz 1953.gadam nestimulēja strādāt». Tajā gadā tās tika mainītas, un naudas ienākumi no lopkopības LPSR kolhozos laikposmā no 1953. līdz 1956.gadam palielinājās par 43 % [50, 111., 132.–139., 187. lpp.].

Cenas kolhozu tirgos nosaka pieprasījuma un piedāvājuma attiecības, kas bija atšķirīgas dažādos rajonos. Domājams, ka šīs cenas vairāk nosaka kolhoznieku individuāli saražotais nekā kolhozos saražotais. Šis secinājums izdarīts, pamatojoties uz faktu, ka 1956.gadā 87,6 % no kopējā kolhozu naudas ienākuma par augkopību LPSR tika gūts no augkopības produktu pārdošanas valstij (ieskaitot obligātās piegādes) un tikai 12,4 % – no tirdzniecības kolhozu tirgos. 1954. un 1956.gadā tikai 0,5 % no kopējās labības pārdeva kolhozu tirgos. 1956.gadā 73,1 % no naudas ienākumiem par lopkopības produktiem tika gūti no tirdzniecības un piegādēm valstij, pārējais (26,9 %) – no tirdzniecības kolhozu tirgos. Nav pieejamas ziņas par zemnieku saražotās produkcijas noieta veidiem, bet acīmredzot

³¹ Sk. [94, 416.lpp.]. F.Holcmans pieņem, ka puse no decentralizētajām piegādēm ir obligātas un ir saistītas ar nodokļu sistēmu tādā veidā, ka cenas nesedz ražošanas izmaksas [23, 173. lpp.].

kolhozu tirgos salīdzinoši lielāku daļu pārdeva kolhoznieki un individuālie apsaimniekotāji nekā kolhozi. Tas it īpaši attiecas uz ražotājiem, kuri atradās pilsētu tuvumā.

Kopsavilkums

Viens no padomju ekonomiskās politikas mērķiem ir sasniegt tādu rūpniecības un lauksaimniecības ražošanas līmeni, kas pārsniegtu attiecīgo ražošanas līmeni kapitālistiskajās valstīs. Nesen (1958.gadā) Ņ. Hruščovs uzsvēra, ka PSRS tuvākajā nākotnē vajadzētu pārspēt ASV patēriņa preču ražošanā.³² Lai gan lielākā daļa investīciju ir novirzītas ražošanas līdzekļu ražošanai, padomju valdība ir veikusi pasākumus, lai palielinātu produkcijas daudzumu, ražīgumu, produktivitāti un lauksaimniecības efektivitāti.

Lai palielinātu LPSR lauksaimniecības ražīgumu, ir mēģināts uzlabot darbaspēka izmantošanu, un atalgošanas kārtība ir pārveidota nolūkā veicināt kolhoznieku darba samaksas premiālo sistēmu. Lai gan Markss uzsvēra, ka gabaldarba samaksa tika izmantota kapitālistiskajā ražošanas sistēmā, lai palielinātu darbaspēka ekspluatācijas līmeni, padomes arī balstījās uz gabaldarbu, aprēķinot algu ne vien rūpniecībā, bet arī lauksaimniecībā. Turklāt gabaldarba premiālās samaksas princips ir dominējošais, t.i., ja saražotā daudzums noteiktā laika periodā palielinās, tad samaksa nepalielinās proporcionāli, bet ar pieaugošu koeficientu. Darba algas līmenis LPSR lauksaimniecībā tomēr paaugstinās ar aizkavēšanos.

Ar tādu pašu nolūku, t.i., lai palielinātu ražīgumu, valdība veicināja daudznozaru saimniecību attīstību un dažādus citādus uzlabojumus zemkopībā.

Novērtējot šīs politikas rezultātus attiecībā uz LPSR lauksaim-

³² Šķiet, ka šeit nav nepieciešams sīki komentēt Ņ. Hruščova un citu padomju līderu tamlīdzīgos paziņojumus, jo ir pārāk labi zināms, kā ar šo «pārspēšanu» veicās turpmākajos 30 gados. (Red.)

niecības ražīgumu pirms 1956.gada, jāsecina, ka sasniegumi nebija apmierinoši, ko atzinušas arī vietējās padomes.

Loma, kāda bija aplikšanai ar nodokļiem padomju plānveida ekonomikā, daudzējādā ziņā atšķiras no tās lomas kapitālistiskajās valstīs. Padomju nodokļi nav neitrāli attiecībā pret resursu sadalījumu un pat nav paredzēti tādi. Tieši otrādi, nodokļu loma ir pastiprināt tiešo kontroli gadījumos, kad tā aizvieto tirgus mehānismu, un ietekmēt resursu sadalījumu tādā veidā, kā to iecerējuši plānotāji. Viens no galvenajiem padomju nodokļu mērķiem ir veicināt darba samaksas premiālo sistēmu, ražīgumu un produkcijas daudzumu.

Pārtikas nodokļi lauksaimniecībā ir paredzēti, lai nodrošinātu valsti ar stabiliem un plānojamiem lauksaimniecības produkcijas krājumiem. Vidējais pārtikas nodokļu lielums ir tik augsts, ka daudziem kolhoziem paliek tikai neliels pārpalikums, ko sadalīt tā biedriem. Šī nodokļa stimulējošais efekts tomēr ir pozitīvs, jo piegādes kvotas ir noteiktas atkarībā no ražotāju rīcībā esošās zemes lieluma.

Ienākuma nodokļi, ar ko aplikti kolhozi, un lauksaimniecības nodokļi, kas jāmaksā kolhozniekiem un individuālajiem apsaimniekotājiem, nav nozīmīgs budžeta ienākumu avots. Šiem nodokļiem tomēr ir citas svarīgas ar ienākumiem nesaistītas funkcijas. Pirmais nodoklis ir veidots, lai neveicinātu tirgošanos brīvajā tirgū; otrais nodoklis, līdzīgi kā pārtikas nodoklis, ir atšķirīgs dažādām sociālām un ekonomiskām grupām, lai atturētu no ražošanas privātajā sektorā.

Decentralizēto pirkumu cenas arī ir noteiktas ar mērķi piešķirt resursus valsts izvēlētajā veidā un stimulēt darba samaksas premiālo sistēmu un darba ražīgumu. Cenas kolhozu tirgos tomēr nosaka pieprasījums un piedāvājums. Attiecībā uz transportēšanas apstākļiem nav šaubu, ka ražotāji, kas atrodas tuvāk pilsētām, saņem ievērojami augstākus reālos ienākumus, nekā tie, kas atrodas attālākās vietās.

V daļa

Kolektīvā saimniekošana pretstatā privātajai

V daļas mērķis ir, izmantojot Latvijas pieredzi, mēģināt atbildēt uz daudz apspriesto jautājumu: kas ir efektīvāka – padomju tipa kolektivizētā lauksaimniecība vai kapitālistiskā saimniekošana? Padomes apgalvo, ka kolektīvā saimniekošana ir pārāka, ja salīdzina lauksaimniecību cariskajā Krievijā un PSRS. Bet, neskatoties uz padomju apgalvojumiem, pieredze pirmskara Latvijā un Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā sniedz pierādījumus par kapitālistiskās saimniekošanas priekšrocībām, kaut arī ražošanas līmenis pirmskara Latvijas lauksaimniecībā bija ievērojami zemāks nekā augsti attīstītās kapitālistiskajās valstīs, tādās kā Amerikas Savienotās Valstis.

10. nodaļā salīdzināta ražība, resursu izmantošana lauksaimniecībā un tajā nodarbināto dzīves līmenis pirmskara Latvijā un LPSR.

11. nodaļā apspriesti LPSR valdības dažādie mēģinājumi novērst ražošanas trūkumu sekundāros iemeslus lauksaimniecībā (autora skatījumā), kas noveduši pie plaša mēroga eksperimentiem.

10. nodaļa

Kolektivizētās un pirmskara Latvijas lauksaimniecības salīdzinājums

Ražība un resursu izmantošana

Kā, norādīts šī darba ievadā, vispiemērotākā pieeja kolhozu sistēmas un individuālās saimniekošanas efektivitātes salīdzināšanai varētu būt Baltijas valstu lauksaimniecības attīstības analīze pirms Otrā pasaules kara un pēc šo valstu piespiedu iekļaušanas PSRS. Šajā nodaļā mēģināts salīdzināt pieejamās ziņas par ražību, resursu iz-

mantošanu un lauksaimniecībā nodarbināto dzīves līmeni pirmskara Latvijā un LPSR. Vietējās padomes oficiāli apgalvo, ka padomju valdība Latvijā ir ne vien likvidējusi kulaku un citu buržuāzisko elementu ekspluatāciju attiecībā uz darba zemnieku, bet arī panākusi to, ka lauksaimniecības kolektivizācijas rezultātā sasniegti «milzīgi panākumi» ražošanā, «milzīga sociālistiskā ražošanas uzvara» utt., utt. [64, 511.–516.lpp.; 11, 191., 368.–371.lpp.]. Šis oficiālais apgalvojums tomēr tiek pausts vispārīgās frāzēs, izmantojot daudz izpušķojumu. Kāda ir patiesība?

Kas attiecas uz faktiskajām ražām, tad padomju avoti rūpīgi cenšas nublicēt nekādus patiesus, visaptverošus statistikas datus (izņemot par piena izslaukumu no govīm). Tomēr atsevišķie dati par ražīgumu parāda, ka labības raža centneros no hektāra LPSR bija ievērojami zemāka nekā pirmskara Latvijā. Vidējā labības raža no hektāra trīs gadu periodā no 1937. līdz 1939.gadam bija 13,1 c, bet četros gados no 1951. līdz 1952., 1954. un 1956.gadā, saskaņā ar padomju datiem – 7,4 c, t.i., vidējā labības raža pirmskara Latvijā bija par apmēram 77 % augstāka nekā LPSR [13, 38.–41.lpp.; 50, 123.–125.lpp.]. Turklāt nav pat skaidrs, vai padomju avotu sniegtie skaitļi attiecas uz augošo vai novākto ražu.¹ Pirmajā gadījumā starpība būtu vēl lielāka, jo padomes zudumus ražas novākšanas laikā vērtē kā 40 %.² Skaitļi no trim rajoniem 1955.gadā ir sekojoši: 2,7, 3,2 un 3,3 c no hektāra.³ 1956.gadā LPSR radio paziņoja, ka «būtisks mūsu sovhozu un kolhozu trūkums joprojām ir lielie zudumi ražas novākšanas laikā» [17, 90. lpp.]. Dati par kopējo graudu ražu nav

¹ Sk. 4.pielikumu.

² PSRS Komunistiskās partijas Centrālās komitejas un Ministru Padomes uzsaukumā (1957.g.) bija teikts, ka «daudzās Novgorodas un Baltijas kolektīvajās un valsts saimniecībās jau vairākus gadus iegūst zemas graudu ražas, kas nepārsniedz 3 - 4 centnerus no hektāra» [103, 1957.g. 17.janv.].

³ Daži Rietumu tautsaimnieki lēš, ka Baltijas valstīs vidējās graudu ražas «tagad ir 5 - 6 centneri no hektāra; iespējams, ka tādas ražas Baltijas valstīs bija pirms viena vai diviem gadsimtiem.. Darbaspēka trūkums, ko neaizstāj ar piemērotām mašīnām, ārkārtīgi zemais atalgojums, kā rezultātā rodas nolaidība un vienaldzība, un nepiemērota tehnika – tas viss kopā rada šo bēdīgo rezultātu» [26, 98., 99.lpp.].

pieejami, bet, ņemot vērā kopējo sējumu platību LPSR un pirmskara Latvijā, redzams, ka šī raža LPSR ir ievērojami zemāka nekā neatkarīgajā Latvijā.⁴ 38.tabulā parādīts mājlopu skaits 1939. un 1956. gadā.

38. tabula

Mājlopu skaits 1939. un 1956. g.
(tūkst.)

Mājlopi	Gads		Aprēķinātais samazinājums no 1939. līdz 1956. g., %
	1939.	1956.	
Zirgi	414,7	198,2	52
Govis	1271,8	862,3	32
Cūkas	889,8	771,4	13
Aitas	1468,7	726,6	51

[75, 80.lpp.; 65, 1372. lpp.]

Padomju avotu dati par 1956. gadu rāda, ka 1939. – 1956. gadā mājlopu skaits samazinājies par 13 – 52 % jeb vidēji par 37 %.⁵

Ja zirgu skaita samazināšanos var izskaidrot ar saimniecību mehanizāciju, tad govju, cūku un aitu skaita samazinājumam nav ekonomiska attaisnojuma un to var izskaidrot galvenokārt ar trūkumiem pastāvošajā ražošanas sistēmā.

39. tabula

Gada izslaukums no govīm

Gads	Izslaukums, kg
1937.	1860
1938.	1912
1955. (kolhozu sektorā)	1424
1956. (kolhozu sektorā)	1633

[13, 44. lpp.; 17, 91.lpp.; 75, 102. lpp.]

⁴ Sējumu platību salīdzinājumu sk. turpmāk šajā nodaļā.

⁵ Sk. 4.pielikumu.

39.tabulā parādīts piena izslaukums no govīm pa atsevišķiem gadu.

Skaitļi rāda, ka vidējais ikgadējais piena izslaukums no govīm laikposmā no 1938. līdz 1956.gadam samazinājās par 279 kg jeb par 15 %.

Izmantojot padomju statistikas avotus, redzams, ka vidējais ikgadējais izslaukums no govīm laikposmā no 1951. līdz 1955.gadam ir vērtēts kā 0,81 milj., kas salīdzinājumā ar 1,77 milj. 1939.gadā ir par 54 % zemāks [18, 64.lpp.].

Zirgu darba ražīguma samazinājums jau tika apskatīts iepriekš.⁶

Vissvarīgākos secinājumus var izdarīt, analizējot zemes izmantošanu. Lauksaimniecībā izmantojamo zemju platība (arāmzeme, pļavas un ganības) samazinājās no 3,8 milj. ha 1939.gadā līdz 3,1 milj. 1956.gadā, t.i., par 700 000 ha vai vairāk nekā par 18 %.⁷ Šo samazināšanos LPSR skaidro šādi:

Padomju Latvijai ir ievērojamas zemes rezerves tālākai lauksaimniecības paplašināšanai. Daudzos rajonos lielas agrāk izmantoto zemju platības ir pārvērstas par papuvēm .. un kļuvušas nederīgas, jo tās ir apaugušas ar krūmiem .. Bez tam ir arī brīvas zemes (apmēram 5 % no kopējās fonda zemes), kas tiek izmantota nepietiekami vai nemaz.⁸

Vadoties no autarkijas politikas, Padomju Savienība ir uzsākusi daudzus neekonomiskus lauksaimniecības attīstības projektus [110, 247.lpp.]. Ir paradoksāli, ka latviešu jauniešus sūta apstrādāt neapgūtās zemes Kazahstānā un citos PSRS Āzijas apgabalos, kur klimatiskie un citi apstākļi varbūt nemaz nav labvēlīgi lauksaimniecības attīstībai, kamēr LPSR ir neapstrādāta zeme, kuru varētu izmantot ekonomiskāk [98, 1958.g. 29.okt.]. Tajā pašā laikā dažādus lauksaimniecības produktus LPSR iaved no citiem PSRS apgabaliem.

⁶ Sk. 3. pielikuma 21.tabulu.

⁷ Tajā pašā laika periodā arāmzeme samazinājās no 2,26 milj. ha līdz 1,97 milj. ha vai par 13 %, un sējumu platība no 1,90 milj. ha līdz 1,68 milj. ha jeb par 12% [75, 68. lpp.; 13, 36. lpp.; 65, 1369. lpp.].

⁸ Sk. [21, 200., 201. lpp.; 85, Nr.1, 1958, 45.–47. lpp.]. LPSR Komunistiskās partijas pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš 1954.gadā vērtēja neapstrādātās zemes platību apmēram 600 000 ha. J.Bokalders uzskata, ka šī platība ir 1 milj. ha.

LPSR lauksaimniecības atpalcību apstiprina vairāki paziņojumi un raksti vietējā presē, kuri ir pretrunā ar «oficiālajiem» apgalvojumiem.

LPSR Komunistiskās partijas XIV kongresā partijas pirmais sekretārs J.Kalnberziņš atzīmēja:

Nevienā citā tautsaimniecības sektorā mēs nesastopamies ar tādām grūtībām kā lauksaimniecībā .. Daudzi kolhozi izmanto savas rezerves neefektīvi .. Tā rezultātā piena izslaukums uz 100 hektāriem lauksaimniecībā izmantojamās zemes samazinājies no 144 centneriem 1954. gadā līdz 125 centneriem 1955. gadā [98, 1956.g. 28.janv.].

P. Dzērve raksta:

Padomju Latvijas lauksaimnieciskās ražošanas līmenis piektās piecgades beigās ir ievērojami zemāks nekā pirms kara [98, 1956.g. 15.aug.].

Līdzīgu vērtējumu 1956.gadā deva LPSR lauksaimniecības ministrs A.Ņikonovs [98, 1956.g. 25.janv., 8.sept.]. Izteikti arī daudzi paziņojumi par «katastrofālo situāciju» lopbarības sagādē, par nepietiekamo apgādi ar mākslīgo un organisko mēslojumu u.c.⁹

Pārsteidzošus secinājumus izdara LPSR Lauksaimniecības pētniecības institūts, veicot pētījumus par nezāļu ravēšanu kolhozos. Piemēram, 1954.gadā:

Zilupes rajona kolhozā «Krasnij Oktjabrj» nezāļu (no kopējā augu skaita uz kvadrātmtru) bija 75,3 līdz 88,4 % [41, 84.lpp.].

Attiecīgie skaitļi Viļānu rajona Viļa Lāča kolhozā bija no 73,3 līdz 96 %, Jelgavas rajona Ļeņina kolhozā – 64,7 %, Talsu rajona Ļeņina kolhozā – 60,6 %. Vidējais nezāļu daudzums 10 kolhozos 6 dažādos rajonos, kas tika pētīti 1954.gadā, bija 63,5 %. Zinātnieki atzīmēja, ka tas «ievērojami samazina graudu ražu, kas daudzos gadījumos bija 1–3 centneri no hektāra» [41, 84., 85.lpp.].

Tieši salīdzināt darba ražīgumu lauksaimniecībā Padomju Latvijā un pirmskara Latvijā nav iespējams, jo darba ražīgumu LPSR nosaka izstrādes dienu skaits, kas nepieciešams, lai saražotu vienu

⁹ Ļaudis, kuriem izdevies aizbēgt no Latvijas pēc 1955.gada, stāsta, ka kolhoznieki mēdzot teikt: «Kolhozu lopus baro ar salmiem un lapām, bet zemi mēslo putni.»

vienību augkopības vai lopkopības produktu, un tādu datu par laiku pirms padomju okupācijas, protams, nav. Taču saskaņā ar padomju sniegtajām ziņām, vismaz attiecībā uz labības ražošanu, darba ražīgums kolhozu sektorā no 1952. līdz 1956. gadam samazinājās par 56 %.

Iepriekš minēto datu analīze rāda (vietējie padomju avoti un autori piekrīt šim secinājumam), ka kopējā lauksaimniecības produkcija un augkopības un lopkopības ražība (ko mēra centneros graudu no hektāra un kilogramos piena no govīm) LPSR bija ievērojami zemāka nekā neatkarīgās Latvijas laikā, kad Latvijas lauksaimniecībā dominēja kapitālistiskais princips. Bez tam jāatzīmē, ka šajā analīzē padomju dati ir ņemti nominālā vērtībā, lai gan šie dati vismaz līdz noteiktai pakāpei tiek rādīti tādi, kas ir labvēlīgi LPSR lauksaimniecībai.¹⁰ Ja būtu iespējams saskaņot šos datus ar Rietumu standartiem, tad pirmskara Latvijas saimniekošanas pārākums būtu vēl ievērojamāks.

Sasniegumi LPSR lauksaimniecībā bija relatīvi zemi, neskatoties uz lielajām investīcijām traktoros un saimniecību mašīnās. Padomju avoti ir konstatējuši, ka «energoresursu uz katru darbaspējīgu kolhoznieku LPSR ir četras reizes vairāk nekā bija uz katru lauksaimniecībā nodarbināto iedzīvotāju buržuāziskās Latvijas laikā».¹¹

Dzīves līmenis

Lai salīdzinātu zemnieku dzīves līmeni pirmskara Latvijā un LPSR, šeit mēģināts radīt pārskatu par reālajiem ienākumiem, pār-

¹⁰ Sk. 4. pielikumu.

¹¹ Sk. [50, 94.lpp.]. Šajā darbā nav sniegtas statistiskas ziņas par mehanizācijas līmeni pirmskara Latvijā, tāpēc ka finansu ieguldījumi traktoros un lauksaimniecības mašīnās LPSR neapšaubāmi bija augstāki. Bet dotie skaitļi šķiet pārāk augsti [85, 1958., Nr.1, 52., 53. lpp.].

tiku, apģērbu, mājokļiem un sabiedriskajiem pakalpojumiem, kas tiek sniegti lauku iedzīvotājiem. Pirmskara Latvijā galvenokārt aplūkoti laukstrādnieku ienākumi un dzīves apstākļi.¹²

Pirmskara Latvijā laukstrādnieks vīrietis gadā saņēma vidēji 360 latu, istabu un uzturu. Strādājošo sieviešu ienākumi vidēji bija 240 latu. Saskaņā ar oficiālajiem Latvijas statistikas pārvaldes datiem, laika periodā no 1937. līdz 1938.gadam vidējais pārtikas patēriņš uz 1 lauksaimniecībā nodarbināto cilvēku (darbaspējīgām personām virs 15 gadu vecuma) bija 145,1 kg rudzu, 88 kg kviešu, 345 kg piena, 12,4 kg sviesta, 81,7 kg gaļas un 100 olu [12, 134., 135.lpp.]. Lata pirktspēju pirmskara Latvijā raksturo tas, ka 1937. gadā vidējie izdevumi par apģērbu un apaviem triju cilvēku ģimenei bija 219 lati. Labu ādas kurpju cena bija 19 lati, vīriešu uzvalks maksāja 75 latus (sliktākas kvalitātes vīriešu uzvalku varēja nopirkt par 45 latiem) [12, 704.lpp.]. Tādējādi vidējie gada naudas ieņēmumi uz vienu lauksaimniecībā strādājošo bija ievērojami augstāki nekā nepieciešams, lai viņu apgādātu ar apģērbu un apaviem. To apliecina fakts, ka 1939.gadā apmēram 10 % no kopējā noguldītāju skaita Pasta krājkasē bija laukstrādnieki; viņu noguldījumi bija apmēram 4,4% no kopējā noguldījumu apjoma [65, 1869. lpp.].

Kā atzīmēts šī darba III daļā, visaptveroši dati par LPSR kolhoznieku ienākumiem nav pieejami, bet pieejamie dati un aprēķini rāda, ka tie ir relatīvi zemi. H. Švarcs atzīst, ka «pamatproblēmu

¹² Šeit nav mēģināts salīdzināt individuālā zemnieka un viņa ģimenes dzīves līmeni pirmskara Latvijā ar kolhoznieku dzīves līmeni. Pat vēl 1957.gadā LKP CK otrais sekretārs A. Pelše apgalvoja, ka «sociālistiskās lauksaimniecības attīstība zināmā mērā ir aizkavējusies» un ka «kolhoznieku dzīves līmenis ir zemāks nekā bijušo kulaku dzīves līmenis» [98, 1957.g. 9.marts]. Salīdzinot vidusmēra rūpniecības strādnieka reālo algu PSRS un deviņās citās valstīs, H. Švarcs secina, ka «pat tādās valstīs kā Igaunija un Latvija, kurās bija zemas algas, 1938. gadā reālā darba samaksa, izsakot 9 nosaukumu pārtikas produktos, bija gandrīz divreiz augstāka nekā Padomju Savienībā». Francijā reālās darba algas bija 2,2 reizes augstākas nekā Padomju Savienībā. Attiecīgie skaitļi Vācijā bija 2,5, Lielbritānijā un Zviedrijā 4, ASV – 7,5 [58, 178. lpp.].

kolektīvo saimniecību darbībā rada šo saimniecību neefektivitāte un kolektīvo saimniekotāju zemie ienākumi» [57, 314.lpp.]. N. Jasnijs apraksta kolhoznieka ienākumus PSRS šādi:

Pēdējos pirmskara gados viņa ikdienas atalgojums bija apmēram 6 mārciņas graudu, dažas mārciņas kartupeļu un dārzeņu un mazliet lopbarības (galvenokārt salmi), kas naudā līdzvērtīgs apmēram 1 kg rupjmaizes vai puskilogramam baltmaizes. Līdz 1946.gadam atalgojums bija samazinājies līdz pusei no minētā [27, 27.lpp.].

Šo zemo ienākumu rezultātā lielākā daļa kolhoznieku «ir spiesti intensīvi apstrādāt savus individuālos zemes gabalus, lai kaut minimāli apmierinātu savas un savu ģimenes locekļu vajadzības» [57, 315.lpp.]. Tas, ka daudzos gadījumos pat minimālās vajadzības netika apmierinātas, ir redzams no rakstiem, kas kopš 1956.gada parādās dažādos padomju kontrolētajos Latvijas periodiskajos izdevumos. Lai kas arī būtu domāts ar «paškritiku», šie raksti atklāj kolhoznieku nabadzību.¹³

Sekojošais raksts parāda neprecētas kolhoznieces nopelnīto un ienākumus 1956.gadā:

Viņa [Velta] tika uzņemta par kolhoza «Rīts» locekli .. Kolhozs aizdeva viņai 440 mārciņas kartupeļu, 110 mārciņas kviešu un 400 rubļus naudā no kolhoza pašpalīdzības kases. Viņai tika piešķirta arī apdzīvojamā platība .. šī saimniecības māja bija tikai maza sadrupusi ēka ar caurumiem jumtā un sienās ... Viņa arī saņēma nelielu zemes gabalu kartupeļu audzēšanai. Pavasarī viņai piedāvāja pat govī. Bet, tā kā tā nabaga gotiņa tikko varēja nostāvēt kājās un Velta jau bija parādos, tad viņa atteicās no šī piedāvājuma ..

Laiks gāja. Velta smagi strādāja. Viņa regulāri maksāja kolhozam 9 rubļus mēnesī par istabas īri. Kad viņas mazo lauciņu vajadzēja apart, viņai vajadzēja maksāt kolhozam arī noteiktu summu par zirga nomu.. Kad iestājās rudens, Veltai izdeva paziņojumu, ka viņas lauksaimniecības nodoklis 240 rubļu ir jānomaksā 2 daļās - 1.septembrī un 1.novembrī, un bez tam viņai jāpiegādā valstij 50 olas, 200 mārciņas kartupeļu un 64 mārciņas gaļas, kas iegūtas uz viņas piemājas zemes. Viņai bija jāizdara arī maksājumi kolhoza fondā.

Meitene nezināja, ko darīt .. Viņa bija nopelnījusi 269 izstrādes dienas. Atlīdzība par katru dienu bija noteikta 2,16 rubļi, 0,5 kg rudzu, 0,2 kg kviešu un 0,5 kg kartupeļu. Bet viņai nebija tiesības uz naudu, jo viņa to bija saņēmusi kā aizdevumu iepriekšējā ziemā. Bija arī izdarīti atskaitījumi par īri un citiem mērķiem. Parādi par

¹³ Protams, pirms 1956.gada tādu rakstu un radioraidījumu nebija. Daži īpaši interesanti paškritiski raksti LPSR parādījās 1956.gadā un ir tālāk citēti šajā darbā. Tos tulkojis un izdevis arī M.Goppers [17].

kviešiem un kartupeļiem arī bija jānomaksā. Bet galvenais bija tas, ka viņai kaut kā bija jānodzīvo līdz nākamajam rudenim. Bet kā?¹⁴

Raksta autors vaicā, kāpēc pastāv tāda nevērība pret cilvēku, un secina, ka «.. pagaidām es neesmu atradis atbildi uz šo jautājumu. Bet dzīve pieprasa atbildes un risinājumus».

Protams, ka šis piemērs neatspoguļo apstākļus visos kolhozos, bet vismaz attiecībā uz atlīdzību par izstrādes dienu ienākumi ir tuvu vidējiem skaitļiem.¹⁵

Dažu pēdējo gadu laikā (1951.–1956.) nav bijušas sūdzības, ka kolhozieki saņemtu nepietiekamu uzturu kaloriju ziņā. Bet zemnieku ēdienkarte sastāv galvenokārt no maizes un citiem graudu izstrādājumiem. Piena produkti, gaļa, olas, augļi un lielākā daļa dārzeņu veido nelielu daļu, jo tie tiek pārdoti kolhozu tirgos, lai iegūtu tik nepieciešamos naudas līdzekļus. Šajā ziņā ēdienkarti nevar salīdzināt ar zemnieku saimniecībās strādājošo ēdienkarti pirmskara Latvijā, kur relatīvais gaļas, piena produktu un olu patēriņš bija ievērojami augstāks.¹⁶

¹⁴ E. Vilka raksts dienas avīzē *Padomju Jaunatne*. – 1956. – 14. marts. – Nr.54 (2811). Šis raksts ir interesants arī ar to, ka tas sniedz skaitļus par piegādēm un nodokļiem, ar ko bija aplikti kolhozieki.

¹⁵ Šo secinājumu apstiprina emigranti un vēstules, kas pienāca no tiem, kas dzīvoja aiz «dzelzs priekšvara». N.Jasnijs vidējo samaksu par izstrādes dienu PSRS laikposmā no 1937. līdz 1938.gadam vērtē kā 20 centus [92, 315.lpp.].

¹⁶ Attiecībā uz gaļas un piena patēriņu uz vienu cilvēku 1930. gados Latvija ieņēma vadošo vietu starp Eiropas valstīm.

Vidējais gaļas (kg) un piena (l) patēriņš uz vienu cilvēku gadā

Valsts	Gaļa	Piens
Latvija (1935.–1936.)	84,8	566
Lielbritānija (1930. – 1934.)	64	403
Francija	34	315
Šveice	47	509

[12, 135.lpp. – Cit. pēc: *Latvijas Statistikas Gada Grāmata 1937.-1938.g.*, 332.lpp., un *Le Probleme de L'Alimentation*, 4. sēj. *Statistiques de la Production, de la Consommation et des Prix*, IV sēj. (Geneva: League of Nations, 1936), 27., 45., 47., 49. lpp.].

Redaktora piebilde. Interesanti atzīmēt, ka Padomju Savienība neplānoja sasniegt šo pirmskara Latvijas piena un gaļas produktu patēriņu uz vienu iedzīvotāju pat 1990. gadā. PSKP CK ar lielu ažiotažu 1982.gadā pieņemtajā t.s. Pārtikas programmā bija paredzēts 1990.gadā uz vienu iedzīvotāju sasniegt 70 kg gaļas un 330–340 kg piena produktu patēriņu [118, 12.lpp.]. Kā zināms, tad šo Pārtikas programmu neizpildīja pat uz papīra. Astoņdesmito gadu beigās sākās PSRS sabrukums, un atgādināt par šādas programmas eksistenci nevienam vairs nenāca prātā.

Kolhoznieku apgāde ar apģērbu un pajumti ir īpaši slikta.

Salīdzinoši augstās tekstilpreču un apavu cenas padara kolhozniekiem gandrīz neiespējamu iegādāties atbilstošu apģērbu un apavus sev un ģimenei. Ilustrāciju tam, cik zema ir apgāde ar apģērbu un apaviem zemniekiem LPSR, 1954.gadā sniedz Amerikas Savienoto Valstu kongresa izvēlēta komiteja, kas pētīja Baltijas valstu iekļaušanu PSRS sastāvā.

.. standarta apavu pāra cena ir 360 rubļu un mēteļa cena 1200 līdz 1500 rubļu, līdz ar ko kolhozniekiem ir gandrīz neiespējami apgādāt sevi un savu ģimeni ar apaviem un apģērbu. Parasti zemnieki auž paši sev apģērbu no jebkuriem vilnas un linu atlikumiem un valkā kurpes, kas darinātas no vecām automobiļu riepām [72, 18.lpp.].¹⁷

Slikti mājokļi ir bijuši un ir viens no viszemākajiem padomju dzīves līmeņa rādītājiem [91, 16.lpp.]. Tas attiecas ne vien uz pilsētām LPSR, bet arī uz laukiem. Pirmskara Latvijā no 1920. līdz 1937. gadam tika uzceltas 440 923 saimniecības ēkas par apmēram 730 miljoniem latu (135 milj. USD). 10 gados (1920.–1930.) valsts nodrošināja jaun-saimniekus un saimniekus, kuru mājas tika sagrautas Pirmā pasaules kara laikā, ar 10 milj. kubikmetru kokmateriālu par ļoti zemu cenu. Pēc 1930.gada lauksaimnieki saņēma vidēji 1,2 milj. kubikmetru lētu kokmateriālu ik gadu. Pēc 1938.gada valsts nodrošināja aizdevumus un subsīdijas māju celtniecībai laukstrādniekiem saskaņā ar valsts apstiprinātu plānu [13, 52.lpp.; 65, 753.lpp.; 12, 128., 129.lpp.].

Šo pasākumu dēļ mājokļu skaits pirmskara Latvijas lauksaimniecībā nodarbinātajiem iedzīvotājiem bija pietiekams, katram saimniekam un strādniekam bija nodrošināta nepieciešamā dzīvojamā platība un citas saimniecības iekārtas.¹⁸ Precētiem pāriem parasti tika piešķirta at-sevišķa istaba.

¹⁷ Jāatzīmē, ka LPSR mazumcenu indekss (par pamatu ņemot 1950.gadu) vilnas audumiem un apaviem no 1954. līdz 1956.gadam pazeminājās tikai par 1 punktu (no 93 uz 92 vilnas audumiem un no 82 uz 81 apaviem) [76, 68.lpp.]. Neoficiālā cena par 1 metru vilnas auduma 1956. gadā bija 100–600 rubļu, cena par kaprona zeķu pāri bija 22–25 rb]. Turklāt šīm precēm ir zema kvalitāte un tās ne vienmēr ir dabūjamas [98, 1956.g. 19.sept.].

¹⁸ Attiecībā uz dzīvokļu un komunālo saimniecību (piemēram, ūdens apgāde u. tml.) stāvoklis Latvijas lauksaimniecības sektorā vēl arvien bija zem Rietumu standartiem.

Saskaņā ar padomju datiem, investīcijas ražošanas līdzekļos kolhozu sektorā no 1949. līdz 1956.gadam palielinājās par 90,1 % un sasniedza 1 miljrd. 223,6 milj. rubļu (122,36 milj. USD).¹⁹

Aprēķināts, ka «sākotnējās» investīcijas, t.i., agrāko individuālo saimnieku īpašums 1949.gadā bija apmēram 644 milj. rubļu (64,4 milj. dolāru) liels, kas parāda, ka kopējās neto investīcijas no 1949. līdz 1956.gadam bija apmēram 580 milj. rubļu (58 milj. dolāru). Aprēķināts, ka kopējās tīrās investīcijas no 1949. līdz 1956.gadam ir 364 milj. rubļu (36,4 milj. dolāru).²⁰

Tādējādi pirmskara Latvijā 17 gados ēku celtniecībā ieguldīja apmēram 135 milj. dolāru, bet LPSR 7 gados (1949.–1956.g.) – tikai 36,4 milj. dolāru, turklāt lielākā daļā no tā tika izlietota ēku celtniecībai lopkopības vajadzībām [50, 87.lpp.].

Šo stāvokli padomju autori kritizē šādi:

Ikviena zina, ka viena no visnopietnākām problēmām kolhozos ir strādnieku trūkums. Bet es gribētu atzīmēt, ka tas ir sekundārs iemesls – primārais ir kāds cits: mājokļu trūkums.. Pirms neilga laika mēs gatavojām lopus ziemošanai. Mēs aizpildījām daudzas un dažādas veidlapas, kā parasti šādos gadījumos.. Labākā slaucēja jautāja man un kolhoza priekšsēdētājam: «Bet kad jūs aizpildīsiet veidlapas arī par cilvēku pārziemošanu? Kad jūs domāsi par cilvēkiem?» Iedomājieties: slaucējai nav pat tik liela apdzīvojamā platība kā vienai no govīm, ko viņa aprūpē.

.. Mēs tā vairs nevaram dzīvot daudz ilgāk: ne pirkstiņš netiek kustināts, lai saremontētu vecās mājas un jaunas netiek celtas!.. Pašreizējā stāvoklī vecajās mājās nav iespējams dzīvot. Maz ir tādu, kam jumti ir labā stāvoklī. Kad liet lietus, cilvēki pārvieto istabā savas gultas, mēģinot atrast sausu vietu. Kā gan iespējams runāt par apmierinošu sanitāro situāciju.. Mūsu republikas [LPSR] Augstākās Padomes pēdējā sesijā (1956.gadā) veselības pārvaldes ierēdņi iesniedza sa-
traucošus ziņojumus par tuberkulozes izplatību.. [95].

¹⁹ Sk. [50, 87.lpp.]. Kā minēts iepriekš, oficiālais ārzemju valūtas apmaiņas kurss rubli stipri pārvērtēja. Lai salīdzinātu naudas ieguldījuma reālo vērtību LPSR, kā apmaiņas kurss ir pieņemti 10 rubļi par dolāru, jo kopš 1955. gada padomju valdība izmantoja šādu kursu, mainot no ASV uz PSRS pārsūtīto naudu.

²⁰ 1949.gadā kolhozu sektorā ieguldīto līdzekļu daudzums, kas bija domāts ēku un izbūvju celtniecībai, novērtēts kā 43,4 % (cenu izteiksmē) salīdzinājumā ar 52,6 % 1956. gadā [50, 87. lpp.].

Šī raksta autore ir LPSR kultūras ministra dzīvesbiedre, un tāpēc jādomā, ka tas patiesāk atspoguļo oficiālo attieksmi nekā tas būtu «parastas» paškritikas gadījumā. Salīdzinoši mazais dzīvojamo māju skaits, ko uzbūvēja tā sauktajās agropilsētiņās (Dobeles rajonā «Nākotne» un Maltas rajonā «Jaunā gaisma»), tika plaši attēlots padomju literatūrā, lai parādītu vietējai sabiedrībai un ārzemniekiem celtniecības «sasniegumus» lauksaimniecībā [64, 516.lpp.].

Pakalpojumi, kas tiek piedāvāti kolhozniekiem, ietver kolhozu sniegto nodrošinājumu «invalidu, veco cilvēku un uz laiku darba nespējīgo, karadienestā iesaukto personu ģimeņu uzturēšanai un bērnudārzos un bērnunamos esošo bērnu aprūpei».²¹ Šis nodrošinājums nedrīkst pārsniegt 2 % no kolhoza kopējiem ienākumiem. Tādējādi pakalpojumu lielums ir ne vien ierobežots pēc lieluma, bet arī tiek izmaksāts no kolhoza bruto ienākumiem, samazinot pārpalikumu, kuru varētu sadalīt kā atlīdzību par izstrādes dienām.

Pirmskara Latvijā pastāvēja tā sauktās «slimo kases», kas bija pieejamas kā pilsētu, tā lauku iedzīvotājiem. Fondus šim nolūkam uzkrāja no strādnieku (1–2 % no algas) un darba devēju (2 % no algu saraksta) ieguldījumiem, kā arī no valdības subsīdijām, kas veidoja apmēram 30 % no kopējiem veselības apdrošināšanas izdevumiem. Laukstrādniekiem un viņu ģimenēm *izdevumus pilnībā sedza valsts*. Tādējādi par nelielu ieguldījumu vai pavisam bez tā (kā gadījumā ar laukstrādniekiem) apdrošinātie varēja ārstēties slimnīcās, saņēma zāles, poliklīnikas un zobārsta pakalpojumus par simbolisku maksu.²²

²¹ Lauksaimniecības arteļa paraugstatūtu 11.pants.

²² Saskaņā ar starptautiskās darba organizācijas sagatavoto konvenciju par sociālo likumdošanu, pirmskara Latvija bija vienādā līmenī ar Austriju, Somiju un Vāciju [65, 2316.–2318., 2329.lpp.]. ASV Valsts sekretāra Džona Fostera Dallesas ziņojumā ASV Kongresa Īpašajā komisijā, kas pētīja Baltijas valstu iekļaušanu PSRS, teikts: «Divdesmit gadus Baltijas valstis izmantoja savu brīvību. To radošie sasniegumi bija iespaidīgi. Lai gan viņu dabas resursi bija nabadzīgi, cilvēki prasmīgi saimniekoja lauksaimniecībā un ar savu smago darbu viņi sasniedza saimniecisko labklājību.. Viņi bija nostiprinājuši augstus sociālā taisnīguma standartus un ieguvuši cieņu kā tautu saimes parauglocekļi. Šajā laika posmā Baltijas valstis nodemonstrēja visai pasaulei brīvības radošo spēku» [70, 2.,3.lpp.].

Turklāt ģimenes pabalstu likums (1937.g.) noteica, ka ikviena laukstrādnieka ģimene saņēma 4 latus mēnesī par katru bērnu, kas jaunāks par 11 gadiem, ja ģimenē bija 1 vai 2 bērni, un 5 latus, ja bērnu skaits bija lielāks par 2 [65, 753., 754.lpp.].

Pirmskara Latvijas valdības attieksme pret izglītību redzama no tā, ka pēdējo Latvijas neatkarības gadu laikā apmēram 1/8 no budžeta tika veltīta izglītībai [72, 5.lpp.]. Pamatizglītība bija obligāta un par brīvu. Vidusskolām un augstākās izglītības iestādēm tika piešķirtas valsts subsīdijas, kā arī piešķirtas stipendijas un aizdevumi studentiem.²³

Iepriekš minēto faktu analīze ļauj secināt, ka dzīves līmenis LPSR kolhozniekiem ir ievērojami zemāks nekā laukstrādniekiem pirmskara Latvijā. Dzīves līmeņa atšķirība starp kolhozniekiem un ģimenēm, kurām agrāk piederēja lauku saimniecības, ir vēl lielāka, jo nav šaubu, ka pirmskara Latvijā lauku saimniecību saimnieku dzīves līmenis pārsniedza saimniecību strādnieku dzīves līmeni.²⁴

Tādējādi LPSR lauksaimniecības sektorā «sociālisma pamatlīkums» noveda nevis pie «visas sabiedrības pastāvīgi pieaugošo materiālo un kultūras prasību maksimāla nodrošinājuma, pastāvīgi paplašinot un uzlabojot sociālistisko ražošanu uz augstākas tehnoloģijas bāzes», bet gan pie dzīves līmeņa pazemināšanās, ražošanas sašaurināšanās un resursu neefektīvas izmantošanas.

Līdzīgus secinājumus var izdarīt ne tikai attiecībā uz LPSR lauksaimniecību, bet arī uz visu PSRS.

²³ 1950. gadā PSRS valdības piešķirtie līdzekļi izglītībai sasniedza 13,9 % no kopējiem budžeta izdevumiem. Bet jāuzsver, ka šeit vārds *izglītība* ietver ne tikai līdzekļus skolām, bet arī izdevumus par politisko propagandu, visu avižu un grāmatu izdošanu, teātrus u.c. [57, 503. lpp.; 40, 15. lpp.]

²⁴ 1939.gadā apmēram 20 % (37 716) no kopējā Pasta krājkases noguldītāju skaita bija lauku māju īpašnieki; viņu noguldījumi bija ap 21,5 % (17,943 milj. Ls) no kopējās noguldījumu summas. Kā jau minēts iepriekš, attiecīgie skaitļi par laukstrādniekiem bija apmēram 10 % (18 740) un 4,4 % (3,711 milj. Ls) [65, 1869. lpp.].

N.Spulbers atzīmē:

Lai gan rūpniecība [PSRS] attīstījās, tomēr lauksaimniecība, neskatoties uz resursu iztērēšanu, ir apstājusies kopš 1930. gada .. Lauksaimniecība sasniedza 1913.gada līmeni tikai 1950. gados. Produkcijas pieaugums tika sasniegts, nevis kāpinot ražību, bet palielinot apsētās platības. Mājlopu skaits 1913. gada līmeni sasniedza tikai 1953.gadā ..» [116].²⁵

N.Jasnijs norāda, ka Padomju Savienības mērķis, «kas atkārtojas gadu no gada, ir sasniegt un pārsniegt visas pasaules valstis, bet tas nav nekas cits kā paradokss, vismaz attiecībā uz kolhozu darba ražīgumu padomju lauksaimniecībā kopumā» [27, 441.lpp.]. Pirmskara ASV lauksaimniecības neto produkcijas apjoms bija apmēram pusotru reizi lielākas par padomju produkcijas apjomu. Lauksaimniecības neto produkcija uz cilvēku, kurš pārtika no lauksaimniecības, ASV bija apmēram četrarpus reizes lielāka nekā Padomju Savienībā [93, 421.– 425.lpp.].²⁶

²⁵ Līdzīgus secinājumus izteica ASV un Eiropas zinātnieku konferencē (Minhenē, Vācijā, 1955.g. aprīlī), novērtējot PSRS tautsaimniecības attīstību un perspektīvas 6. piecgadē. A.Aizsilnieks uzsvēra, ka labības un tehnisko kultūru ražas PSRS (1955.gadā) bija 2–3 reizes zemākas nekā Rietumeiropas valstīs. Neapmierinošs stāvoklis bija arī lopkopībā. Liellopu skaits 1953.gadā salīdzinājumā ar 1913.gadu bija par 1,8 milj. mazāks; slaucamo govju skaits bija samazinājies par 4,5 milj. Liellopu skaits uz vienu iedzīvotāju bija samazinājies no 0,35 1913.gadā līdz 0,26 1953.gadā. Visi zinātnieki (arī Harijs Švares no ASV) piekrita, ka grūtības padomju ekonomikā turpināsies [98, 1955.g. 7.maijs].

²⁶ Paskaidrojumus attiecībā uz šiem secinājumiem sk. šī darba ievaddaļā. Pirmskara Vācijā lauksaimniecības neto produkcija veidoja pusi no PSRS tīrās produkcijas (naudas izteiksmē), turpretī lauku iedzīvotāju Vācijā (13 milj.) bija nedaudz vairāk par 1/7 no PSRS lauku iedzīvotāju skaita (90 milj.); tādējādi lauksaimniecības produkcija uz vienu lauku iedzīvotāju, iespējams, bija trīsreiz lielāka nekā Padomju Savienībā. Jāpiebilst, ka Vācijas lauksaimniecība bija tikai vidēji mehanizēta [27, 446.lpp.].

11. nodaļa

Lielie eksperimenti

Kā redzams no iepriekš minētajiem un daudziem citiem padomju autoru paziņojumiem un rakstiem, padomes labi apzinās LPSR lauksaimniecības zemo ražīgumu un darba rezultātus, zemo dzīves līmeni un resursu nepietiekamo izmantošanu. Viņas meklē iemeslus šiem trūkumiem. Cēloņu un labākas saimniekošanas un darba organizācijas uzlabošanas veidu meklējumi PSRS daudzos gadījumos noved pie partijas iekšējās cīņas (ar oponentu vai «pretpartijisku grupējumu» izslēgšanu) un sekojošām izmaiņām lauksaimniecības politikā. Tādējādi katru reizi, kad «šaubīgie» tiek atcelti no amata vai likvidēti, norisinās plaša mēroga eksperimenti.

Var teikt, ka lielie eksperimenti raksturīgi arī LPSR lauksaimniecībai 1940.gadā un 1944.–1945.gadā. Lai ilustrētu šādu eksperimentu rezultātus, būs pietiekami analizēt vai pavēstīt tikai dažus no tiem.

1949.gadā individuālās saimniecības aizstāja ar vairāk nekā 4000 kolhozu. Šie kolhozi izrādījās neražīgi un to izskaidroja ar kolhozu izmēriem. Tā rezultātā jaunas direktīvas no Maskavas lika palielināt kolhozus, un 1951.gadā kolhozu skaits bija samazinājies līdz 1516, bet to vidējais lielums – palielinājies no 654 hektāriem līdz 2290 hektāriem.

Pirmajā gadā pēc reorganizācijas padomes ziņoja par ievērojamiem sasniegumiem. Tika apgalvots, ka kolhozu ienākumi ir palielinājušies, ka obligātās valsts piegādes pārsniegušas plānoto utt. [88]. Šķita, ka grūtības kolhozu ražošanā ir novērstas, vienkārši tos visus palielinot.²⁷

Tomēr dažus gadus vēlāk atklājās, ka visi šie paziņojumi par progresu nav patiesi, un 1955.–1956.gada ziemā kolhozi atkal tika sadalīti. 1957.gadā oficiāli paziņoja:

²⁷ «Apvienošanās kustība burtiski izplatījās plašā Padomju Savienības teritorijā, ignorējot dabas un ekonomisko apstākļu lielās reģionālās atšķirības.» Sk. [115, 280. lpp.].

«Mēs esam pieļāvuši rupju kļūdu kolhozu organizēšanā. Tie ir pārāk lieli. Normālam kolhoza lielumam jābūt 1000 hektāru, un pusei no tā jābūt aramzemei».²⁸

Līdzīgus secinājumus izdarīja Ņ. Hruščovs un LPSR Komunistiskās partijas XIV kongress.²⁹

Kolhozu izmēru maiņas nav atrisinājušas problēmu, bet tieši otrādi – ir palielinājušas grūtības, kas saistītas ar ražošanu. Ja kolhozi tiek apvienoti vai sadalīti, tad saimniecības ir jāpārveido un jāveic jauna kolhoza zemes mērīšana. Turklāt, kā atzīst vietējās padomes, «pastāvošā drenāžas sistēma tiek izjaukta un nekas nav darīts, lai to aizstātu» [98, 1956.g. 15.aug.], tiek izjaukta augu seka un lauku ceļu sistēma utt. Nav šaubu, ka šādi eksperimenti ir ne vien noveduši pie darba dezorganizācijas, bet arī radījuši kolhoziem lielus zaudējumus.³⁰

1955.gadā tika uzsākti plaši eksperimenti ar kukurūzas audzēšanu. Lauksaimniecības attīstības plāns šim gadam paredzēja, ka ar kukurūzu jāapsēj 200 000 hektāru (vai apmēram 14 % no 1955. gada kopējās sējumu platības) [75, 71.lpp.], lai gan klimatiskie apstākļi LPSR nav labvēlīgi šim dienvidu augam. Kukurūzas ražas bija tik zemas («dažos rajonos nezāļu dēļ kukurūzas stādus pat nevarēja ieraudzīt» [107]), ka 1956.gada plānā ar kukurūzu apsējamā platība tika samazināta par 50 %. Padomes par šo neveiksmi

²⁸ Citēts no Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas rektora J.Vanaga runas Lauksaimniecības speciālistu kongresā 1957.gadā [17, 87.lpp.].

²⁹ Likuma «Par kolhozu iekārtas tālāk attīstīšanu un MTS reorganizēšanu», kuru pēc Ņ.Hruščova ierosinājuma PSRS Augstākā Padome pieņēma 1958.gada 31.martā, galvenais mērķis ir dot iespēju kolhoziem iepirkt savas lauksaimniecības mašīnas un kļūt neatkarīgiem no MTS. Atkal ir skaidrs, ka daudziem mazākiem kolhoziem jāapvienojas, turpretim citi ir pilnībā jālikvidē. Šo pēdējo vietā jāizveido valsts saimniecības. Savā 1958.gada 12.marta runā Latvijas Komunistiskās partijas pirmais sekretārs J.Kalnberziņš atzina, ka «tikai apmēram viena piektdaļa kolhozu spēs iepirkt mašīnas» [77; 17, 92. lpp.].

³⁰ «.. Faktiskā un tehniskā saimniecību apvienošana atšķirībā no administratīvās apvienošanas noteikti aizņems daudz gadu.. Kremli var atkal atklāt, ka saimniecību lielais izmērs nav sinonīms optimālam izmēram un maksimālai efektivitātei» [115, 280. lpp.].

vainoja kolhozus, jo, sējot kukurūzu, tie esot «birokrātiski turējušies pie kalendāra» [86, 1955.g. 27.dec.]. LPSR Zinātņu akadēmija skaidroja zemās ražas ar to, ka no Moldāvijas republikas importētās sēklas nav piemērotas vietējiem apstākļiem, un ieteica importēt sēklas no Voronežas [85, 1958.g. Nr.1, 49.lpp.]. Lai kādi arī būtu iemesli neveiksmei 1955.gadā, skaidrs ir tas, ka šādi eksperimenti noveda pie apmēram 14 % kopējās sējumu platības neefektīvas izmantošanas un radīja zaudējumus kolhoziem.³¹

Vēl viena liecība plaša mēroga eksperimentiem ir no gada gadā relatīvi mainīgās noteiktu kultūru sējumu platības (attiecībā pret kopējo sējumu platību) un izmaiņas kolhozu naudas ieņēmumu struktūrā.³² Šādos apstākļos nav iespējams ne izveidot stabilu LPSR lauksaimniecības struktūru, ne arī izmantot racionālu augu seku.³³

Pirmkārt, šie plaša mēroga eksperimenti palielina kolektīvās lauksaimniecības grūtības, radot zaudējumus tautsaimniecībai kopumā, samazinot ražību un pazeminot dzīves līmeni, kā arī palielinot resursu izmantošanas neefektivitāti.

Otrkārt, ir pierādījumi tam, ka padomes pašas saprot lauksaimniecības ražošanas neapmierinošos rezultātus, bet uzskata tos par īslaicīgu parādību, no kā var izvairīties, lai gan kolhoziem ir vairāk nekā 25 gadus ilga pieredze. Plaša mēroga eksperimentu rezultāti noteikti neapstiprina padomju ierēdņu un ekonomistu apgalvojumus, ka «kolhozu sistēmas uzvara vislabāk ir pierādījusi sevi ar to, ka šī jaunā ražošanas sistēma ir veiksmīgi atrisinājusi tās attīstības pamatproblēmas» [35, 7.lpp.]. Kā jau redzams, apgalvojums, ka *«kolhozu ražošana ir parādījusi savu pārākumu pār maza vai liela*

³¹ 1940.–1941. gadā tika uzsākti plaši eksperimenti ar koksagiza ieviešanu, t.i., auga, kuru, pēc padomju speciālistu domām, varētu izmantot gumijas ražošanā. Katram zemniekam bija pavēlēts apstrādāt noteiktas zemes platības ar šo svešo kultūru. Šis eksperiments Latvijā (jau pēc Otrā pasaules kara. – Red.) cieta pilnīgu neveiksmi un pārvērtās par joku.

³² Sk. 3. pielikuma 22. un 25.tabulu.

³³ Plašo eksperimentu negatīvās sekas padomju autori raksturo šādi: «.. lielākā mūsu zemkopības kļūda ir mīlestība uz eksperimentiem, kuriem mēs pārāk nododamies» [95, 1956. g. 8.dec.; 17, 48. lpp.].

mēroga lauksaimniecisko ražošanu kapitālisma sistēmā» [35, 4. lpp.], arī ir pretrunīgs.

Treškārt, šādi eksperimenti ir bijuši iespējami tikai tādēļ, ka valdība neuzņemas ar tiem saistīto risku – tā pirmā paņēma savu daļu no kolhozu produkcijas. Riskētāji ir kolhoznieki, kuri ir padarīti atbildīgi par sliktām ražām un valdības kļūdām.

Kopsavilkums

Šajā daļā iekļautā analīze skaidri parāda, pirmkārt, ka LPSR lauksaimniecība attiecībā uz ražību, resursu izmantošanu un lauku iedzīvotāju dzīves līmeni ir zem pirmskara Latvijas līmeņa, un, otrkārt, pretēji tam, ko apgalvo padomes, – ka kolhozu sistēma nav atrisinājusi tās attīstības pamatproblēmas.

Kā jau sacīts šī darba ievadā, pirmais secinājums ir īpaši svarīgs, jo skaitļi un citi pierādījumi par lauksaimniecības sasniegumiem LPSR un pirmskara Latvijā ir pilnīgi salīdzināmi – lauksaimniecības resursu kvantitatīvie un kvalitatīvie sākuma apstākļi ir apmēram vienādi. Tas ne vienmēr ir tā, salīdzinot sasniegumus padomju lauksaimniecībā un cariskajā Krievijā (neņemot vērā laika faktoru) vai citās kapitālistiskajās valstīs, kur resursu kvalitāte un kvantitāte var ievērojami atšķirties un kur tiešie kara postījumi bija mazāki vai to vispār nebija.

Nav šaubu, ka padomju dati zināmā mērā atspoguļo LPSR lauksaimniecības sasniegumus labvēlīgā gaismā, un tas tikai apstiprina mūsu secinājumus. Turklāt investīcijas lauksaimniecības mašīnās pirmskara Latvijā bija ievērojami mazākas un mehanizācijas līmenis zemāks. Un, beidzot, salīdzinot sasniegumus LPSR lauksaimniecībā un pirmskara Latvijā, laika faktors (attiecībā uz ražošanas vispārējo progresu laika ritumā) ir par labu LPSR, kas vēlreiz apstiprina mūsu secinājumus.

Plaša mēroga eksperimenti skaidri atklāj to, ka LPSR kolhozi nav atrisinājuši ražošanas pamatproblēmas un joprojām atrodas pārmaiņu stāvoklī.

VI daļa

Neapmierinošas ražošanas cēloņi kolhozos un padomju lauksaimniecības nākotne

Šajā, pēdējā daļā apskatīti kolhozu ražošanas trūkumu galvenie cēloņi un padomju lauksaimniecības nākotnes attīstības izredzes.

12.nodaļā uzsvērts, ka jāizšķir kolhozu ražošanas trūkumu primārie un sekundārie cēloņi. Padomes galvenokārt cīnās ar sekundārajiem iemesliem, bet nav atzinušas, ka pastāv arī cēloņi, kuri ir raksturīgi kolhozu sistēmai kā tādai vai attiecas uz padomju tautsaimniecību vispār.

13.nodaļā apspriesta iespējamā padomju lauksaimniecības nākotnes attīstības gaita. Uzsvērts, ka padomju lauksaimniecība joprojām satur kapitālisma elementus. Šeit aplūkotas nākotnes izredzes, līdz kādai pakāpei padomju lauksaimniecībā kapitālisma un sociālisma elementi var pilnībā vai daļēji aizstāt cits citu.

12. nodaļa

Neapmierinošas ražošanas cēloņi kolhozos

Meklējot kolhozu ražošanas trūkumu cēloņus, dažos gadījumos padomes ir atzinušas, ka tie slēpjas nepareizā kolhozu lielumā, citos gadījumos – vadošā personāla zemā izglītības līmenī, sabotāžās, nepietiekamā lauku mēslošanā utt. Lai gan tie lielā mērā ir patiesi cēloņi, tomēr tie ir tikai sekundāri. Padomes negrib atzīt dziļākās kļūdas, kas sakņojas kolhozu sistēmā. Kā redzams, daudzos gadījumos ar plaša mēroga eksperimentu palīdzību tika sasniegti tieši pretēji rezultāti.

Šķiet, ka primārie cēloņi ir šādas galvenās koncepcijas un pieņēmumi, kas ir kopēji visai padomju tautsaimniecībai, bet jo sevišķi kolektivizētajai lauksaimniecībai.

Pirmkārt, padomju plānošanas sistēma tiek lietota visur, neatkarīgi no dabas apstākļu un ekonomiskajām atšķirībām un vēsturiskām tradīcijām. Pašu plānošanu sākumā uzskatīja par «augstāko sasniegumu, uz kuru tiekies cilvēcei» – t.i., panākt cilvēku kontroli pār lietām un «kapitālistiskās anarhijas» beigas [116]. Lauksaimniecības konkrētā pieredze LPSR (un citās PSRS republikās) patiesībā ir atklājusi centralizētās plānošanas radītos zaudējumus (piemēram, kadru dublēšana MTS un kolhozos, u.c.) un neefektivitāti (zemo ražīgumu) līdz tādai pakāpei, ka, lietojot padomju izteiksmes stilu, varam to saukt par «sociālistisko anarhiju». To vēl vairāk apstiprina tas, ka pēc Staļina ēras beigām un iekšējām cīņām partijā visa padomju mašīnērija mainīja kursu gan plānošanā, gan ražošanā. Šī jaunā reorganizācija, iespējams, novedis pie kaut kādiem uzlabojumiem, bet joprojām ir jāšaubās, vai kolhozi var panākt pietiekamu rīcības brīvību, lai ievērojami uzlabotu savu darbību. Daļēja lauksaimniecības plānošanas decentralizācija notika jau 1955.gadā, bet nav pierādījumu, ka tās rezultātā būtu manāmi palielinājusies kolhozu vadības atbildība, izlemjot, ko un cik daudz ražot.

PSRS tautsaimniecības mērķis ir bijis un vēl joprojām ir produkcijas daudzuma palielināšana. Preces un to daudzumu, kā arī laiku, kādā mērķis ir jāsasniedz, norāda augstākie varas orgāni, agrāk tās bija ministrijas, tagad tās ir vietējās tautsaimniecības padomes. Ir skaidrs, ka šie varas orgāni nevar pārzināt vietējos apstākļus, kas lauksaimnieciskajā ražošanā ir ārkārtīgi svarīgi. Patvaļīga sējamo kultūru izvēle, neņemot vērā vietējos augsnes un klimata apstākļus, noved pie zaudējumiem un neefektivitātes. To ir atzinuši LPSR padomju avoti.

PSRS Komunistiskās partijas Centrālā komiteja un PSRS Ministru Padome nolēma ieviest jaunu plānošanas sistēmu, bet kolhozu piedāvātie plāni pavasarim (1956.g.) ir tādi paši, mainīti un atkal mainīti rajonos.. Mūsu republikas kolhozi būtu sasnieguši daudz vairāk un būtu ekonomiski nostiprinājušies, ja pašā sākumā plānotāji būtu uzmanīgi ieklausījušies zemnieku viedokļos, palāvušies uz viņu pieredzi un ieklausījušies vecākos zinātniekos.. Kāpēc nebija pretestības pārsteidzīgiem nolikumiem? [95, 1956.g. 29.dec.]

Autores atbilde uz iepriekšējo jautājumu ir šāda:

Varbūt vienīgi tā iemesla dēļ, ka neefektīvās plānošanas autori joprojām neuzņem atbildību par zaudējumiem, ko viņi radījuši kādai tautsaimniecības nozarei.

Ir acīmredzami, ka šī kritika ir virzīta pret vietējo birokrātiju plānošanā, bet nevis pret augstāko plānojošo varu vai valdošo plānošanas sistēmu. Tomēr šķiet, ka to varētu piemērot arī visai padomju lauksaimniecības plānošanas sistēmai kopumā.

Otrkārt, ir svarīgi saprast, ka komunistiskā ideoloģija ietver sevi daudz neracionāla, kas dažos gadījumos sagroza un sabojā pat racionālus elementus. Sekojot marksistu doktrīnai par lielražošanas pārākumu lauksaimniecībā tāpat, kā tas ir rūpniecībā, lielražošana zemkopībā un lauksaimniecības mehanizācija komunistiem šķita kā universāls līdzeklis pret visām viņu lauksaimniecības grūtībām. L.E.Hubardam ir taisnība, kad viņš saka:

Traktors krievu komunistam ir kaut kas vairāk nekā mašīna; savos sirds dziļumos viņš to uzskata par savas jaunās ticības mītisku simbolu [24, 260.lpp.].

1939.gadā Šepilovs rakstīja:

Ikdienas pieredze parāda, ka arteli darbs plaša mēroga mehanizētā saimniecībā ir vismaz piecas reizes produktīvāks, ražas piecas reizes augstākas kā tāds pats darbs mazā piemājas zemes gabalā [27, 415.lpp.].

Mācība par lielražošanas priekšrocībām pati par sevi ir racionāla. Bet tas ir pareizi tikai līdz noteiktai robežai: lielražošana, pat ja tā ir augsti mehanizēta, var nebūt efektīva. Padomju turēšanās pie doktrīnas ir lielā mērā neracionāla. Pastāv pamatoti ekonomiskie iemesli mehanizētas lielražošanas pielietošanai melnzemes un stepes rajonos. Daudzos gadījumos šādu iemeslu nav ziemeļu un ziemeļrietumu apgabalos, kur dabas apstākļi ir citādi. Tajos ir daudz lielāka daļa mežu zemes, daudz vairāk nokrišņu un vājāka augsne, «kas padara mazākus zemes gabalus ar lielu skaitu mājlopu par diezgan efektīvu, ja ne ideālu zemes izmantošanas veidu» [24, 280.lpp.]. Tas it īpaši attiecas uz LPSR, kur relatīvi mazi zemes gabali ir izkaisīti mežos, starp ezeriem, upēm un purviem. Varam droši secināt, ka saimniekošanas kolektivizāciju un plaša mēroga zemkopības mehanizāciju, ko LPSR ieviesušas padomes, var izskaidrot galve-

nokārt ar politiskiem un ideoloģiskiem, nevis ekonomiskiem apsvērumiem.¹

Bet pat tad, kad dabas apstākļi atļauj plaša mēroga mehanizāciju, izšķirošais faktors ir cilvēki, nevis mašīnas. Lai kādi arī būtu PSRS lauksaimniecības mehanizācijas trūkumi, izšķirošais faktors kolhozu sistēmas nespējā kļūt par stabilu tautsaimniecības daļu ir kļūdas, organizējot darbaspēka efektīvu izmantošanu. Traucējumu cēloņus kolhozu darbā un mašīnu dīkstāvi, avārijas un nekvalitatīvo darbu var izskaidrot gan ar neefektīvu plānošanu (apgādājot MTS ar mašīnām, kuras nav piemērotas darbam vietējos apstākļos), gan ar nepietiekamu mašīnas apkalpojošā dienesta darbu. Iemesli pēdējam ir ne vien apmācīta un kvalificēta personāla trūkums, bet galvenokārt nevērīgā attieksme pret sabiedrisko īpašumu. Padomes to apzinās, bet, neskatoties uz bargajiem sodiem, kas paredzēti par valsts vai kolhozu īpašuma bojāšanu, tās nav spējušas izmainīt mašīnas apkalpojošā personāla attieksmi un motivāciju. Nav liecību tam, ka šādas pārmaiņas varētu kādreiz notikt.

Treškārt, lai palielinātu kolhozu ražošanas efektivitāti, jābūt atbilstošiem kritērijiem, kā šo efektivitāti noteikt. Kapitālistiskajā ekonomikā uzņēmuma darba panākumus atspoguļo peļņa un zaudējumi. Padomju ekonomikā galvenais, ja ne vienīgais panākumu kritērijs ir plāna izpilde. Tas daudzos gadījumos ir novedis pie zemas kvalitātes produkcijas un augstām ražošanas izmaksām. Padomju rūpniecības uzņēmumiem, darbojoties uz saimnieciskā aprēķina pamatiem, iespējams aprēķināt ienākumus un izmaksas uz vienu vienību un zināmā mērā līdz noteiktai pakāpei kontrolēt uzņēmuma darbību.² Kolhozos kapitālistiskā uzskaites sistēma ir atņemta, bet tajos nav arī izveidota jauna, labāka sistēma, lai varētu apmierinoši kontrolēt kolhozu darbību. Tas palielina zudumus un trūkumus, palielinot ražošanas izmaksas vadības bezatbildības dēļ. Protams, var

¹ Ir interesanti pārdomāt, kādi būtu kolhozu izveidošanas rezultāti tādās valstīs kā Norvēģija un Šveice.

² Visaptverošākais uzņēmumu darbības rādītājs PSRS ir atšķirība starp plānoto rentabilitātes līmeni un sasniegto.

iebilst, ka to var mainīt, izmantojot kolhozu darbības kontrolēšanai vismaz saimniecisko aprēķinu, bet līdz šim tas ir izrādījies neiespējami darba algu dēļ, t.i., atlīdzību par izstrādes dienu nav iespējams iepriekš novērtēt.

Ceturtkārt, kolhozu sistēmā pastāv daži organizatoriski pasākumi, kam ir negatīva ietekme uz ražošanu. Saimnieciskās darbības vadības speciālisti jau sen ir atzinuši, ka atlīdzības plānam ir jābūt strādniekam ne tikai viegli saprotamam un aprēķināmam, lai viņš redzētu, ko nopelna, bet stimulējošās samaksas plāniem jāgarantē arī, lai strādājošie saņemtu atlīdzību, cik drīz vien iespējams, pēc darba pabeigšanas. Neviena no šīm prasībām kolhozu samaksas sistēmā pagaidām netiek apmierināta. Atlīdzību par izstrādes dienu var noteikt, gadam beidzoties, un zemniekiem agrāk nav iespējams uzzināt, cik viņi nopelna. Turklāt samaksa tiek saņemta ilgi pēc darba veikšanas. Šiem faktoriem, lai gan šķietami nenožīmīgiem, ir vismaz negatīva psiholoģiska ietekme uz vēlēšanos strādāt. To, ka padomes to apzinās, liecina fakts, ka, it īpaši kopš 1956. gada, tās ir uzsvērušas lomu, kāda ir avansa maksājumiem naudā. Tie ir tikai pagaidu pasākumi, kuri patiesībā nevar atrisināt problēmu, jo kolhozu sistēmā atlikumu, kas paliek zemniekiem, var redzēt tikai pēc tam, kad ir nokārtotas saistības ar valsti un dažādiem kolhozu fondiem.

Birokrātisms, kas samazina ražību ar vilcināšanos un cenu paaugstināšanu, ir skāris visus kolhozus. Birokrātijā pastāv kolhozu iekšējā struktūrā, bet tā vislabāk parādās valsts un partijas kontrolē pār kolhozos saražoto produkciju. Gadiem ilgā padomju neveiksmīgā cīņa pret birokrātiju liecina, ka tā nav īslaicīga parādība, bet gan piemīt sistēmai kopumā.

Cita pamatproblēma, kas attiecas uz kolhozu darbu, ir jautājums par kapitāla uzkrāšanu un valsts investīciju politiku.

PSRS Komunistiskās partijas XIV kongresā (1925.g.) tika nolemts, ka «Padomju Savienība ir jāpārvērš no valsts, kura importē mašīnas, par valsti, kas ražo mašīnas, lai Padomju Savienība kapitālisma ielenkumā nekļūtu par kapitālistiskās pasaules ekonomisko pie-

dēkli, bet par neatkarīgu saimniecisku vienību, kas ceļ sociālismu» [14, 192.lpp.]. Tajā pašā laikā tika uzsākta «cīņa pret neticību sociālisma celtniecībai vienā valstī». Jautājums, kā paplašināt lauksaimniecisko ražošanu, lai arvien vairāk nodrošinātu izejmateriālus rūpniecībai un apgādātu ar pārtiku rūpniecībā strādājošos, 1920. gadu otrajā pusē PSRS kļuva par galveno jautājumu ekonomiskajās diskusijās.

Partijas XV kongresā (1926.g.) tika pieņemts lēmums par valsts industrializāciju, uzsākot lielražošanu zemkopībā uz kooperatīviem pamatiem. J. Staļins skaidri formulēja šo politiku savā ziņojumā kongresam.

Izeja ir pārveidot mazās un izkaisītās zemnieku saimniecības par lielām apvienotām saimniecībām, kas balstītas uz kopēju zemes apstrādāšanu, kā arī uzsākt tās kolektīvu apstrādi ar jaunākas un augstāk attīstītas tehnikas palīdzību.. Citas izejas nav [14, 222.lpp.].

Industrializācija un plaša mēroga investīcijas bija iespējamās ne tik daudz, palielinot produkcijas daudzumu, kā uz iedzīvotāju patēriņa rēķina.³

Izplatīts ir pieņēmums, ka industrializācijas nasta lauksaimniecībā nodarbinātajiem ir salīdzinoši lielāka nekā strādājošajiem rūpniecībā.⁴ Tas atspoguļojas kolhoznieku zemajos ienākumos un zemajā dzīves līmenī, kas savukārt noved pie «mākslīga darbaspēka

³ M. Dobs apgalvo: «...padomju piec gadu plānus bieži min kā forsētas industrializācijas piemēru uz ļaužu dzīves līmeņa rēķina. Par to Rietumos ir bijis daudz tukšu un nepatiesu runu. Tā kā dzīves līmeņa pazemināšanās notika t.s. trūcīgajos gados.. to izraisīja faktori, ko mēs saucam par «nejaušiem un ārējiem» .. Nevar uzskatīt, ka industrializācija vienmēr saistīta ar šādiem faktoriem un tiem nav sevišķas nozīmes, novērtējot industrializācijas sekas kaut kur citur» [14, 25., 26.lpp.].

Daudzi Rietumu ekonomisti nepiekrīt M. Dobam. H.Švarcs oponentējot uzsver: «Tomēr šis visjucekīgākais padomju industrializācijas cenas attaisnojums ignorē faktus.. visa padomju prakse līdz pat Staļina nāvei bija tāda, ka, ja nepietika resursu, tad smagās rūpniecības uzdevumu izpildi nodrošināja uz plaša patēriņa preču vai pakalpojumu rēķina» [57, 630.lpp.].

⁴ L. E. Hubards uzskata: «... šķiet, jāsecina tieši, ka lauku iedzīvotāji atdod valstij daudz lielāku daļu no sava ienākuma (uz vienu iedzīvotāju) nekā rūpniecības proletariāts. Citiem vārdiem sakot, atalgojums par lauku darbiem ir daudz zemāks nekā par darbu rūpnīcā» [24, 281.lpp.].

trūkuma» un kolhoznieku darba zemas ražības. Tautas masu apziņā PSRS nav notikušas būtiskas izmaiņas par labu motivācijai, saskaņā ar kuru darbs tiek darīts veselās ļaužu grupas interesēs.

Viens no priekšnoteikumiem ražīguma paaugstināšanai ir atbilstošas samaksas nodrošinājums kolhozniekiem. Ar atbilstošu atalgojumu mēs saprotam atalgojumu, kas mudinātu zemniekus veltīt visas pūles vai «spēkus un centienus» darbam kolhozā, tādējādi samazinot ražošanu piemājas saimniecībās. Var apstrīdēt, vai zemnieku pašu ražošanas samazināšanu var panākt vienīgi ar administratīvām metodēm bez atbilstošas samaksas. Tādā gadījumā būtu nepieciešams samaksu par darbu kolhozā vismaz divkāršot, lai ražotājiem nodrošinātu iztikas minimumu,⁵ zemnieku morālei un darba disciplīnai nemainoties. Protams, kolhozu zemes platības palielinātos uz piemājas zemes gabalu rēķina, bet nevar cerēt, ka darbs kolhozu sektorā būs tikpat ražīgs, kā tas ir pašlaik piemājas zemē; sagaidāms ir tieši pretējais, un tas var samazināt kopējo zemkopības produkcijas daudzumu.

Atbilstošas samaksas nodrošināšana iepriekšminētajā nozīmē kolhozu darbā nav iespējama, ja vien padomju valdība nevēlas izdarīt dziļākas pārmaiņas savas ekonomiskās politikas pamatos, jo tāda darba samaksa apdraudētu tautsaimniecības attīstību, kādu to iecerējuši komunisti – augstie kapitālieguldījumu tempi un valsts industrializācija tiek uzskatīta par sociālisma celtniecības pamatprincipiem. No otras puses, vairāk nekā 25 gadu ilgā kolhozu pieredze PSRS neliecina, ka šādu samaksu varētu nodrošināt tuvākajā nākotnē, ievērojami palielinot darba ražīgumu lauksaimniecībā [113, 472.lpp.; 114, 788.lpp.].

⁵ Kā jau minēts iepriekš, kolhoznieki vairāk nekā 50 % no saviem ienākumiem iegūst par saviem ražojumiem.

13. nodaļa

Padomju lauksaimniecības nākotne

Kapitālisma elementi padomju lauksaimniecībā ⁶

Tādu kolektīvisma sistēmu kā komunisms un fašisms kopīga iezīme ir «sabiedrības darba pārdomāta organizācija noteiktam sabiedriskam mērķim». Šīs sistēmas atšķiras no individuālisma ar «cenšanos organizēt visu sabiedrību un visus tās resursus šim vienotam mērķim», atsakoties atzīt atsevišķu cilvēku mērķu pārākumu [22, 56.lpp.]. Īpaša metode šī mērķa sasniegšanai ir «privātās uzņēmējdarbības un privātā īpašuma uz ražošanas līdzekļiem likvidēšana un «plānveida ekonomikas» radišana, kurā uzņēmējs, kas strādā, lai gūtu peļņu, ir aizstāts ar centralizētu plānošanas iestādi» [22, 32.lpp.].

Šo raksturīgo iezīmi var īpaši attiecināt uz to sociālisma veidu, kāds pastāv Padomju Savienībā. Privātā uzņēmējdarbība ir likvidēta vispār, ražošanas līdzekļi pieder valstij, un cenu mehānisms ir aizvietots ar centralizētu plānošanu.

⁶ Daži tautsaimnieki, runājot par ražošanas divējādo struktūru kolhozos, izvairās no termina «kapitālisma elementi», aizstājot to ar tādiem jēdzieniem kā «individuāls», «privāts» u. tml. L. Volins konstatē: «Piekāpšanos individuālisma principam pārstāv tādas pazīmes kā samaksas sistēma atkarībā no rezultātiem un «zemes un govju» tipa paligsaimniecība.» [114, 739.lpp.]. Tādējādi, pēc L. Volina domām, «individuālisma princips» ietver sevī arī «darba samaksas sistēmu atkarībā no rezultātiem», neskatoties uz faktu, ka šāda samaksas sistēma pastāv arī padomju ekonomikas pilnīgi sabiedriskajā sektorā, t.i., rūpniecībā. A. Baikovs runā par «sabiedrisko» un «privāto» PSRS lauksaimniecībā [3, 207.–209. lpp.]. Padomes lieto terminu «личный» (personīgs) pretstatā «общественный» (sabiedrības, sabiedriska) [89, 37.lpp.].

Skaidrības labad, runājot par padomju lauksaimnieciskās ražošanas divējādiem aspektiem, šeit dota priekšroka terminam «kapitālisma elementi». Lietojot terminu «individuālā (t.i., privātā) ražošana», šeit domāta ražošana, kas ietver sevī «kapitālisma elementus».

Tomēr kapitālisma elementi tika saglabāti kolhozu ražošanā jau 1930. gados. Tas zināmā mērā palīdzēja uzlabot pārtikas sagādi un palielināja mājlopu skaitu, kas piespiedu kolektivizācijas rezultātā bija dramatiski samazinājies. Bez tam tas atstāja labvēlīgu ietekmi uz zemnieku morāli.

Pat vēl tagad padomju lauksaimniecībā pastāv kapitālisma elementi, piemēram, peļņa, privātā ražošana un brīvā tirdzniecība tirgos.

Pirmkārt, kolhoznieku piedalīšanos zemkopības palīgoperācijās veicina gan nepieciešamība ražot preces savam patēriņam, gan iespēja gūt peļņu, pārdodot preces kolhozu tirgos.⁷ Tā kā tas attiecas uz preču ražošanu nolūkā tās pārdot, lai gūtu peļņu, pēdējais ir patiešām kapitālisma elements kolhozu sektorā.⁸ Līdzīgi individuālajiem zemniekiem kapitālismā arī kolhoznieki ir ieinteresēti savu resursu iespējami efektīvākā izmantošanā, jo atlikumu, kas paliek pāri pēc obligātajām valsts piegādēm un citu nodokļu nomaksas, var patērēt vai pārdot brīvā tirgū.

Jo zemākas ir ražošanas izmaksas, jo lielāks ir atlikums kolhozniekam. Tādējādi atlīdzība atkarībā no peļņas ir būtisks faktors kolhoznieku saražotās produkcijas efektivitātes veicināšanai. Turklāt kolhoznieki savā ražošanā vadās no iespējas gūt lielāku peļņu, izdarot pareizu izvēli. Piemēram, novērtējot iespējamās cenas un ražošanas izmaksas, zemnieki izvēlas ražot dārzeņus vai lopkopības produktus.⁹ No otras puses, peļņas funkcija, lai pārsviestu kapitālu

⁷ Ar peļņu mēs šeit saprotam starpību starp ieņēmumiem un izdevumiem, ko saņem uzņēmējs [49, 3. lpp.]. Peļņas motivācija ir uzņēmēja vēlme palielināt šo starpību. Peļņas motivācijai privātajā kapitālismā ir vismaz trīs funkcijas: 1) tā nodrošina iniciatīvu, lai uzsāktu ražošanu; 2) tā ir svarīgs faktors, lai nodrošinātu ražošanas tehnisko efektivitāti; 3) tā ir kā ceļvedis kapitāla novirzīšanai no mazāk rentablām nozarēm uz vairāk rentablām [106, 4., 5. lpp.].

⁸ Var apšaubīt, vai kolhoznieku var uzskatīt par uzņēmēju. Tomēr, ja viņš ražo ar nolūku pārdot savus produktus tirgū, viņš, šķiet, ir uzņēmējs. Tas apstāklis, ka individuālais zemnieks arī kapitālismā pats patērē daļu no savas produkcijas, protams, nav iemesls tam, lai viņu neuzskatītu par uzņēmēju.

⁹ Līdz 1958. gadam kolhoznieku lēmumu par to, ko ražot, zināmā mērā ietekmēja obligātās piegādes. Sākot ar 1958. gada 1. janvāri, kolhozu zemnieki un strādnieki tika atbrīvoti no šīm piegādēm.

no mazāk rentablām uz vairāk rentablām nozarēm, kolhozu ražošanas sfērā ir ierobežota savās iespējās; tā tiek nomākta, un tās vietu ieņem plānošana.

Peļņas motīvs zināmā mērā attiecas arī uz ražošanu kolhozos, ciktāl ražošana notiek ar nolūku pārdot produkciju kolhozu tirgos un ciktāl kolhozi var ietekmēt savu ražošanu.

Tomēr jāievēro, ka ražošana kolhozu sektorā notiek saskaņā ar plānošanas orgānu sastādītiem plāniem, un līdz šim kolhozu vadībai ir bijusi tikai ierobežota rīcības brīvība. Bez tam, kā jau iepriekš bija redzams, kolhozi nevar pietiekoši labi kontrolēt savu ražošanu (peļņu un zaudējumus).¹⁰ Tāpēc peļņas motivācija kolhozu sektorā ir ierobežota gan apjoma, gan nozīmīguma ziņā.

Otrkārt, nepieciešamība atļaut kolhozniekiem, strādniekiem un kalpotājiem veidot savus uzņēmumus ir atsacīšanās no idejas, ka visai ražošanai jānotiek sabiedriskos uzņēmumos. Cik svarīga padomju lauksaimniecībā ir privātā ražošana, ir skaidrs no tā, ka 1937.gadā kolhoznieku bruto produkcija sasniedza 4,3 miljardus rubļu jeb 21,5 % no kopējās lauksaimniecības bruto produkcijas [27, 46.lpp.]. 1956.gadā LPSR kolhozniekiem piederēja 37,2 % no kopējā govju skaita, 33,9 % no cūku skaita un 64,7 % no aitu un kazu skaita.¹¹ Bez tam tiek uzskatīts, ka PSRS kolhoznieku privātā ražošana veido viņu galveno ienākumu avotu [27, 699.lpp.]. LPSR 1955. gadā kolhoznieku ienākumi, kas gūti no individuālās ražošanas, veidoja 59,8 % no viņu kopējiem ienākumiem. Piemājas zemes

¹⁰ Var nonākt pie dažādiem secinājumiem, interpretējot peļņu Marksa uztverē, saskaņā ar kuru peļņa nav nekas cits kā virsvērtība, kura «pārvērstā veidā» parādās kā «avansētā kopējā kapitāla rezultāts». Peļņas normu var izteikt kā attiecību starp virsvērtību s un kopējo kapitālu (t.i., pastāvīgais kapitāls c plus mainīgais kapitāls v): $s/(c+v)$ [67, 143. lpp.]. Šādā nozīmē peļņa pastāv kolhozu ražošanā, bet ne kolhoznieku individuālajā ražošanā. Tādējādi kolhozi ekspluatē zemniekus tāpat kā kapitālisti ekspluatē strādniekus, jo uzkrāšana šajā gadījumā ir virsvērtības pārvēršana kapitālā. Protams, šos secinājumus var vērtēt dažādi, t.i., kādā mērā kolhozi kā ražošanas vienības sociālismā atbilst priekšstatam par «kapitālistisku uzņēmumu» marksistu izpratnē.

¹¹ Sk. 3. pielikuma 19.tabulu.

gabalu sējumu platības LPSR 1956.gadā sasniedza 9,5 % no kopējās sējumu platības [75, 71.lpp.]. Tādējādi individuālā ražošanas padomju lauksaimniecībā ir relatīvi svarīga. Līdz kādai pakāpei šī privātā ražošana ir patiesi kapitālistiska? Pižo definē kapitālistisko ražošanu kā «tādu, kurā svarīgākie ražošanas līdzekļi vai nu pieder privātpersonām», vai viņas tos irē un tie tiek izmantoti saskaņā ar viņu norādījumiem nolūkā ar peļņu pārdot preces vai pakalpojumus, ko viņi palīdz ražot» [49, 1. lpp.]. Šajā ziņā zemnieku pašu ražošanas nolūkā ar peļņu pārdot saražotās preces ir patiešām kapitālistiska. Var uzskatīt, ka zemnieki zemi «nomā» un viņiem pieder mājlopi, to novietnes un nelieli darbarīki, kas nepieciešami ražošanā.¹²

Treškārt, kapitālistiskais elements padomju lauksaimniecībā pastāv kolhozu tirgu veidā, kur kolhozi, kolhoznieki un individuālie zemnieki pārdod savu produkciju tieši patērētājiem. Iesākumā šie tirgi tika pieciesti ar grūtībām, bet 1932.gadā tos legalizēja [27, 384. lpp.].¹³ Nozīmīgā kolhozu tirgu loma PSRS ir redzama no tā, ka 1938.gadā šie tirgi deva 24,7 % no kopējā pārtikas preču apgrozījuma.¹⁴ 1956.gadā LPSR lielākajās pilsētās vairāk nekā 60% no kopējā gaļas, piena produktu, kartupeļu un augļu apgrozījuma pārdeva kolhozu tirgos [76, 131. lpp.].

Kolhozu tirgiem ir tāds pats vispārējais raksturojums kā tirgiem kapitālismā, t.i., kolhozu tirgu veido pircēju un pārdevēju grupas, kuras atrodas pietiekami ciešā kontaktā cita ar citu, lai viņu starpā

¹² K. Markss definē kapitālismu kā «sabiedrisku sistēmu, kurā ražošanu pārsvarā veic privāti uzņēmumi, kuros strādā darbaspēks par brīvi noteiktām algām. Šādā sistēmā jābūt vismaz divām šķirām: kapitālistiem, kas maksā algas, un strādniekiem, kas saņem algas» [66, 136.lpp.]. Šādā nozīmē kolhoznieku ražošanu nevar uzskatīt par kapitālistisku ražošanu, jo nav darbaspēka ekspluatācijas. Saskaņā ar K. Marksu, kolhoznieku ražošanu var uzskatīt kā vienkāršu preču ražošanu, kur tās ražo gan tiešai lietošanai, gan apmaiņai. Vienkāršas preču atražošanas raksturīgie tirgus darījumi ir $P \rightarrow N \rightarrow P$, t.i., ražotājs pārvērš preces P naudā N un tad naudu atkal pārvērš citās precēs P .

¹³ 1953. gadā PSRS bija apmēram 8500 šādu tirgu [57, 436. lpp.].

¹⁴ Sk. [57, 385. lpp.]. Tiesības pārdot kolhozu tirgos ierobežo nosacījums, ka saistībā ar valsti jābūt nokārtotām un kolhoziem pirms tam jāatliek minimālie pārtikas un sēklu krājumi.

veidotos apmaiņa. Cenas visdrīzāk nosaka piedāvājuma un pieprasījuma mijiedarbība nekā valdības lēmumi. Tomēr privātiem tirgotājiem nedrīkst būt noliktavas un nav atļauta arī starpniecība. Tā kā katram atsevišķam kolhozniekam ir maz ko pārdot, šāda veida realizācija rada lielus darbaspēka zudumus. Šajos tirgos pastāv plašas cenu atšķirības atkarībā no to attāluma no pilsētām vai dzelzceļa stacijām. Tas viss tomēr nemazina šo tirgu kapitālistisko dabu.¹⁵

No teiktā izriet, ka kolhozu sistēmai ir jaukta struktūra gan ar kapitālistiskiem, gan ar sociālistiskiem elementiem, kuru galvenais mērķis ir sasniegt tādu stāvokli, kad «rūpnīca ir uz lauka», un nodrošināt resursus valsts industrializācijai. Tur, kur dominējošie ir kapitālisma elementi (kā pašu kolhoznieku produkcijas ražošanā), sasniegumi ir apmierinoši, vismaz attiecībā uz ražīgumu; tur, kur kapitālisma elementi ir noliegti, sasniegumi ir zemāki.¹⁶ Tas tā ir, neraugoties uz stipri diferencēto samaksas sistēmu, kas aizgūta no kapitālistiskajās valstīs pastāvošās kompensācijas sistēmas, un neskatoties uz PSRS pastāvošiem sodiem vai, kā atzīmējis H. Švarcs, neskatoties uz «burkāna un nūjas lietošanu, lai virzītu lielākās cilvēku daļas centienus un enerģiju» [57, 622. lpp.].

Pagātnes un pēdējā laika politika

Kapitālistisko un sociālistisko elementu relatīvais nozīmīgums kolhozu ražošanā laika gaitā ir mainījies kopš 1930. gadiem. Kol-

¹⁵ Kolhozi un kolhoznieki pārdod savu virsproduktu arī caur patērētāju kooperatīviem, bet šajā gadījumā cenas, ko maksā par šiem produktiem, nosaka ne tik daudz piedāvājums un pieprasījums, kā šo kooperatīvu lēmums un zināmā mērā valsts regulētas cenas.

¹⁶ Padomes atzīst, ka vismaz LPSR lopkopības un zemkopības ražība kolhoznieku palīgsaimniecībās ir augstāka nekā kolhozos [50, 211. lpp.]. N. Jasnijs ir centies detalizētāk aprēķināt kolhoznieku relatīvos ienākumus, ko viņi gūst, strādājot savā piemājas palīgsaimniecībā un strādājot kolhozā. Viņš secina (1930. gadu beigās), ka «kolhoznieka ienākumi, ko viņš gūst no darba savā saimniecībā, dod dienā 125 – 130 kapeiku peļņas. Tas ir.. apmēram 2¼ reizes vairāk, nekā viņš saņem par izstrādes dienu kolhozā..» [27, 699. lpp.].

hozu vēsture rāda, ka līdz 1939. gadam kolhoznieki daudzos gadījumos bija piesavinājušies kolhozu zemi nelegāli, t.i., palielinājuši savus piemājas zemes gabalus virs oficiāli pieļaujamā. Tas noveda pie kapitālisma elementu relatīvās ietekmes pieauguma. Partijas un Tautas Komisāru padomes dekrētā 1939.gada 27.maijā tika konstatēts:

Vairākās kolektīvajās saimniecībās praksē notiek piemājas zemes gabala pārvēršana mājsaimniecības privātpašumā.. Ir liels skaits it kā kolektīvās saimniecības biedru, kas vai nu nemaz nestrādā kolektīvajā saimniecībā vai tikai izliekas strādājam un lielāko daļu laika pavada savās personīgajās saimniecībās .. [57, 316.lpp.].

Šis dekrēts bija paredzēts, lai ierobežotu individuālo saimniekošanu. Visi zemes gabali, kas pārsniedza piemājas zemei noteiktos, tika nodoti kolhoziem, pat ja kolhozs šo zemi nevarēja ražīgi izmantot. Tika nosacīts minimālais izstrādes dienu skaits katram darbaspējīgam kolhoza biedram. Šie un citi pasākumi bija paredzēti, lai nostiprinātu ražošanu kolhozu sektorā. Akūtais pārtikas trūkums, kas bija radies Otrā pasaules kara rezultātā, noveda pie šīs politikas mīkstināšanas, un valdība atļāva paplašināt individuālo saimniekošanu. Kara laikā strādnieku un kalpotāju vidū īpaši izplatīta bija dārzenkopība un «daudzi strādnieki ķērās pie jauna līdzekļa – putnu un lopu audzēšanas» [58, 217. lpp.]. Tas viss, protams, atkal paugstināja kapitālisma elementu relatīvo lomu padomju lauksaimniecībā.

Ar 1946.gada 19.septembra lēmumu un 1947. gada februāra lēmumu padomju valdība izbeidza neformālo piekāpšanos individuālajai ražošanai un atgriezās pie 1939. gadā ieviestās politikas [103, 1946. g. 20. sept., 1947. g. 28. febr.]. 1956.gadā valdība ierosināja grozījumus lauksaimniecības arteļu paraugstatūtos ar nolūku, lai «ienākumi, kurus gūst kolhozos, būtu kolhoznieku galvenais ienākumu avots».¹⁷ Tas neapšaubāmi bija paredzēts, lai samazinātu privātās ražošanas lomu.

¹⁷ Sk. arī 7.nodaļas sadaļu par kolhoznieku ienākumiem.

Lai pārtrauktu stagnāciju lauksaimniecībā, 1958.gadā Ņ. Hruščovs uzsāka lauksaimnieciskās ražošanas jaunu «revolucionāru reorganizāciju». Loģiskais pamats šādai reorganizācijai saskaņā ar Ņ. Hruščova teikto ir «...cīņa, lai palielinātu ražošanu», jo «... tikai šeit meklējams risinājums problēmai, kā kāpināt cilvēku labklājību».¹⁸ Lai sasniegtu šo mērķi, uzsāka jaunas reformas divos virzienos: pirmkārt, MTS mašīnu pārdošanu kolhoziem un, otrkārt, kolhoznieku personīgās materiālās ieinteresētības palielināšanu.

Tika paziņots, ka mašīnu pārdošana tieši kolhoziem un MTS likvidēšana palīdzēs izvairīties no «diviem saimniekiem uz vienas zemes», kas ir cēlonis bezatbildībai un zemai darba efektivitātei. Bez tam MTS saņēma mašīnas, neapsverot, vai šīs mašīnas ir vajadzīgas un vai tās ir izmantojamas vietējiem augsnes apstākļiem. Saskaņā ar jauno sistēmu kolhozu vadība būs pilnībā atbildīga par ražošanu kolhozos un iegādāsies tikai tādas mašīnas, kas ir nepieciešamas un var tikt izmantotas.

Lai palielinātu kolhoznieku personīgo materiālo ieinteresētību, lauksaimniecības produkcijas sagādes cenas jāpalielina līdz tādām līmenim, lai tās segtu ražošanas izmaksas, un jāizveido tāda samaksas sistēma, kas radītu stimulu strādāt.

Tomēr galvenais ir tas, ka uzkrājumu norma nav samazinājusies un kapitālieguldījumu prioritāte rūpniecībā tiek saglabāta. Ņ. Hruščovs norādīja, ka nākotnē, nosakot plānus lauksaimniecības produkcijas piegādei valstij, pamatidejai jābūt tādai, ka tās ir jā saglabā vismaz tikpat augstas kā pašlaik (1958.g.). Augstākas cenas, ko maksā par šīm piegādēm, tiks kompensētas, attiecīgi palielinot mašīnu cenas, kad tās tiks pārdotas kolhoziem, un prasot augstākas cenas par elektrību, naftas produktiem, rezerves daļām, ierīcēm u.c., ko piegādā valsts. Ņ. Hruščovs cer, ka šie pasākumi, kopā ņemot, palielinās ražīgumu līdz tādai pakāpei, ka kolhozi savā starpā sacentīsies par produkcijas pārdošanu valstij. Valsts noteikti pirks produkciju no tiem kolhoziem, kas varēs pārdot lētāk, t.i., no efektīvāk

¹⁸ Ņ. Hruščovs tālāk uzsvēra, ka «uzvaru pār kapitalismu sasniegs, palielinot darba ražīgumu un paaugstinot ļaužu dzīves līmeni» [33; 77].

strādājošām saimniecībām. Tādējādi mazāk efektīvās saimniecības, kuras nevarēs sacensties, tiks iznīcinātas vai būs spiestas apvienoties, lai palielinātu efektivitāti.

Ar šo jauno valsts reformu kolhoziem tiek uzkrauta jauna parādu nasta par mašīnām. Šo parādu maksājumi neapšaubāmi pārsniegs cenu pieaugumu. Bet acīmredzams ir arī fakts, ka cenu pieaugums nebūs pietiekams, lai segtu šīs kopējās «jauno» kolhozu kapitālieguldījumu izmaksas. Tas nozīmē, ka kolhozu produkcijas atlikums, kas paliek zemniekiem, patiesībā samazināsies. Šajā sakarā daudz ko atklāj Ņ. Hruščova paziņojums:

..ieejot jaunā kolhozu attīstības posmā, kad visi ražošanas līdzekļi piederēs kolhoziem, pastāvošās attiecības starp ienākumiem, kas paredzēti izstrādes dienu apmaksai un nedalāmajam fondam, ir jāmaina. Ir acīmredzams, ka relatīvais apjoms nedalāmajā fondā palielināsies [33].

Protams, Ņ. Hruščovs cer, ka to var izdarīt, nevis samazinot samaksu par izstrādes dienu, bet palielinot ražīgumu. Tomēr vismaz līdz tam laikam, kad par «sākotnējām investīcijām» kolhozi būs pilnībā norēķinājušies, jaunā reforma, bez šaubām, samazinās kolhoznieku ienākumus un attiecīgi pazeminās ražīgumu, kas nekompensēs priekšrocības, kādas ir, ja ir «viens saimnieks».

Viena lieta ir skaidra: ar jauno reformu valsts ir uzsākusi «jaunu kursu» un ir palielinājusi kapitāla uzkrāšanas tempus, pieprasot to no lauksaimniekiem. Šīs kolhozu investīcijas noteikti nevar tikt uzskatītas par jaunām, jo pat, ja MTS nenesa lielu peļņu, tad tās vismaz sedza savas ražošanas izmaksas ar to, ko kolhozi tām maksāja natūrā. Tādējādi būtu tikai loģiski nodot MTS mašīnas kolhoziem bez jebkādas maksas, jo šīs stacijas tika veidotas, pamatojoties uz resursiem, ko tās iepriekš bija saņēmušas no kolhoziem. Tomēr Ņ. Hruščovs noliedz šo ierosinājumu, pamatojoties uz to, ka tas «varētu apdraudēt kolhozu ieinteresētību ražošanas attīstībā».

Vai šī jaunā reforma palielina vai samazina kapitālisma elementus padomju lauksaimniecībā, kā interpretēts šajā nodaļā? Atbildot uz šo jautājumu, jāievēro sekojoši apsvērumi. Pirmkārt, ir diezgan labi redzams, ka mazie kolhozi atkal tiks apvienoti, jo ne visi tie

spēs nopirkt mašīnas.¹⁹ Otrkārt, sākot ar 1958. gada 1. janvāri, kolhoznieki ir atbrīvoti no obligātajām piegādēm. Kolhozu palielināšanās ļaus nostiprināt padomju valdības kontroli pār tiem. Tā rezultātā tiks veikti stingrāki pasākumi, lai izbeigtu neformālo piekāpšanos privātai ražošanai, kas pastāvēja kara laikā un pirmajos pēckara gados. No otras puses, obligāto piegāžu likvidēšana palielinās kolhoznieku ienākumus no privātās ražošanas un lauksaimniecisko produktu pārpalikuma pārdošanas brīvajā tirgū. Ņemot vērā abus apsvērumus, nav zināms, kāds būs gala rezultāts. Katrā ziņā 1958. gadā ieviestā reforma nav ievērojami izmainījusi kapitālisma elementu relatīvo lomu padomju lauksaimniecībā.²⁰

Ir interesanti novērtēt padomju ekonomistu un paša Ņ.Hruščova domas par neseno reformu, t.i., vai jaunā reforma ir palielinājusi vai samazinājusi sabiedriskošanas pakāpi padomju lauksaimniecībā. Ņ.Hruščovs to formulēja sekojoši:

Daži biedri, īpaši ekonomisti, domāja, ka līdz ar MTS likvidēšanu radīsies sajukums attiecībā uz dažām teorētiskām problēmām, it īpaši attiecībā uz jautājumu par divām īpašuma formām. Viņu argumenta pamatā bija tas, ka pāreja uz komunismu prasa pastāvīgu visas tautas īpašuma palielināšanu un kolhoza kooperatīvā īpašuma pārveidošanos līdz visas tautas īpašuma līmenim. Viņi izteica šaubas par to, vai MTS reorganizācija nebūs pretrunā ar marksisma – ļeņinisma teoriju un vai traktoru pārdošana kolhoziem nemazinās visas tautas īpašumu [33].

Ņ.Hruščovs atzina, ka

..ir taisnība, ka visas tautas īpašums ir augstākā īpašuma forma. Šī bija V. I. Ļeņina interpretācija.. Acīmredzot pastāv atšķirība starp kolhozu kooperatīvo īpašumu un visas tautas īpašumu..Visas tautas īpašumam ir augstāka sabiedriskošanas pakāpe, kolhozu īpašumam – zemāka sabiedriskošanas pakāpe [33].

Acīmredzot pēc šiem kritērijiem jaunās reformas ir samazinājušas «sabiedriskošanas pakāpi» padomju lauksaimniecībā, tāpēc ka, pārdodot MTS mašīnas, sabiedriskā īpašuma «augstākā forma», t.i., tautas īpašums, ir samazinājies par labu «zemākai formai», t.i., kolhozu īpašumam.

¹⁹ Sk. arī 11.nod.

²⁰ Novērtējot 1958. gada reformas no marksistu viedokļa par ekspluatāciju, kolhozu uzkrājumi un kolhoznieku ekspluatācija acīmredzot ir ievērojami palielinājusies.

Ņ. Hruščovs tomēr nav ņēmis vērā savu iepriekš minēto paziņojumu un, apspriežot tālāko jaunā likuma teorētisko un ideoloģisko motivāciju, pamatojoties uz zināmā mērā nebūtisku argumentu, secinājis, ka abas sabiedriskā īpašuma formas ir «labas» un ka nevar izturēties nevērīgi pret praktiskiem apsvērumiem. Tādējādi viņš centās radīt iespaidu, ka jaunā reorganizācija nemainīs sabiedriskošanas pakāpi padomju lauksaimniecībā.

Turpmākās attīstības novērtējums

Kolhozu sistēma joprojām ir mainīga, ar neatrisinātām ražošanas pamatproblēmām. Kā atzīmējis L.Volins, «pastāvošā kolhozu sistēma joprojām ir pārejas stadijā pat no komunistiskās ideoloģijas un politikas viedokļa» [115, 275.lpp.]. Nākošo desmit līdz divdesmit gadu laikā padomes savā agrārajā politikā varētu izvēlēties kādu no sekojošiem virzieniem: 1) pastāvošais kapitālisma un sociālisma elementu apvienojums lauksaimnieciskajā ražošanā varētu tikt aizstāts ar sistēmu, kurā kapitālisma elementi ir pilnībā dominējoši; 2) kapitālisma elementi varētu tikt pilnībā likvidēti; 3) kapitālisma elementu loma varētu relatīvi palielināties attiecībā pret sociālisma elementiem, 4) sociālisma elementu loma varētu palielināties attiecībā pret kapitālisma elementiem.

1) Pilnīgu kapitālisma elementu ieviešanu lauksaimnieciskajā ražošanā varētu veikt divos veidos: a) atgriežoties pie sistēmas, kāda pastāvēja *NEP* laikā, vai b) pārveidojot kolhozus un sovhozus tāda veida kooperatīvos, kādi pastāv Rietumu pasaulē. Abas šīs iespējas šķiet nereālas. Kamēr padomju ekonomiskā politika, t.i., augstais uzkrājumu un industrializācijas līmenis valstī netiks mainīts, nav sagaidāma atgriešanās pie individuālās saimniekošanas tādā veidā, kādā tā pastāvēja *NEP* periodā. Ja tiktu veikta efektīva plānošana, tad valdībai vajadzētu būt pietiekamai «kontrolei (tiešai vai netiešai) pār atsevišķiem saimniecības objektiem» [66, 25.lpp.]. *NEP* laika pieredze ir parādījusi, ka padomju valdība faktiski ir atkarīga no

individuālajiem zemniekiem [66, 19.lpp.]. Nav cerību, ka padomes mainīs savas ekonomiskās politikas pamatus tikmēr, kamēr netiks likvidēts «kapitālistiskais ielenkums». Turklāt šādas «atgriešanās» iespējamību padomju valdība varētu noraidīt ideoloģisku apsvērumu dēļ, jo tas varētu nozīmēt tautsaimniecības virzību pretī kapitālismam. Bez tam pāreja uz individuālo saimniekošanu, vismaz pirmajos gados, radītu lielus traucējumus lauksaimnieciskajā ražošanā. Būtu vajadzīgs laiks, lai attīstītu atbilstošu sistēmu traktoru un citu lauksaimniecības mašīnu kooperatīvai izmantošanai, jo atgriešanās pie zirgiem kā galvenā vilcējspēka nebūtu iespējama – to skaits nav pietiekams, lai aizstātu traktorus [115, 292., 293. lpp.].

Attiecībā uz otru minēto iespēju – Rietumu stila brīvprātīgai kooperatīvo sabiedrību ieviešanai lauksaimniecībā varētu būt zināmas priekšrocības, jo lauksaimniecības darbos varētu saglabāt lielražošanu un mehanizāciju. Turklāt valstij būtu lielāka ietekme (bet ne «pietiekama») pār lauksaimniecību. Tomēr ir citi iebildumi pret individuālo saimniekošanu, kuri joprojām ir spēkā. Jebkurā gadījumā valsts nevarēs ievērot tās galveno ekonomisko politiku tāpēc, ka kooperatīvu biedri, ieskaitot kooperatīvu vadību, ar likumīgiem un nelikumīgiem līdzekļiem izvairīsies no pastāvošām lētajām valsts piegādēm. Vēl bez tam ir apšaubāms, vai ražošanas produktivitāte ievērojami palielinātos. Daži Rietumu ekonomisti ir parādījuši, ka brīvprātīgie lauksaimniecības kooperatīvi varētu būt vēl neefektīvāki nekā kolhozi, jo to vadība būtu atkarīga no kooperatīvo locekļu balsīm un, pieņemot lēmumus, rēķinātos ar «balsu skaitu nākotnē», lai saglabātu savas pozīcijas. Tas noteikti pasliktinātu lauksaimniecības darbu efektivitāti [105, 356., 357.lpp.]. Šo iemeslu dēļ kapitālisma elementu pilnīgas ieviešanas iespēju padomju lauksaimniecībā tuvākajā nākotnē vajadzētu noraidīt.²¹

2) Pilnīgu kapitālisma elementu likvidēšanu padomju lauksaimnieciskajā ražošanā var veikt, pārveidojot kolhozus par sovhoziem un iznīdējot privāto sektoru kolhozos.

²¹ Kaut ko līdzīgu minētajiem kooperatīviem bija iecerējis veidot M. Gorbačovs 80. gadu beigās savas «pārbūves» ietvaros, taču arī šis eksperiments no komunistu viedokļa nebija veiksmīgs – kā zināms, tam drīz vien sekoja visas sistēmas un PSRS sabrukums. (Red.)

Protams, ka pastāv nopietni iemesli, kas nākotnē varētu pamudināt padomju valdību pārveidot kolhozus par sovhoziem. Viens no padomju mērķiem ir pielīdzināt dzīvi laukos dzīvei pilsētās un lauksaimniecībā nodarbināto statusu vienādot ar rūpniecisko ražotāju statusu. Sovhozi patiesi ir «lauksaimnieciskās rūpnīcas», kuras darbojas tieši tāpat kā valsts uzņēmumi. Valstij pieder zeme, lauksaimniecības mašīnas, mājlopi utt., un tā līgst darbaspēku darbam saimniecībā tādā pašā veidā, kā tiek pieņemti darbinieki valsts uzņēmumos. Saimniecības kopprodukts pieder valstij, un pēc tam, kad sēklas, pārtika, lopbarība u.c., kas nepieciešams saimniecībai, ir atskaitīts, pārējais tiek pārdots valsts un kooperatīvās tirdzniecības uzņēmumos. Lai gan abas īpašuma formas, t.i., valsts un kolhoza īpašums, tiek atzītas par sabiedrisko īpašumu, teorētiski valsts īpašums tiek uzskatīts par sabiedriskā īpašuma «augstāko formu». Tāpēc, tuvojoties pilnīga komunisma stadijai, sagaidāms, ka valsts īpašuma relatīvais apjoms palielināsies. Tāpēc sovhozi var labi pārstāvēt galīgo visas lauksaimniecības modeli. Ar to var izskaidrot padomju labvēlīgo attieksmi pret sovhozu attīstību, kā jau aprakstīts šī darba II daļā.

Tomēr pastāv nopietni ekonomiski apsvērumi, kas līdz šim kavējuši padomju valdību aizstāt kolhozus ar sovhoziem plašā mērogā.

Pirmkārt, ir izrādījies grūti atrisināt darbaspēka problēmu specializētajos sovhozos. Specializācija ir novedusi pie darbaspēka paaugstināta pieprasījuma atsevišķos laika periodos. Ņemot vērā saimniecību darba sezonas raksturu, strādnieki bieži ir bezdarbībā, īpaši ziemā, bet valdība turpina maksāt algas.

Otrkārt, cerības uz augstu darba ražīgumu un lielu ražošanas apjomu sovhozos nav piepildījušās. Turklāt, kā rāda pieredze, ražošanas izmaksas sovhozos ir ārkārtīgi augstas un daudzi no tiem strādā ar ievērojamiem zaudējumiem.

Treškārt, sovhozu sistēmā zemnieki nav atbildīgi par ražas svārstībām, jo viņiem maksā algas tāpat kā rūpniecībā nodarbinātajiem. Tā rezultātā no ražas svārstībām cietīs patērētāji un tās rūpniecības nozares, kuras ir atkarīgas no lauksaimniecības izejmateriāliem. Kolhozu sistēmā no ražošanas apjoma izmaiņām cieš zemnieki.

Ceturtkārt, sovhozu vairumtirdzniecības ieviešana nopietni sarežģīs nodokļu un cenu plānošanu plaša patēriņa preču tirgū; apgāde ar pārtiku, kas tiek piedāvāta pārdošanai, patvaļīgi mainītos no gada gadā atkarībā no lauksaimniecības ražošanas apjoma maiņām [23, 82.–84. lpp.].

Domājams, ka tie ir galvenie iemesli, kāpēc valdība vēl nav aizstājusi kolhozus ar sovhoziem plašā mērogā. Līdz šim padomes ir līdzsvarojušas ideoloģiskos apsvērumus ar praktiskajiem. Šķita, ka jauna stadija attiecībā uz sovhoziem sākusies 1954.gadā, nodibinot daudz sovhozu Kazahstānā un citās neapgūto zemju teritorijās. Tomēr N. Hruščova runa (1958.gada 27. un 31.martā), iepazīstinot ar jauno likumu «Par kolhozu sistēmas tālāku attīstību un MTS reorganizāciju», šķiet, pierāda, ka padomes nedomā pilnībā aizstāt kolhozus ar sovhoziem. No otras puses, nav šaubu, ka, iepērkot lauksaimniecības mašīnas, kolhozi ir par soli pietuvojušies tai ražošanas formai, kāda pastāv valsts saimniecībās. Jebkurā gadījumā līdz ar jaunajām reformām kolhozu pārveidošana par valsts saimniecībām ir atvieglināta.

Pilnīgu kapitālisma elementu likvidēšanu var veikt arī, samazinot kolhoznieku piemājas zemes gabalus un ierobežojot kolhozu tirgus. Tādējādi kolhozu kopproduktu pēc obligāto nodevu nomaksāšanas valstij un dažādiem kolhozu fondiem varētu tieši sadalīt kolhozniekiem vai pārdot caur valsts vai kooperatīviem tirdzniecības uzņēmumiem, sadalot naudu zemniekiem. Sovhozi varētu palikt tādi, kādi tie ir, vai, izveidojot vienotu lauksaimnieciskās ražošanas modeli, varētu tikt pārveidoti par jauna veida kolhoziem. Jebkurā no šiem gadījumiem tālākās attīstības virzienu lielā mērā noteiks ideoloģiskie apsvērumi. Nav šaubu, ka padomēm ir pietiekami daudz varas, lai veiktu šādus reorganizācijas pasākumus, tāpat kā nav iemesla domāt, ka «Kremlis pacietīs piekāpšanos zemniekiem ilgāk, nekā tas tiek uzskatīts par absolūti nepieciešamu» [115, 276. lpp.].

Ekonomiskie apsvērumi tomēr ir pret šādu reorganizāciju. Kā aplūkots šī darba 12. nodaļā, ja zemnieku individuālā ražošana tiktu samazināta, būtu nepieciešams palielināt atalgojumu par darbu kolhozā apmēram divkārt, kopējam ražošanas apjomam samazinoties. Protams, kolhozu ražošanas apjoms palielinātos, bet, ņemot vērā, ka tādā gadījumā kolhozi būtu pilnībā atbildīgi par vismaz minimālu iztikas līdzekļu nodrošinājumu zemniekiem, valsts daļa, iespējams,

samazinātos, jo kolhozu ražošanas apjoma pieaugums nebūtu pietiekams atbilstošam zemnieku atalgojuma palielinājumam.

Tādējādi kapitālisma elementu pilnīgu likvidēšanu padomju lauksaimniecībā jebkurā formā (aizstājot kolhozus ar sovhoziem vai likvidējot individuālo ražošanu kolhozos) atbalsta ideoloģiskie apsvērumi, bet tie ir pretrunā ar ekonomiskajiem apsvērumiem. Tas tomēr nepadara šādu nākotnes attīstības gaitu par nereālu, jo risinājums būs atkarīgs no tā, kuram no šiem apsvērumiem padomes dos priekšroku.²²

3) Pastāv iespēja, ka kapitālisma elementu relatīvā loma padomju lauksaimnieciskajā ražošanā varētu palielināties. Tam būtu nepie-

²² Novērtējot padomju lauksaimniecības tālākās attīstības perspektīvas, ir interesanti pārdomāt pēdējā laika lauksaimniecības attīstību komunistiskajā Ķīnā. 1958. gadā komunistiskais režīms lielā ātrumā pārvērsa 120 miljonus zemnieku saimniecību par jaunizveidotām «tautas komūnām». Šī masveida kustība samazināšot lauksaimniecības kooperatīvu skaitu no 750 000 līdz apmēram 26 000 komūnu. Galu galā Ķīnas lauku ļaužu masas militārā kārtībā tika apvienotas milzīgās komūnās ar aptuveni 20 000 locekļu katrā. Katra komūna būšot noslēgta vienība, kas savā teritorijā atbildēs par lauksaimniecību, rūpniecību, tirdzniecību, izglītību un militāro apmācību. Tā kā pat ēšana ir «sabiedriskota», tad zemnieku saimniecības ir zaudējušas savus zemes gabalus. Tādējādi zemnieku individuālā ražošana, kāda tā pastāv PSRS, ir likvidēta. Pēc tam, kad 20 % ražas ir nodoti valstij, pārējo sadala aptuveni trīs daļās: viena trešdaļa sedz izdevumus par bezmaksas piegādēm tās locekļiem, viena trešdaļa tiek reinvestēta un vienu trešdaļu izmaksā algās. Komunisti Ķīnā uzskata komūnas par nākotnes komunistiskās sabiedrības galveno vienību. Pēc viņu domām, «tās ir parādījušas ceļu uz pakāpenisku pāreju no sociālisma principa «katram pēc viņa darba» uz komunisma principu «katram pēc viņa vajadzībām» [102, XIV, 1958. g. 25. okt.; 7, 1958. g. 30. dec.; 1959. g. 2. janv.; 105]. Katrā ziņā komunistiskā Ķīna ar šo reformu apsteidz PSRS, «tuvojoties» tīram komunismam. Bet šī «tuvošanās» ir sasniegta tikai ar administratīvām metodēm. Ķīnas Komunistiskās partijas centrālkomiteja savā 6. plenārsēdē (1958. g.) uzsvēra, ka daudz kas būs atkarīgs no «masu apzinīguma un gatavības» un no «ražošanas attīstības». Šeit ir problēmas, ko nevar atrisināt ar administratīviem pasākumiem vai valsts varu. Maz ticams, ka PSRS pieņemtu šo modeli, vismaz ne tuvākajā nākotnē. Pirmkārt, šāda vispārēja reforma varētu apdraudēt pēdējā laika industrijas attīstību, kam ir sevišķa nozīme «aukstā kara» laikā. Otrkārt, maz ticams, ka PSRS sekotu Ķīnas paraugam, jo tas būtu mazinājis PSRS prestižu kā komunisma balstam un celtniecības celmlauzim. Bez tam jāņem arī vērā atšķirīgās sociālās un ekonomiskās attīstības īpatnības šajās valstīs. Šī iemesla dēļ neuzskatām, ka Ķīnas attīstība varētu kalpot par iespējamo kolhozu ražošanas attīstības paraugu PSRS.

ciešama kolhoznieku individuālās ražošanas paplašināšana un kolhozu tirgu lomas palielināšanās. Valdība varētu atļaut, teiksim, dublēt individuālo piemājas zemju platības un ganāmpulka skaitu, kā arī atļaut zemniekiem turēt zirgus. Šādu politiku varētu realizēt, liberalizējot valdības stingrās prasības, reāli decentralizējot lauksaimniecības plānošanu utt. Tas noteikti labvēlīgi ietekmētu ražošanu. Tomēr tāda attīstības gaita mums vairāku iemeslu dēļ tuvākajā laikā šķiet nereāla [96, 295., 296.lpp.]. Ideoloģiski tāda politika nozīmētu atkāpšanos kapitālisma virzienā. Ekonomiskās sekas valdībai būtu nelabvēlīgas. Kopējais kolhozu ražošanas apjoms samazinātos divu iemeslu dēļ: a) kolhozu zemes platības kļūtu mazākas par tādu apjomu, par kādu palielinātos piemājas zemes gabalu platības; b) kolhoznieki vairāk strādātu, lai saražotu savu produkciju, izvairoties strādāt kolhozu laukos. Protams, ražošanas apjoms zemnieku sektorā palielinātos un pārsniegtu samazinājumu kolhozu sektorā, bet tas tomēr nenozīmē, ka valsts kļūtu turīgāka. Produkcijas piegādes valstij no kolhozu sektora samazinātos un, lai pamudinātu zemniekus vismaz kompensēt šos zudumus, viņus vajadzētu atbilstoši stimulēt, piemēram, apgādājot ar rūpniecības precēm par mērenām cenām. Nav domājams, ka tas varētu notikt, kamēr padomes realizēs uzkrāšanas un valsts industrializācijas politiku.

4) Padomes varētu izvēlēties intensīvas kolektivizācijas gaitu, samazinot kapitālisma elementu relatīvo lomu. Tas nozīmētu individuālās ražošanas ierobežošanu, samazinot piemājas zemes lielumu un indivīdiem piederošo mājlopu skaitu. Varētu tikt ieviesti arī ierobežojumi kolhozu tirgu darbībā, lai novirzītu lauksaimniecības virsproduktu uz valsts un kooperatīvās tirdzniecības uzņēmumu tīklu. Tā sekas būtu lauksaimniecības kopprodukta apjoma samazinājums, līdzīgs tam, kā iepriekš apskatīts 12. nodaļā, bet tas noteikti novestu pie zināma ražošanas apjoma palielināšanās kolhozu sektorā. No otras puses, samazinot piemājas zemes lielumu par, teiksim, 50 %, individuālā sektora ražošanas apjoms samazinātos, taču ne proporcionāli piemājas zemes samazinājumam, jo zemnieki apstrādātu atlikušo zemes platību vēl daudz intensīvāk nekā pašlaik.

Tomēr tiktu radīta darbaspēka rezerve darbam kolhozā, jo, pat nodarbojoties ar intensīvāku zemes apstrādi, ievērojami mazākām zemes platībām vajadzētu mazāk darbaspēka nekā pašlaik. Iespējams, ka zemnieki tomēr spētu no šiem samazinātiem zemes gabaliem iegūt tikpat daudz lauksaimniecības produktu tiešam patēriņam kā pašlaik. Virsprodukts, kas tiktu pārdots kolhozu tirgos, tomēr samazinātos, bet tas nebūtu pret padomju nolūkiem. Padomju galvenā ekonomiskā politika atbalsta šo attīstības virzienu. Bez tam ideoloģiski tas nozīmētu soli sociālisma virzienā. To, ka šī attīstības gaita ir pilnībā iespējama, var spriest no valdības «rekomendācijām» (1956. g.) izdarīt izmaiņas kolhozu paraugstatūtos, lai padarītu ienākumus no kolhoziem par zemnieku galveno ienākumu avotu, lai palielinātu minimālo izstrādes dienu skaitu, kas katram tā biedram jānostrādā kolhoza darbos, un lai samazinātu piemājas zemes gabalu lielumu, ja izstrādes dienu minimums nav izpildīts. Turklāt «agrogorodu» veidošanas ideja vēl joprojām ir dzīva, un, pārvietojot zemniekus uz centru, individuālā ražošana tiktu nopietni samazināta, ja ne likvidēta pavisam [94, 484.–486. lpp.].

Kopsavilkums

Līdz šim kolhozu sistēma ir izrādījusies neefektīva gan attiecībā uz resursu izmantošanu, gan uz ražošanas spēku organizāciju. Kolhozu sistēmas nespējai kļūt par valsts ekonomikas stabilu sastāvdaļu ir dažādi iemesli; daži no tiem ir īslaicīgi un tos var likvidēt vai tie ir jau zināmā mērā likvidēti, piemēram, tādi kā nepietiekama augsnes mēslošana, nezāļu invāzija, zems vadošā personāla izglītības līmenis utt. Tomēr iemesli, ko mēs esam nosaukuši par primāriem kolhozu ražošanas trūkumiem, attiecas uz sistēmu tādā mērā, ka, lai tos likvidētu, vajadzētu iznīcināt kolhozu sistēmu kā tādu vai mainīt padomju valdības ekonomisko politiku.

Lai gan Ņ. Hruščova jaunā lauksaimnieciskās ražošanas reorganizācija ir daudz drosmīgāka nekā iepriekšējie eksperimenti, mums

joprojām jāraugās ar skepsi uz jaunās struktūras iespējamiem ražošanas apjomiem un uz padomju mērķi tuvākajā nākotnē pārspēt Amerikas Savienotās Valstis lauksaimniecības produkcijas ziņā uz vienu cilvēku.

Novērtējot turpmāko attīstību nākamajiem desmit līdz divdesmit gadiem, šķiet, var droši izslēgt jebkādu atgriešanos pie privātās saimniekošanas individuālā vai kooperatīvā formā (Rietumu izpratnē). Kapitālisma elementu lomas pieaugums padomju lauksaimniecībā šķiet vienlīdz nereāls, lai gan to nevar pilnībā izslēgt.

Iespējamā nākotnes attīstības gaita, domājams, būs vai nu kolhozu pārveidošana par sovhoziem, vai intensificēts kolektīvisms lauksaimniecībā, t.i., relatīvs kapitālisma elementu lomas samazinājums. Šis pēdējais virziens mums šķiet iespējamākais.

Protams, šie secinājumi balstās uz pieņēmumu, ka apskatāmajā laika periodā nenotiks nekādi ievērojami starptautiski konflikti.

Pielikumi

1. pielikums

Palīgtabulas I daļai

1. tabula

Galveno lauksaimniecības kultūru un zālaugu vidējās ražas Latvijā,
1909. – 1938. g.
(centneros no hektāra)

Lauks. kultūras	Gadi			
	1909. -1913.	1925. -1929.	1930. -1934.	1935. -1938.
Rudzi	9,29	9,33	12,45	13,09
Ziemas kvieši	12,35	12,04	15,32	14,19
Vasaras kvieši	8,33	9,33	12,02	10,69
Mieži	9,05	8,80	10,82	10,94
Auzas	9,12	8,31	10,98	11,23
Skābbarības augi	*	9,61	13,32	13,74
Kartupeļi	80,25	95,07	124,57	130,02
Cukurbietes	—	*	188,20	191,50
Linsēklas	3,65	3,11	3,18	3,03
Linu šķiedras	4,34	3,35	3,30	3,26
Āboliņš	*	28,48	30,27	27,48

* Dati nav pieejami.

[65, 1369.lpp.]

2. tabula

Ikgadējais izslaukums no govīm
(ganāmpulki atradās kontroles biedrību uzraudzībā)

Gads	Piens, kg	Tauku saturs, %
1918.	1874	3,88
1920.	2000	3,87
1934.	2555	3,92
1937.	2748	3,92

[8, 232.lpp.]

3. tabula

Preču eksports 1937. g.

Prece	Vērtība, milj. Ls
Sviests	45,3
Lini	12,7
Cūkas	8,9
Āboliņa sēklas	5,5
Gaļa	4,5
Ādas	4,0
Olas	1,4
Linsēklas	1,4
Zivju konservi	0,8
Kokmateriāli	117,8
Finieris	22,3
Virves	6,8
Papīrs un auklas	5,6
Lubiņas	1,3
Koksnes masa	1,5

[8, 245.lpp.]

4. tabula

Eksporta sadalījums pa valstīm
(% no kopējā eksporta apjoma)

Gads	Anglija	Vācija	Krievija	Beļģija un Luksemburga	Citas valstis
1923.	46	8	4	20	22
1929.	27	27	15	8	23
1931.	25	27	20	8	20
1938.	42	34	3	2	19

[65, 88.lpp.]

5. tabula

Importa sadalījums pa valstīm
(% no kopējā importa apjoma)

Gads	Anglija	Vācija	Krievija	ASV	Citas valstis
1923.	17	45	4	3	31
1929.	8	41	5	6	40
1931.	9	37	9	4	41
1938.	19	39	4	6	32

[65, 88.lpp.]

6. tabula

Ar lauksaimniecību saistītās rūpniecības nozares 1937. g.

a. Pārtikas rūpniecība

Rūpniecības nozare	Uzņēmumu skaits	Nodarbināto cilvēku skaits	Izejmateriālu vērtība, tūkst. Ls	Saražotā bruto vērtība, tūkst. Ls
Dzirnavas	800	2459	*	6955
Maizes ceptuves	187	1855	10 646	14 150
Makaronu un taml. izstrād. rūpnīcas	7	120	450	629
Zivju konservu rūpnīcas	13	481	1434	2582
Gaļas konservu rūpnīcas	168	1347	9926	12 418
Subproduktu pārstr. rūpnīcas	6	97	469	641
Lopkautuves	11	392	7039	8830
Pienotavas	313	2961	52 856	62 236
Augļu, ogu un dārzeņu konservu rūpn.	13	270	519	955
Kartupeļu cietes un sīrupa fabrikas	26	214	1168	1643
Cukura rafinēšanas fabrikas	3	1467	10 870	14 196
Spirta rūpnīcas	59	603	3625	5489
Iesala rūpnīcas	5	17	96	139
Iesala ekstrakta rūpnīcas	1	12	28	46
Alus darītavas	28	858	1395	6294
Kopā:	1740	13 153	100 521	137 203

b. Lauksaimniecības produktu pārstrāde

Rūpniecības nozare	Uzņēmumu skaits	Nodarbināto cilvēku skaits	Izejmateriālu vērtība, tūkst. Ls	Saražotā bruto vērtība, tūkst. Ls
Eļļas rafinēšanas fabrikas	13	362	4535	6 660
Kaulu milti	3	128	327	945
Rūpnieciskie tauki un kaulu milti	6	22	118	202
Kazeīns, ragviela	1	92	591	1537
Miecētavas	63	1056	10 832	15 198
Linu un kaņepju šķiedras	6	271	337	628
Linu vērpsana un aušana	9	2985	8 310	15 123
Grozi un suku	17	221	366	663
Kopā	118	5137	25 776	40 956
Pavisam kopā (a. un b. daļa)	1858	18 290	126 297	178 159

* Nav datu.

[8, 238.lpp.]

2. pielikums

Palīgtabulas II daļai

7. tabula

Sējumu platība pa saimniecību kategorijām
(tūkst. ha)

Saimniecības	Gads	
	1950.	1951.
Visu kategoriju saimniecības	1413,4	1458,1
Tajā skaitā:		
padomju saimniecības un citas valsts saimniecības	71,6	75,2
kolhozi	1157,5	1257,4
kolhoznieku personīgās paligsaimniecības	93,9	99,8
strādnieku un kalpotāju personīgās paligsaimniecības	20,3	19,4
individuālo zemnieku un citu iedzīvotāju grupu saimniecības	70,1	6,3

[75, 71.lpp.]

8. tabula

Sējumu platība pa saimniecību kategorijām
(procentos)

Saimniecības	Gads	
	1950.	1951.
Visu kategoriju lauksaimniecības uzņēmumi	100,0	100,0
No tiem:		
sovhozi un citi valsts uzņēmumi	5,1	5,1
kolhozi	81,9	86,2
kolhoznieku personīgās paligsaimniecības	6,6	6,8
kalpotāju un strādnieku personīgās paligsaimniecības	1,5	1,4
individuālo zemnieku un citu iedzīvotāju grupu saimniecības	4,9	0,5

[75, 71.lpp.]

9. tabula

LPSR kolhozu skaits un to ekonomiskie rādītāji 1947. – 1950. g.

Gads Rādītāji	1947.g. 1.jūlijs	1948.g. 1.janvāris	1949.g. 1.jūlijs	1950.g. 1.janvāris
Kolhozu kopskaits	9	50	3 879	4 103
Vidēji vienā kolhozā				
Sētu skaits	18	24	44	48
Iedzīvotāju skaits	75	69	131	151
Zemes daudzums (ha)	305	348	597	654
Tajā skaitā aramzeme (ha)	146	196	325	325
Zirgu skaits	16	24	51	55
Tajā skaitā darba zirgi	10	22	41	44
Liellopu skaits	13	17	66	77
Tajā skaitā slaucamās govīs	10	14	42	44
Cūkas	–	2	8	17
Aitas	–	2	15	19

[50, 50.lpp.]

10. tabula

LPSR kolhozu saimniecības ekonomiskie rādītāji pēc kolhozu apvienošanās

Rādītāji	Gads			
	1950.	1951.	1953.	1953. g., (% pret 1949. g.)
Kolhozu kopskaits	4103	1516	1452	35
Vidēji vienā kolhozā				
Sētu skaits	48	149	150	320
Iedzīvotāju skaits	151	441	415	275
Kolhozu rīcībā nostiprinātā zeme (ha)	654	2290	2491	381
Tajā skaitā aramzeme (ha)	325	984	1198	367
Zirgi	55	171	172	313
Tajā skaitā darba zirgi	44	129	126	278
Liellopi	77	301	350	455
Tajā skaitā slaucamas govīs	44	301	350	344
Cūkas	17	158	234	1380
Aitas	19	123	166	875
Ražošanas līdzekļu vērtība (tūkst. rbļ.)	157	513	638	407

[50, 54.lpp.]

11. tabula

Vidējais kolhozu lielums Baltkrievijas PSR, Kaļiņinas apgabalā un Latvijas PSR 1952. g.

Teritorija	Sētu skaits	Zeme, ha	Aramzeme, ha	Ražošanas līdzekļu vērtība, tūkst. rbļ.
Kaļiņinas apgabals	124	2 305	770	528,7
Baltkrievijas PSR	220	2 247	922	297,7
Latvijas PSR	150	2 430	1 015	577,0

[50, 54.lpp.]

12. tabula

LPSR ražoto lauksaimniecības mašīnu un iekārtu skaits
1945. - 1958. g.

Lauksaimniecības mašīnas	Gads										
	1945.	1946.	1947.	1948.	1949.	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.
Labības tīrkūļēji	1027	628	1318	100	241	292	376	375	106	50	355
Labības vējtīņi un šķirotāji	2960	7344	8208	2700	2640	5774	7397	9335	10078	10002	4039
Zirgu ecēšas	250	904	4040	17577	38056	22634	22426	30000	30000	30568	36320
Zirgu kultivatori				1756	5380	6211	5436	25000	18400	1308	5000
Automātiskie lopu dzirdinātāji						500	14700			43800	55900

[75, 24., 25.lpp.]

3. pielikums

Palīgtabulas III, V un VI daļai

13. tabula

**Traktoru un lauksaimniecības mašīnu parka pieaugums LPSR
1950. - 1956. g. (% pret 1945. g.)**

Lauks. mašīnas	Gads						
	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.
Traktori (rēķinot 15 ZS)	566	883	1083	1363	1367	1439	1717
Traktoru parka jauda (ZS)	600	941	1154	1432	1461	1524	1840
Kāpurķēžu traktoru jauda (ZS)	805	1358	1863	2335	2300	2244	2932
Labības kombaini	100	240	606	990	1388	1350	1412
Cukurbiešu kombaini	100	100	119	119	106	106	126
Linu kombaini	100	285	500	830	1024	1015	1009
Kartupeļu kombaini	—	—	100	100	1538	1725	1675
Tīrkūļēji	941	1179	1213	1263	1092	1092	1097
Kravas automašīnas, ieskaitot autocisternas	500	500	600	600	700	700	700
Skābbarības kombaini	—	—	—	—	—	—	45

[50, 54.lpp.]

14. tabula

**Svarīgāko lauksaimniecības mašīnu parks mašīnu un traktoru stacijās
gada beigās**

Lauks. mašīnas	Gads						
	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.
Vispārējās lietošanas traktoru arkli	2533	3603	4245	5147	5166	4899	5972
Traktorvilkmes lobītāji	298	1002	1329	1448	1525	1400	*
Traktorvilkmes kultivatori	712	1258	1860	2774	2994	4076	5426
Traktorvilkmes sējmašīnas	841	1568	2388	2964	3168	3090	4148
Traktorvilkmes kartupeļu stādītāji	34	77	162	210	349	877	859
Labības kombaini	108	259	655	1069	1499	1457	1525
Traktorvilkmes zāles pļāvēji	225	252	317	383	746	821	998
Traktorvilkmes grābekļi	3	6	6	37	209	283	243
Kaudžu metēji	—	—	—	10	95	111	100
Trīsriindu cukurbiešu kombaini	2	2	17	15	14	7	4
Linu kombaini	54	154	270	448	553	548	545
Traktorvilkmes linu plūcēji	147	195	199	200	193	208	204
Kartupeļu novākšanas kombaini	—	—	8	8	123	138	134
Tīrkulēji	1713	2147	2208	2300	1988	1753	1748
Salmu griezēji, skābbarības griezēji, salmu un skābbarības griezēji	30	184	598	707	834	931	970

* Nav datu.

[75, 116.lpp.]

15. tabula

**LPSR mašīnu un traktoru staciju pamatražošanas līdzekļu struktūra atsevišķos
gados 1947. –1956. g. (%)**

Ražošanas līdzekļi	Gads					
	1947.	1949.	1950.	1952.	1954.	1956.
Visi ražošanas līdzekļi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Tajā skaitā:						
Traktori	12,8	43,7	37,6	34,0	28,4	25,6
Lauksaimniecības mašīnas un rīki	8,4	25,7	29,6	37,6	39,1	37,7
Ēkas ražošanas vajadzībām	62,3	17,9	19,0	13,8	12,4	14,4
Dzinējspēka ierīces un iekārtas	2,9	5,5	5,0	5,7	6,0	6,5
Transportlīdzekļi (mehāniskie un zirgu)	11,9	6,2	7,7	6,7	6,0	5,7
Pārējie ražošanas līdzekļi	1,7	1,0	1,1	3,2	8,1	10,1

[50, 74.lpp.]

16. tabula

**Svarīgāko lauksaimniecības mašīnu parks padomju saimniecībās
1945., 1950.– 1955. g. (gada beigās)**

Lauks. mašīnas	Gads						
	1945.	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.
Vispārējās lietošanas traktoru arkli	115	354	403	435	580	485	668
Traktorvilkmes kultivatori vienlaidus apstrādāšanai	44	79	89	118	161	123	188
Traktorvilkmes sējmašīnas graudaugu kultūrām	31	115	156	172	194	223	279
Traktorvilkmes kartupeļu stādītāji	–	22	22	41	36	71	146
Traktorvilkmes pļaujmašīnas	10	12	82	112	150	196	171
Graudu kombaini	3	30	42	67	78	100	143
Zirgvilkmes pļaujmašīnas	147	515	671	617	629	613	1069
Traktorvilkmes grābekļi	4	–	1	2	2	14	43
Zirgvilkmes grābekļi	209	441	599	605	637	643	1105
Cukurbiešu kombaini	–	–	–	1	3	4	6
Kartupeļu novākšanas kombaini	–	–	–	–	–	33	76
Salmu un skābbarības griezēji	–	56	91	58	72	73	96
Skābbarības griezēji	7	56	79	89	112	98	112
Barības sutinātāji	6	171	190	188	197	245	261
Pārvietojamie barības sutināšanas agregāti	1	38	67	47	47	71	101
Aitu cirpšanas agregāti	–	–	–	3	5	11	11

[75, 111., 113.lpp.]

17. tabula

**Lopu skaits padomju saimniecībās 1945., 1950.– 1956. g.
(tūkst.)**

Mājlopi	Gads							
	1945.	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.
Govis	1,8	5,5	6,6	7,7	9,1	10,5	17,5	22,9
Cūkas	1,2	25,4	32,6	29,8	45,6	47,5	55,8	76,1
Aitas	1,0	3,4	4,7	2,6	1,4	*	2,8	5,4
Zirgi **	14,4	*	16,8	17,5	19,6	19,5	24,3	26,4

[75, 87., 111.lpp.]

* Nav datu.

** Zirgu skaitā iekļauti pad. saimniecībām u. c. valsts uzņēmumiem piederošie zirgi.

18. tabula

Lauksaimniecības mašīnas un dzinēji LPSR kolhozos 1950.-1956. g.

(% pret 1949. g.)

Lauks. mašīnas	Gads			
	1950.	1952.	1954.	1956.
Dzinēju kopskaits	120,3	193,5	217,0	236,6
To jauda	204,3	301,3	441,5	470,0
Tajā skaitā				
Lokomobiles - tvaika mašīnas	98,2	113,3	119,7	108,3
Dīzeļmotori	116,0	174,0	245,0	331,0
Traktori	81,0	86,9	*	543,0
Kravas automobiļi	230,0	556,4	822,4	1101,0
Tīrkūļēji un pustīrkūļēji	72,0	59,0	52,0	-
Skābbarības griezēji	1663,0	997,0	1053,0	2236,6
Raušu drupinātāji	451,0	1063,0	1072,0	1008,0
Barības sautētāji	135,0	549,0	880,0	1236,5
Linu sējmašīnas	100,0	848,0	870,0	-
Automātiskie dzirdināšanas trauki	110,0	421,8	545,0	11375,0
Graudu sējmašīnas, lemesīšu un disku	114,0	134,0	130,9	170,0
Rindstarpu kultivatori	105,5	75,4	61,0	81,0
Zāles pļaujmašīnas	96,0	82,0	66,6	55,6
Labības šķīrotāji	138,0	150,0	*	224,1

* Nav datu.

[50, 86.lpp.]

19. tabula

**Produktīvo lopu sadalījums pa saimniecību kategorijām
1951., 1956.g. (%)**

Saimniecības	Govis		Cūkas		Aitas un kazas	
	1951.	1956.	1951.	1956.	1951.	1956.
Visu kategoriju saimniecības	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Tajā skaitā:						
Valsts un kooperatīvās saimniecības	2,5	5,7	7,8	13,5	1,1	1,2
Kolhozu sabiedriskās saimniecības	40,7	43,5	31,2	39,6	25,9	21,3
Kolhoznieku personīgās paligsaimniecības	41,7	37,2	49,6	33,9	61,3	64,7
Strādnieku un kalpotāju paligsaimniecības	13,0	13,2	10,0	12,8	10,1	12,4
Individuālo zemnieku saimniecības	2,1	0,4	1,4	0,2	1,6	0,4

[75, 96.lpp.]

20. tabula

**Lauksaimniecības darbu mehanizācijas apjoms LPSR kolhozos
1950.–1956. gadā salīdzinājumā ar PSRS
(% no šī darba veida kopējā apjoma kolhozos)**

Lauks. darba veidi	LPSR			PSRS
	1950.	1955.	1956.	1955.
Rudens aršana	44,0	87,0	90,0	99,0
Pavasara aršana	41,0	81,0	91,0	98,0
Papuvju aršana	6,0	45,0	68,0	94,0
Vasarāju graudaugu kultūru sēja	13,0	68,0	78,0	97,0
Graudaugu kultūru novākšana ar kombainu	1,0	28,0	18,0	81,0
Lopbarības skābēšana	3,0	55,0	48,0	63,0
Kartupeļu dēstišana	0,9	13,0	15,0	51,0
Garšķiedras linu sēja	—	13,0	25,0	58,0
Cukurbiešu sēja	8,0	18,9	2,1	43,0
Cukurbiešu novākšana	—	30,0	29,0	96,0
Sēklas zāļu novākšana	1,0	13,0	12,0	30,0
Siena plauja	0,1	7,0	6,0	49,0

[78, 143.lpp.; 50, 100.lpp.]

21. tabula

Zirgu izmantošana galvenajos lauksaimniecības darbos kolhozos

1947.–1956. g.

(uzarts ar vienu zirgu vidēji ha)

Rādītājs	Gads						
	1947.	1949.	1950.	1953.	1954.	1955.	1956.
Aizņemtās un tīrās pauves	2,46	2,42	0,75	0,56	0,40	0,48	0,19
Pavasara aršana	1,13	1,70	1,10	1,59	0,88	0,78	0,95
Aršana ziemājiem	1,02	0,84	0,51	0,06	0,02	—	—

[50, 102.lpp.]

22. tabula

Sējumu platību pieaugums LPSR kolhozos 1950.-1954. g.

(% pret 1949. g.)

Lauksaimniecības kultūra	Gads				
	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.
Kopējā sējas platība	117,9	128,1	139,3	141,3	142,6
Tajā skaitā:					
Kopā graudaugu	119,0	123,1	134,2	131,3	134,4
Tajā skaitā kviešu	145,2	182,6	206,1	258,5	235,3
Kopā tehnisko kultūru	156,0	184,0	202,8	139,1	151,0
Linu	188,3	223,2	245,0	140,0	157,0
Cukurbiešu	115,0	118,0	124,0	136,6	141,0
Kopā kartupeļu un dārzeņu	109,2	113,1	120,5	113,5	110,0
Tajā skaitā:					
Kartupeļu	108,4	111,0	116,0	108,0	103,4
Dārzeņu	135,0	180,0	265,0	285,0	320,0
Kopā lopbarības kultūras	112,7	135,0	147,0	171,1	168,3

[50, 109.lpp.]

23. tabula

Mājlopu skaits visu kategoriju saimniecībās 1951.–1955. g.
(tūkst.)*

Mājlopi	Gads				
	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.
Liellopi	812,3	800,9	862,9	941,2	863,8
Cūkas	532,6	544,9	818,8	897,5	782,8
Aitas	484,9	526,4	678,2	776,7	711,3
Kazas	28,9	35,2	64,4	70,1	62,2
Zirgi	292,0	289,3	276,2	264,5	224,8

[75. 80.lpp.]

* Dati par 1951. un 1952. gadu sniegti uz 1. janvāri, bet par 1953., 1954. un 1955. gadu uz 1.oktobri.

24. tabula

Naudas ienākumi no atsevišķām nozarēm 1950.-1956. g.
(% pret 1949. g.)

Ienākumu avots	Gads					
	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1956.
Kopējie naudas ienākumi no augkopības	185,0	217,0	229,3	203,5	402,6	536,0
Tajā skaitā:						
no tehniskajām kultūrām	207,2	370,5	319,0	253,4	604,4	960,0
no cukurbietēm	131,1	124,0	98,3	163,4	157,4	145,4
no liniem	343,0	417,8	619,8	413,0	1404,0	2405,0
no sakņkopības	307,0	355,0	349,0	301,0	467,0	437,0
no dārzkopības	62,0	151,2	35,3	79,0	173,7	143,4
Kopējie naudas ienākumi no lopkopības	149,2	176,6	199,8	274,5	354,3	383,0
Tajā skaitā:						
no liellopu fermām	131,2	142,9	138,2	199,5	288,6	290,2
no cūkkopības	194,0	349,0	483,0	604,3	564,0	770,3
no aitkopības	177,0	303,0	670,0	689,0	929,0	874,2
no putnkopības	256,0	440,3	932,0	1522,7	1722,7	1728,2

[50, 190.lpp.]

Naudas ienākumu struktūra LPSR kolhozos 1949.–1956. g.

(procentos)

Ienākumu avots	Gads			
	1949.	1952.	1954.	1956.
Kopējie naudas ienākumi	100,0	100,0	100,0	100,0
Tajā skaitā:				
no augkopības	31,1	30,4	31,6	35,9
Tajā skaitā:				
no sakņkopības	4,5	7,5	3,9	2,7
no dārzkopības	4,3	0,7	2,1	1,5
no tehniskajām kultūrām	12,1	18,5	20,7	27,9
no liniem	4,4	12,9	17,3	25,2
no cukurbietēm	7,7	3,6*	3,4	2,7
citi ienākumi no augkopības	10,2	3,7	4,9	3,8
no visas lopkopības	64,0	60,8	63,8**	58,7
no liellopu fermām	54,7	36,0	44,4	38,0
no cūkkopības fermām	7,7	17,3	12,0	13,9
no aitkopības fermām	0,9	2,5	2,1	1,7
no putnkopības fermām	0,7	2,8	3,1	2,7
no dravām	—	2,2	0,2	0,4
pārējie naudas ienākumi	4,9	8,8	4,6	5,4

[50, 193.lpp.]

* Pārējais ienākums no tehniskajām kultūrām 1952.gadā tika gūts no koksagiza.

** Šajā skaitlī iekļauti 2 % naudas ienākumu, kas iegūti no sudrablapsu audzēšanas, zivju audzēšanas u.tml.

26. tabula

Naudas ienākumu struktūra atsevišķos LPSR rajonos 1954., 1956. g.
(% no kopējā naudas ienākuma)

Rajoni	No graudkopības		No lopkopības		Citi	
	1954.	1956.	1954.	1956.	1954.	1956.
Ērgļi	3,2	7,0	90,1	78,0	6,7	15,0
Valkas	5,5	4,2	90,4	92,0	4,1	3,8
Madonas	7,9	18,0	88,2	76,4	3,9	5,6
Gulbenes	14,5	12,6	81,8	82,4	3,7	5,0
Bauskas	27,1	19,7	69,1	76,4	3,8	3,9
Baldones	52,2	17,7	43,5	76,0	4,3	6,3
Līvānu	60,0	64,0	37,5	33,5	2,5	2,5
Viļānu	73,3	79,5	24,7	18,5	2,0	2,0
Preiļu	76,2	81,8	22,2	15,3	1,6	2,9
Maltas	79,5	71,4	18,0	25,5	2,5	3,1
Krāslavas	66,6	70,6	28,5	24,2	4,9	5,2

[50, 194.lpp.]

27. tabula

* Graudu ražu sadalījums LPSR kolhozos 1954. un 1956. g.
(%, fiziskā izteiksmē)

Gads	Kopējā raža	Nodots un pārdots valstij, ieskaitot natūrmaksu un sēklas aizdevuma atmaksu	Pārdots kolhozu tirgū	Atbērtā sēkla pamata un nodrošinājuma fondos	Atbērtā lopbarības labība sēklas pamata un nodrošinā- juma fondos	Izsniegts par izstrādes dienām kolhozniekiem, ieskaitot samaksu mehanizatoriem	Pārējie izdevumi, ieskaitot sabiedriskā patēriņa fondus
1954.	100	24,0	0,5	34,2	14,8	21,0	5,5
1956.	100	4,2	0,5	31,8	20,7	34,7	8,1

[50, 181.lpp.]

4. pielikums

Piezīmes par padomju statistiku

Saprotamu iemeslu dēļ šajā darbā izmantotie dati LPSR lauksaimniecības attīstības analīzei ir ņemti no padomju avotiem. Nopietni jāšaubās par to, cik lielā mērā padomju dati saskan ar īstenību [57, 129.lpp.]. Padomju statistikai ir raksturīga tieksme, runājot par plānoto attīstību, tēlot augšupeju [62]. Patiesībā militāru apsvērumu dēļ ir maz ticams, ka tāda totalitāra valsts kā PSRS atklās lietu patieso stāvokli. No otras puses, lai parādītu sociālistiskās ražošanas sasniegumus un tās pārākumu pār kapitālistisko ražošanu, padomes ir ieinteresētas pārspīlēt sasniegumus gan saviem iedzīvotājiem, gan ārzemniekiem.

Tomēr neviens, kas aplūko PSRS ekonomisko attīstību, nevar ignorēt padomju datus. Šajā darbā pētītas norādes, ko satur padomju literatūra, kāda tā ir, lai apkopotu pieejamās ziņas par LPSR vienotās tabulās. Pat šie dati parāda gan konkrētas novirzes no plānotā modeļa, gan kapitālistiskā saimniekošanas veida pārākumu, kas redzams no salīdzinājuma ar pirmskara individuālo saimniekošanu Latvijā. Augšupejošais virziens, par ko ziņo padomju statistika, nepadara mūsu secinājumus par nederīgiem, tieši otrādi, tas to apstiprina.

Šī darba pamatdaļā mēs neesam apšaubījuši atsevišķu padomju avotu derīgumu vai atsevišķu datu ticamību. Tomēr attiecībā uz to jāsniedz noteikts novērtējums.

1. Lai gan visas PSRS publikācijas līdz zināmai pakāpei var uzskatīt par oficiālām, jūtams, ka dati no Valsts statistikas pārvaldes, Zinātņu akadēmijas u.c. ir precīzāki nekā neprofesionālu organizāciju vai populārā literatūrā sniegtie dati. Šajā darbā izmantotie materiāli ņemti galvenokārt no pirmajiem minētajiem avotiem vai tiem pielīdzināmiem avotiem. Citētas atsevišķas vietas no laikrakstiem *Padomju Jaunatne* un *Literatūra un Māksla*, ko formāli vajadzētu iekļaut otrās kategorijas avotos. Tomēr, domājams, ka šajos avotos minētie piemēri ir precīzi. Šo secinājumu apstiprina no pirmās avotu kategorijas iegūtie dati. Bez tam *Literatūra un Māksla* ir tādas biedrības oficiāls laikraksts, kas aptver ne tikai rakstniekus un māksliniekus, bet arī arhitektus, tādējādi šis izdevums zināmā mērā ir profesionāls laikraksts, vismaz attiecībā uz celtniecības jautājumiem.

2. Ir pierādīts, ka padomju datus vajadzētu izmantot tikai kā iezīmētālu tālākiem aprēķiniem, lai tos precizētu vai arī lai iegūtu datus, kas nav atrodamī padomju avotos [62]. Dažos gadījumos tas šeit ir darīts, it īpaši attiecībā uz naudas ienākumiem, ko zemnieki guvuši, strādājot kolhozā. Tomēr mēs uzskatām, ka arī šiem aprēķinātajiem datiem ir tieksme atspoguļot padomju sasniegumus labākus, nekā tie ir, un no tā nav iespējams izvairīties.

3. 1954.gadā PSRS valdība nolēma atņemt terminu «bioloģiskā» raža un atsākt lietot terminu «klēts» raža. Nav zināms, kā šis lēmums ir ievērots statistikā, īpaši tad, kad dati sniegti par laika periodu pirms un pēc 1954.gada. Jādomā, ka šajā gadījumā bioloģiskās ražas nav aizstātas ar klēts ražām [26, 94.lpp.]. Šādos gadījumos padomju dati par LPSR ir jāsamazina par apmēram 40 %, jo tādu ražas apjomu vietējās padomes atzīst par zudumiem, kas radušies ražas novākšanas laikā.

4. Lielāka ticamība padomju datiem ir tad, kad tie ir sniegti absolūtos skaitļos. Skaitļi par kolhozu skaitu, kolhozu vidējo lielumu un citi līdzīgi dati ir diezgan precīzi. No otras puses, dati, kas atspoguļo sasniegumus, pat ja tie ir absolūtos skaitļos, ir diezgan apšaubāmi. Piemēram, lopu skaits, traktoru skaits, sējumu platība u.tml. varētu rādīt nepamatoti augstus skaitļus par labu padomēm. Dati, kas atspoguļo finansu investīcijas absolūtos skaitļos (fiziskā vai vērtības izteiksmē), pelna lielāku uzticību.

5. Plaši lietota metode sasniegumu parādīšanai ir īpaši slikta gada izvēlēšanās, lai uzsāktu salīdzinājumu. Tādējādi sekojošais palielinājums bieži ir procentuāli milzīgs. Līdzīgi iecienīts padomju līdzeklis ir procentuāli parādīt panākumus gadījumos, kad trūkst absolūto skaitļu par bāzes gadu.

Novērtējumi, kas minēti šo piezīmju 2.p., piemērojami attiecībā uz datiem, kuri šajā darbā aprēķināti pēc pieejamiem un dažos gadījumos arī pēc «slēptiem» padomju datiem. Šāda pieeja izmantota galvenokārt, lai aprēķinātu kolhoznieku ienākumus, ko tie guvuši, strādājot kolhozā, kā arī aprēķinot graudu ražu un sējumu platības, ko apstrādāja ar traktoriem un citām lauksaimniecības mašīnām.

Novērtējot padomju datu ticamību attiecībā uz graudu ražām, jāņem vērā 3.punktā minētie apsvērumi.¹

¹ *Redaktora piebilde.* A.Podčasovas darbā [50], uz kuru daudzkārt atsaucas autors, vairumā gadījumu ir norādīts, ka tabulās dotie skaitļi ņemti no LPSR Lauksaimniecības ministrijas datiem vai tieši no kolhozu ikgadējām atskaitēm. Šīs atskaites, protams, arī nevar uzskatīt par pilnīgi pareizām, jo katra kolhoza vadība bija ieinteresēta parādīt savu darbību pēc iespējas labākā gaismā, bet ministrija – tā paša iemesla dēļ – nebija ieinteresēta falsifikatorus atmāskot. Tomēr precīzāku datu acīmredzot vispār nekur nav.

Atceroties, kā padomju laikā tika rakstītas atskaites, var atgādināt šādu kuriozu, bet visai izplatītu paņēmieni atskaišu «uzlabošanai».

Zinātniskās pētniecības iestādēs zinātnisko darbu vadītājiem vajadzēja atskaitīties par darba rezultātā iegūto ekonomisko efektu. Šajā nolūkā atskaitē paredzēja trīs ailes: «plānotais», «faktiskais» un «kopējais» ekonomiskais efekts. Pirmajā no tām ierakstīja kaut kādu iespējami lielāku skaitli, otrajā, kas formāli bija jāapstiprina ar dokumentiem no ražošanas, parasti – mazāku skaitli, bet «kopējo» ekonomisko efektu ieguva, saskaitot kopā plānoto un faktisko! Tādējādi faktiskā efekta varēja arī nebūt, bet «kopējais» bija, turklāt parasti visai iespaidīgs. Iestādes vadītājs saskaitīja visu tēmu kopējos efektus un ziņoja, kur pienācās, par zinātnes augsto efektivitāti viņa vadītajā organizācijā. Par šo absurdo praksi zināja visi, taču represijas parasti vērsās nevis pret falsifikatoriem, bet gan pret tiem zinātnisko tēmu vadītājiem, kuri nevēlējās datus sagrozīt.

Tomēr arī atskaišu rakstīšanas «māka» nāca tikai ar laiku; tādēļ var droši apgalvot, ka 50.gados rakstītie pārskati, kurus izmantojis autors, bija pareizāki par tiem, kurus rakstīja 70. un 80.gados.

Novērtējumi, kas minēti 4.punktā, lietojami attiecībā uz tiem padomju datiem, kas sniegti absolūtos skaitļos, par zemes sadalīšanu pēc padomju agrārās reformas, kolhozu iedalījumu atkarībā no to lieluma, kā arī valsts, kolhozu un individuālā sektora ieguldījumiem ražošanas līdzekļos un sējumu platību pieaugumu.

5.punktā ieteiktie novērtējumi ņemami vērā tad, kad dati padomju avotos ir izteikti relatīvos skaitļos, runājot par investīcijām, kolhozu naudas ienākumiem, mehanizācijas līmeni un izmaiņām sējumu platībā. Tajos gadījumos padomes piedāvā 1945., 1947., 1949. un 1950.gadu kā bāzes gadus. Tā bez šaubām ir neobjektīva metode sasniegumu parādīšanai, jo, pirmkārt, par šiem gadiem trūkst absolūto datu un, otrkārt, tie ir gadi tūlīt pēc Otrā pasaules kara un tādēļ uzskatāmi par pārāk nabadzīgiem, lai tos ņemtu par sākumpunktu salīdzinājumiem.

Attiecīgos novērtējumus vajadzētu ievērot arī, analizējot datus, kas sniegti pielikumu tabulās.

Tabulu saraksts

(bez pielikumos ietvertajām tabulām)

	Lpp.
1. Strādājošo sadalījums pa nozarēm Latvijā 1935.gadā.	20
2. Zemes izmantošana 1939.gadā, %.	22
3. Kultivējamās zemes sadalījums.	26
4. Saimniecību īpašumu lielumi Latvijā.	27
5. Galveno laukaugu gada kopražs 1909. – 1939.g. (tūkst. t).	29
6. Galveno laukaugu platības 1909.–1938.g. (tūkst. ha).	30
7. Lopkopības attīstība 1913.–1939.g. (tūkst.).	31
8. Galvenais eksports 1929.–1938.g. (% no kopējā eksporta).	31
9. Tirdzniecības balance (milj. latu).	32
10. Maksājumu balance (milj. latu).	32
11. Zeme, kuru 1940.gadā pārņēma Zemes fonds.	35
12. Lauksaimniecības ienākumu aplikšana ar nodokļiem.	40
13. 1944.–1945.g. Zemes fondā iekļautās zemes sadalījums.	52
14. Individuālajām saimniecībām piešķirtās zemes sadalījums pēc 1944.–1945. g. agrārās reformas.	52
15. Lauksaimniecības mašīnu skaita palielināšanās MTS 1945.–1948. g. (%).	58
16. Ražošanas līdzekļu sabiedriskošana kolektivizācijas gaitā LPSR (%).	71
17. Kolhozu sadalījums Baltijas republikās atkarībā no tajos iekļauto viensētu skaita un sējumu platības 1955.gada beigās (% attiecībā pret kolhozu skaitu katrā republikā).	74
18. MTS skaits Latvijas PSR.	75
19. Traktoru un citu lauksaimniecības mašīnu skaita palielināšanās MTS (tūkst.).	76
20. Lauksaimniecībā izmantojamās zemes platība uz vienu traktoru (ha).	76
21. MTS sadalījums pēc traktoru kopējās jaudas (%).	76
22. Finanšu investīciju sadalījums MTS 1949.–1956.g. (% pret 1947. g.).	88
23. MTS ražošanas līdzekļu vērtība uz 1 ha aramzemes 1950.–1956.g.	89
24. Kolhozu ražošanas līdzekļu pieaugums 1950.–1956.g. (% pret 1949.g.)	92
25. MTS un kolhozu kopējās investīcijas ražošanas līdzekļos uz 1 ha aramzemes 1950.–1956.g.	94
26. Individuālajiem zemniekiem piederošo mājlomu skaits 1951.–1956.g. (tūkst.).	95
27. Mājlopu skaits 1939. un 1950.gadā (tūkst.).	99

28. Naudas ienākumu pieaugums LPSR kolhozos 1950.–1956.g. (% pret 1949.g.).	103
29. Naudas ienākumu sadale LPSR kolhozos 1950.–1956.g.	109
30. Kolhoznieku naudas ienākumi 1950.–1956.g.	111
31. Kolhoznieku sadalījums pēc viņu izstrādes dienu daudzuma un ienākumiem 1954.g.	112
32. Aprēķinātie kolhoznieku naudas ienākumi 1950.–1956.g. (par darbu kolhozā).	113
33. Viriešu un sieviešu sadalījums pēc izstrādes dienu skaita 1949., 1952. un 1954.gadā (% no strādājošo kopskaita).	118
34. LPSR kolhozu priekšsēdētāju izglītība 1953. un 1956.g.	119
35. Izstrādes dienu skaits uz 1 c produkcijas LPSR kolhozos 1951.–1956.g.	126
36. Ar uzlabotām sēklām apsētā zemes platība 1950. un 1956.g. (% pret visu attiecīgās kultūras platību).	129
37. Sovhozu iedalījums atkarībā no ražošanas specializācijas 1956.g.	131
38. Mājlopu skaits 1939. un 1956.g. (tūkst.).	145
39. Gada izslaukums no govīm.	145

Bibliogrāfija

Grāmatas

1. *Анисимов А.* Сельское хозяйство СССР в шестой пятилетке, — Москва: Знание, 1956.
2. *Baltijas republiku lauksaimniecības darbinieku apspriede: Stenogrāfisks pārskats.* — Rīga: LVI, 1956.
3. *Baykov A.* The Development of the Soviet Economic System. An Essay on the Experience of Planning in the USSR. — Cambridge: The University Press, 1950.
4. *Benda R., von.* Die betriebswirtschaftlichen Auswirkungen der Sowjetisierung auf die Landwirtschaft Nordosteuropas. — Hamburg: Agricola-Verlag GMBH, 1955.
5. *Bergson A. (ed.).* Soviet Economic Growth. Conditions and Perspectives. — Evanston; Illinois: Row. Peterson and Company, 1953.
6. *Bergson A.* The Structure of Soviet Wages. A Study in Socialist Economics. — Cambridge; Massachusetts: Harward University Press, 1954.
7. *Bilmanis Al.* A History of Latvia. — Princeton: Princeton University Press, 1951.
8. *Bilmanis Al.* Latvia as Independent State. — Washington: D.C., Latvian Legation, 1947.
9. *Bilmanis Al.* Latvia in 1939–42. — Washington: D.C., Latvian Legation, 1943.
10. *Bilmanis Al.* The Baltic States and the Baltic Sea. — Washington: D.C., Latvian Legation, 1943.
11. *Бумберс Я. Ф., Алампиев П. М. (ред.).* Латвийская ССР: Очерки экономической географии. — Рига: Изд-во АН ЛССР, 1956.
12. *Ceichners Al.* Was Europa drohte. Die Bolschewisierung Lettlands 1940–1941. — Riga: A. Ceichners, 1943.
13. *Darbiņš Al., Vītiņš V.* Latvija. Statistisks pārskats. — Brisele: P. Mantnieks, E. Kīplok, 1947.
14. *Dobb M.* Soviet Economic Development Since 1917. — New York: International Publishers, 1948.
15. *Догановский М. С.* Механизация сельского хозяйства СССР и его перспективы. — Ленинград: Всес. об-во по распростр. полит. и науч. знаний, 1953.
16. *Ellis H. S. (ed.).* A Survey of Contemporary Economics. Vol. I. — Homewood; Illinois: Richard D. Irwin, Inc., 1952.
17. *Goppers M. (ed.).* The Fallacy of Collective Farming. — Stokholm: M. Goppers, 1958.
18. *Goppers M. (red.).* Kolchozi. — Stokholma: Zelta Ābele, 1957.
19. *Гурари Г. Д.* Задачи и пути технического прогресса в промышленности СССР. — Ленинград: Всесоюзное об-во по распростр. полит. и науч. знаний, 1954.
20. *Haley B. F. (ed.).* A Survey of Contemporary Economics. Vol. II. — Homewood; Illinois: Richard D. Irwin, Inc., 1952.

21. *Hayek F. A.* (ed.). *Collectivist Economic Planning*. – London, G. Routledge and Sons, Ltd., 1935.
22. *Hayek F. A.* (ed.). *The Road to Serfdom*. – Chicago: University of Chicago Press, 1944.
23. *Holzman F. D.* *Soviet Taxation. The Fiscal and Monetary Problems of a Planned Economy*. – Cambridge: Harvard University Press, 1955.
24. *Hubbard L. E.* *The Economics of Soviet Agriculture*. – London: Macmillan and Co., Ltd., 1939.
25. *Инутин Г.* Что дает трудящимся новый пенсионный закон. – Москва: Знание, 1956.
26. *Jasny N.* *The Soviet 1956 Statistical Handbook: A Commentary*. – East Lansing: The Michigan State University Press, 1957.
27. *Jasny N.* *The Socialized Agriculture of the USSR. Plans and Performance*. – Stanford: California: Stanford University Press, 1949.
28. *Kalējs A.* Rīgas rajona kolchozs «Mārupe». – Rīga: LVI, 1956.
29. *Kalme A.* *Total Terror. An Expose of Genocide in the Baltics*. – New York: Appleton-Century-Grofts, Inc., 1951.
30. *Kalnērziņš J.* *Ten Years of Soviet Latvia*. – Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1951.
31. *Kareda E.* *Technique of Economic Sovietization. A Baltic Experience*. – London: Boreas Publishing Co., Ltd., 1947.
32. *Казанцев Н. Д.* Новый закон о сельскохозяйственном налоге. – Москва: Знание, 1954.
33. *Hruščovs N.* Par kolhozu iekārtas tālāku attīstīšanu un mašīnu un traktoru staciju reorganizēšanu. Runas PSRS Augstākajā Padomē 1958.g. 27. un 31. martā. – Rīga: LVI, 1958.
34. Колхозы во второй пятилетке. – Москва: Госполитиздат, 1939.
35. *Краев М. А.* Победа колхозного строя в СССР. – Москва: Госполитиздат, 1954.
36. *Labsvīrs J., Blanks A.* Pagastu pašvaldību grāmatvedība un darbvedība. – Esslingen N.: A. Brokans un R. Dovans, 1947.
37. *Lange O., Taylor F. M., Lippincott B. E.* (ed.). *On the Economic Theory of Socialism*. – Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1938.
38. *Latvia, 1918-1958*. – Washington: D. C., Latvian Legation, 1958.
39. Ленин В.И. Собрание сочинений. Т. IX.: Аграрный вопрос. – Москва: Гос. изд-во, 1926.
40. *Louks W. M., Hoot J. W.* *Comparative Economic Systems*. – New York: Harper and Brothers, 1952.
41. Lauksaimniecības kultūru ražības celšana. – Rīga: LPSR ZA izd-ba, 1956.
42. *Manning C. A.* *The Forgotten Republics*. – New York: Philosophical Library, 1952.
43. *Marx K.* *Capital. A Critique of Political Economy. Vol. I*. – New York, 1936.
44. *Mises Ludwig, von.* *Planning for Freedom and Other Essays and Addresses*. – South Holland; Illinois: Libertarian Press, 1952.

45. *Ņikonovs A.* Par Padomju Latvijas lauksaimniecības straujāku attīstību. – Rīga: LVI, 1948.
46. *Nikolajeva K.* Par darba ražīguma celšanas iespējām Latvijas PSR rūpniecībā. – Rīga: LVI, 1956.
47. *Oliver H. M., Jr.* A Critique of Socioeconomic Goals. – Bloomington: Indiana University Press, 1954.
48. Пятницкий Р. Р. Законодательство о развитии общественного животноводства в колхозах. – Москва: Госгиздат, 1955.
48. *Pick F. W.* The Baltic Nations. – London: Boreas Publishing Co., Ltd., 1945.
49. *Pigou A. C.* Socialism versus Capitalism. – London: Macmillan and Co., Ltd., 1937.
50. *Podčasova A.* Sociālistiskā atražošana Padomju Latvijas kolhozos. – Rīga: LVI, 1958.
51. *Profesors M. M. [J. Bokalders].* Latvijas ekonomiski-ģeogrāfiskie pamati. – Stokholma: Zelta Ābele, 1947.
52. *Raud V.* Collectivization of Agriculture in Estonia: A Pattern for Central European Communist-Dominated Countries. – Reprinted from Eastern Quarterly, IV (April, 1951).
53. *Reddaway W. F.* Problems of the Baltic. – Cambridge: The University Press, 1940.
54. *Roepke W.* The Social Crisis of Our Time. – Chicago: University of Chicago Press, 1950.
55. *Sanders I. T. (ed.).* Collectivization of Agriculture in Eastern Europ. – University of Kentucky Press, 1958.
56. *Schumpeter J. A.* Capitalism, Socialism and Democracy. 2d ed. – New York; London: Harper and Brothers, 1947.
57. *Schwartz H.* Russia's Soviet Economy. 2d ed. – New York: Prentice-Hall, Inc., 1954.
58. *Schwarz S. M.* Labor in the Soviet Union. – New York: Praeger, 1951.
59. *Šilde Ā.* Pa deportēto pēdām. – Ņujorka: Grāmatu Draugs, 1956.
60. *Šilde Ā.* The Profits of Slavery. – Stockholm: Latvian National Foundation in Scandinavia, 1958.
61. *Spekke A.* History of Latvia. – Stockholm: M. Goppers, 1951.
62. *Spulber N.* The Economics of Communist Eastern Europe. – New York: The Technology Press of Massachusetts Institute of Technology and John Wiley and Sons, Inc., and London, Chapman and Hall, Ltd., 1957.
63. *Сталин И.* Вопросы ленинизма. – Изд. 11-ое. – Москва: Госполитиздат, 1947.
64. *Strazdiņš K. (red.).* Latvijas PSR vēsture. – Rīga: LPSR ZA izd-ba, 1956.
65. *Švābe A. (red.).* Latvju Enciklopedija. I-III sēj. – Stokholma: Trīs Zvaigznes, 1950–1955.
66. *Sweezy P. M.* Socialism. – New York: McGraw-Hill Book Co., Inc., 1949.
67. *Бейс Э. Э., Пурин, В. Р.* Латвийская ССР. – Москва: Географ. изд., 1957.
68. *Zottmann A. (red.).* Gegenwartsprobleme der Agrarökonomie. – Hamburg: Hoffmann und Compe, 1958.

69. *Zvirbulis H.* Ko mācījāties 1955. gada rajonu lauksaimniecības izstādēs. – Rīga: LVI, 1956.

Publicētie dokumenti

70. Baltic States Investigation. Hearings before the Select Committee to Investigate the Incorporation of the Baltic States into USSR. House of Representatives, 83rd Cong., 1st sess. Washington, D.C., US Gov't Printing Office, 1954.

71. *Bilmanis A.* (ed.). Latvian-Russian Relations/Documents. – Washington: D. C., Latvian Legation, 1944.

72. Communist Takeover and Occupation of Latvia. Special Report No. 12 of the Select Committee on Communist Agression, House of Representatives, 83rd Cong., 2d sess. Washington, D.C., US Gov't Printing Office, 1954.

73. Constitution of the Latvian Soviet Socialist Republic. August 25, 1940, as Amended Trough October 15, 1948. American Russian Institute, 1950.

74. Latvija skaitļos. – Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1938.

75. Latvijas PSR tautas saimniecība. Statistisko datu krājums. – Rīga: Valsts Statistikas izd., 1957.

76. Latvijas PSR tirdzniecības attīstība. Statistisko datu krājums. – Rīga: LVI, 1957.

77. Likums Par kolhozu iekārtas tālāku attīstīšanu un mašīnu un traktoru staciju reorganizēšanu. – Rīga: LVI, 1958.

78. Народное хозяйство СССР. Стат. сб. – Москва: Госстатиздат, 1956.

79. Об уставе сельскохозяйственной артели и дальнейшем развитии инициативы колхозников в организации колхозного производства и управлении делами артели. О ежемесячном авансировании колхозников и дополнительной оплате труда в колхозах. – Москва: Госполитиздат, 1956.

80. Par kartupeļu un dārzeņu ražošanas un sagādes palielināšanu. PSRS Komunistiskās partijas Centrālās komitejas un Ministru padomes 1956. g. 30. janvāra lēmums. – Rīga: LVI, 1956.

81. The Strategy and Tactics of World Communism. Report of Subcommittee No. 5. National and International Movements. House of Representatives, 80rd Cong., 2d sess. Washington, D.C., US Gov't Printing Office, 1948.

82. These Names Accuse. – Stockholm: Latvian National Fund in the Scandinavian Countries, 1951.

83. USSR Council of Ministers, Central Statistical Administration, The USSR Economy. – London: Lawrence and Wishart, Ltd., 1957.

Raksti periodiskajos izdevumos

84. *Bergson A.* Soviet National Income and Product in 1937 //Quarterly Journal of Economics, LXIV (1950.g. augusts), 409.–441. lpp.

85. *Bokalders J. A.* Strukturwandel der Landwirtschaft Lettlands //Zeitschrift für Ostforschung (1957.g. decembris, 512.–524. lpp. un 1958.g. marts, 45.–60.lpp.).

86. Čiņa. – 1953.–26. sept.; 1955. – 27.dec.

87. Communist China National Affairs, 1958.– 30.dec.; 1959.– 2.janv.
88. *Degļavs Fr.* Latvijas PSR tautas saimniecības jaunā augšupeja //Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1952. – Nr. 4 (57).
89. *Глотов И.* Общественное и личное в колхозах //Большевик. – 1951. – Dec. – 36. – 50. lpp.
90. *Гордин А.* Экономическое значение системы обложения по обороту //Советские финансы. – 1947. – Nr. 8.
91. *Grossman G.* National Income //Bergson A. (ed.). Soviet Economic Growth, Conditions and Perspectives. – Evanston; Illinois: Row, Peterson and Company, 1953, 1.-22.lpp.
92. *Jasny N.* The Plight of the Collective Farms //Journal of Farm Economics. – XXX (1948.g. maijs). – 304.–321. lpp.
93. *Jasny N.* Labor Productivity in Agriculture in USSR and USA //Journal of Farm Economics. – XXVII (1945. g. maijs), 419.–432. lpp.
94. *Jasny N.* The Economy of the Soviet Union. Discussion //The American Economic Review. – XLI (1951. g. maijs), 483.–494. lpp.
95. *Kacēna V.* Drauga vēstule //Literatūra un Māksla. – 1956.– 1., 8., 15., 29. dec. – Nr. 48-50, 52 (619-621, 623).
96. *Kershaw J. A.* Agricultural Output and Employment //Bergson A. (ed.). Soviet Economic Growth, Conditions and Perspectives. – Evanston; Illinois: Row, Peterson and Company, 1953, 294.–319. lpp.
97. *Labsvirs J.* Tagadnes problēmas //Mūsu pagasts (publ. Latv. pagastu Technisko darbinieku kopas, Eslingenā). 1946. g. maijs–jūnijs, 2., 3. lpp.
98. Laiks. – 1955. g. 7.maijs, 1956. g. 25. un 28. janvāris; 15.augusts, 8. un 19. septembris; 1957. g. 9.marts; 1958. g. 22. marts, 29. oktobris, 5. novembris,
99. Latvian Information Bulletin. – Washington: D.C., Latvian Legation, 1958.g. novembris.
100. Latvijas PSR Augstākās Padomes Ziņotājs. – 1940. g. 26. septembris, 24. un 26. novembris, 6.–10. decembris; 1941. g. 20. februāris, 4. marts, 8., 17. un 18. aprīlis, 15., 23. un 31. maijs, 7. jūnijs.
101. *Mises L., von.* Die Wirtschaftsrechnung im sozialistischen Gemeinwesen. – // Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. – XLVII, 1920., 86.–121. lpp.
102. Prague News Letter. – XIV, 1958. g. 25. oktobris.
103. Правда. – 1940. g. 19. februāris; 1946. g. 20. septembris; 1947. g. 28. februāris; 1953. g. 13. septembris; 1957. g. 17. janvāris.
104. Пролетарская Правда (LKP CK izd.). – 1941. g. 1., 5.–12. janvāris, 13. marts, 17. jūnijs.
105. *Schiller O.* Das Sowjetische Agrarsystem – Model für Entwicklungsländer? // *Zottmann A.* (red.). Gegenwartsprobleme der Agrarökonomie. – Hamburg: Hoffmann und Compe, 1958, 352.–371. lpp.
106. *Schweitzer A.* Profits under Nazi Planning //The Quarterly Journal of Economics, LXI (1946.g. novembris), 1.-25.lpp.

107. *Советская Латвия*. – 1955. g. 11. jūlijs.
108. *Spulber N.* Economic Thinking and its Application and Methodology in Eastern Europe Outside of Soviet Russia // *The American Economic Review*. – XLVI (1956. g. maijs), 367.–379. lpp.
109. The League of Nations // *Monthly Bulletin of Statistics*. – XXV (1944. g. oktobris), 291., 292. lpp.
110. *Timoshenko V. P.* Agricultural Resources, // *Bergson A.* (ed.). *Soviet Economic Growth, Conditions and Perspectives*. – Evanston; Illinois: Row, Peterson and Company, 1953, 246.–274. lpp.
111. Трудовая газета. – 1940. g. 4., 7. un 23. jūlijs, 2. augusts, 2. un 3. septembris.
112. United Nations, Department of Economics and Social Affairs // *Economic Survey of Europe in 1955*. – Geneva, 1956.
113. *Vilks E.* Kāpēc tāda vienaldzība pret cilvēka dzīvi? // *Padomju Jaunatne*. – 1956. g. 14. marts. – Nr. 54 (2811).
114. *Volin L.* Soviet Agricultural Collectivism in Peace and War // *The American Economic Review*. – XLI (1951. g. maijs), 465.– 474. lpp.
115. *Volin L.* Agrarian Collectivism in the Soviet Union // *The Journal of Political Economy*, XLV (1937. g. decembris). – 759.–788. lpp.
116. *Volin L.* Agricultural Organization // *Bergson A.* (ed.). *Soviet Economic Growth, Conditions and Perspectives*. – Evanston; Illinois: Row, Peterson and Company, 1953, 275.–293. lpp.

Nepublicēti materiāli

117. *Spulber N.* Khrushchev's Reorganization of the Soviet Economy. Manuscripts.

Redaktora citētā literatūra

118. PSRS pārtikas programma laika posmam līdz 1990. gadam un tās realizēšanas pasākumi, PSKP CK 1982. g. maija plēnuma materiāli. – Rīga: Avots, 1982.
119. *Riekstiņš J.* «Kulaki» Latvijā (1940.–1953. gads). – Rīga: Ievanda, 1997.
120. *Riekstiņš J.* Ekspropriācija (1940.–1953. gads). Dokumentu krājums. – Rīga: Ievanda, 1998.
121. *Vidnere M.* Ar asarām tas nav pierādāms (Represēto cilvēku pārdzīvojumu pieredze). – Rīga: Latv. Univ., 1997.

Saturs

Ceļavārdi grāmatai. <i>S. Timšāns</i>	5
Priekšvārds izdevumam latviešu valodā. Par autoru. <i>I. Dūmiņš</i>	7
Ievads	14

I daļa

Īss pārskats par Latviju līdz kolektivizācijai

1. nodaļa. ZEME UN TAUTA	19
2. nodaļa. LAUKSAIMNIECĪBA LATVIJĀ LĪDZ PIRMAJAI PADOMJU OKUPĀCIJAI	23
Lauksaimniecības attīstība līdz 1920. gadam	23
1920. gada zemes reforma un tās sekas	25
Lauksaimniecības produkcija un ārējā tirdzniecība starpkaru gados	28
3. nodaļa. PĀRMAIŅAS LAUKSAIMNIECĪBĀ PIRMĀS PADOMJU OKUPĀCIJAS LAIKĀ 1940.–1941. g. UN TO SEKAS	34
Padomju 1940. gada agrārā reforma	34
Individuālās saimniekošanas ierobežojumi, nodokļi un obligātās piegādes ..	37
Lauksaimniecības kolektivizēšanas mēģinājumi 1940.–1941. g.	43
Latvijas lauksaimniecība vācu okupācijas laikā	46
Kopsavilkums	47

II daļa

Latvijas lauksaimniecības pārejas periods un vispārējā kolektivizācija

4. nodaļa. PĀREJAS PERIODS 1944.–1948. g.	49
Otrā pasaules kara nodarītie zaudējumi Latvijas tautsaimniecībai	49
1944.–1945. g. agrārā reforma	51
Padomju varas gatavošanās lauksaimniecības kolektivizācijai Latvijas PSR 1944.–1945. g.	54
Mašīnu un traktoru staciju un sovhozu attīstība 1945.–1948. g.	58
Neveiksmi cietušais kolektivizācijas mēģinājums 1944.–1948. g.	62
5. nodaļa. KOLEKTIVIZĀCIJAS NORISE	64
Kolektivizācijas vilnis	64
Kolektivizācijas viļņa sekas	66
Kolektīvo saimniecību apvienošana 1950.–1951. g.	73
MTS un padomju saimniecību attīstība 1949.–1956. g.	75
Rūpniecības nozīme Latvijas lauksaimniecības kolektivizācijā un mehанизācijā	78
Specifiskas iezīmes Latvijas lauksaimniecības kolektivizācijā	80
Kopsavilkums	83

III daļa

Paplašinātā atražošanas LPSR lauksaimniecībā

6. nodaļa. INVESTĪCIJU VIRZIENI, RAŽOŠANAS PLĀNOŠANA UN MECHANIZĀCIJA	86
Investīciju loma «paplašinātajā atražošanā»	86
Valsts investīcijas	88
Kolhozu, kolhoznieku un individuālo apsaimniekotāju investīcijas	91
Ražošanas mehanizācija lauksaimniecībā	97
Ražošanas plānošana	98
7. nodaļa. KOLHOZU IENĀKUMI, TO SADALE UN KOLHOZNIEKU IENĀKUMI	103
Kolhozu naudas ienākumi	103
Kolhozos saražotās produkcijas sadalījums	106
Naudas ienākumu sadalījums	108
Kolhoznieku ienākumi	111
Kopsavilkums	114

IV daļa

Ražīguma paaugstināšanas līdzekļi

8. nodaļa. MĒĢINĀJUMI PALIELINĀT CILVĒKU UN PĀRĒJO FAKTORU IEGULDĪJUMU RAŽĪGUMA KĀPINĀŠANĀ	116
Darbspēka izmantošana un ražošanas vadība	116
Samaksas sistēma un darba organizācija	120
Darba ražīgums	125
Mēģinājumi uzlabot saimniekošanu	126
Saimniecību specializācija un daudznozaru saimniecības	131
9. nodaļa. NODOKĻI UN CENU POLITIKA	133
Pārtikas nodokļi	133
Ienākuma nodoklis un citi no lauku iedzīvotājiem iekasētie nodokļi	137
Cenas un brīvā tirdzniecība	139
Kopsavilkums	141

V daļa

Kolektīvā saimniekošana pretstatā privātajai

10. nodaļa. KOLEKTIVIZĒTĀS UN PIRMSKARA LATVIJAS LAUKSAIMNIECĪBAS SALĪDZINĀJUMS	143
Ražība un resursu izmantošana	143
Dzīves līmenis	148
11. nodaļa. LIELIE EKSPERIMENTI	157
Kopsavilkums	160

VI daļa

Neapmierinošas ražošanas cēloņi kolhozos
un padomju lauksaimniecības nākotne

12. nodaļa. NEAPMIERINOŠAS RAŽOŠANAS CĒLOŅI KOLHOZOS	161
13. nodaļa. PADOMJU LAUKSAIMNIECĪBAS NĀKOTNE	168
Kapitālisma elementi padomju lauksaimniecībā	168
Pagātnes un pēdējā laika politika	172
Turpmākās attīstības novērtējums	177
Kopsavilkums	183

Pielikumi

1. pielikums. Palīgtabulas I daļai	185
2. pielikums. Palīgtabulas II daļai	189
3. pielikums. Palīgtabulas III, IV un VI daļai	193
4. pielikums. Piezīmes par padomju statistiku	202
Tabulu saraksts	205
Bibliogrāfija	207

Jānis Labsvīrs
Collectivization
of Latvian Agriculture
1944–1956

“Zinātne” Publishers. Riga 2000. In Latvian

Jānis Labsvīrs
Latvijas
lauksaimniecības kolektivizācija
1944–1956

Redaktore *I. Jansone*

Mākslinieciskais redaktors *G. Krutojs*

Tehniskā redaktore *G. Šļepkova*

Formāts 60x84/16. 11,48 izdevn. 1.
Izdevniecība “Zinātne”, Akadēmijas
laukums 1, Rīga, LV-1050. Reģistrācijas
apliecība Nr. 2-0250. Iespiesta un iesieta
a/s “Paraugtipogrāfija”, Puškina iela 12,
Rīga, LV-1004.

Labsvīrs J.

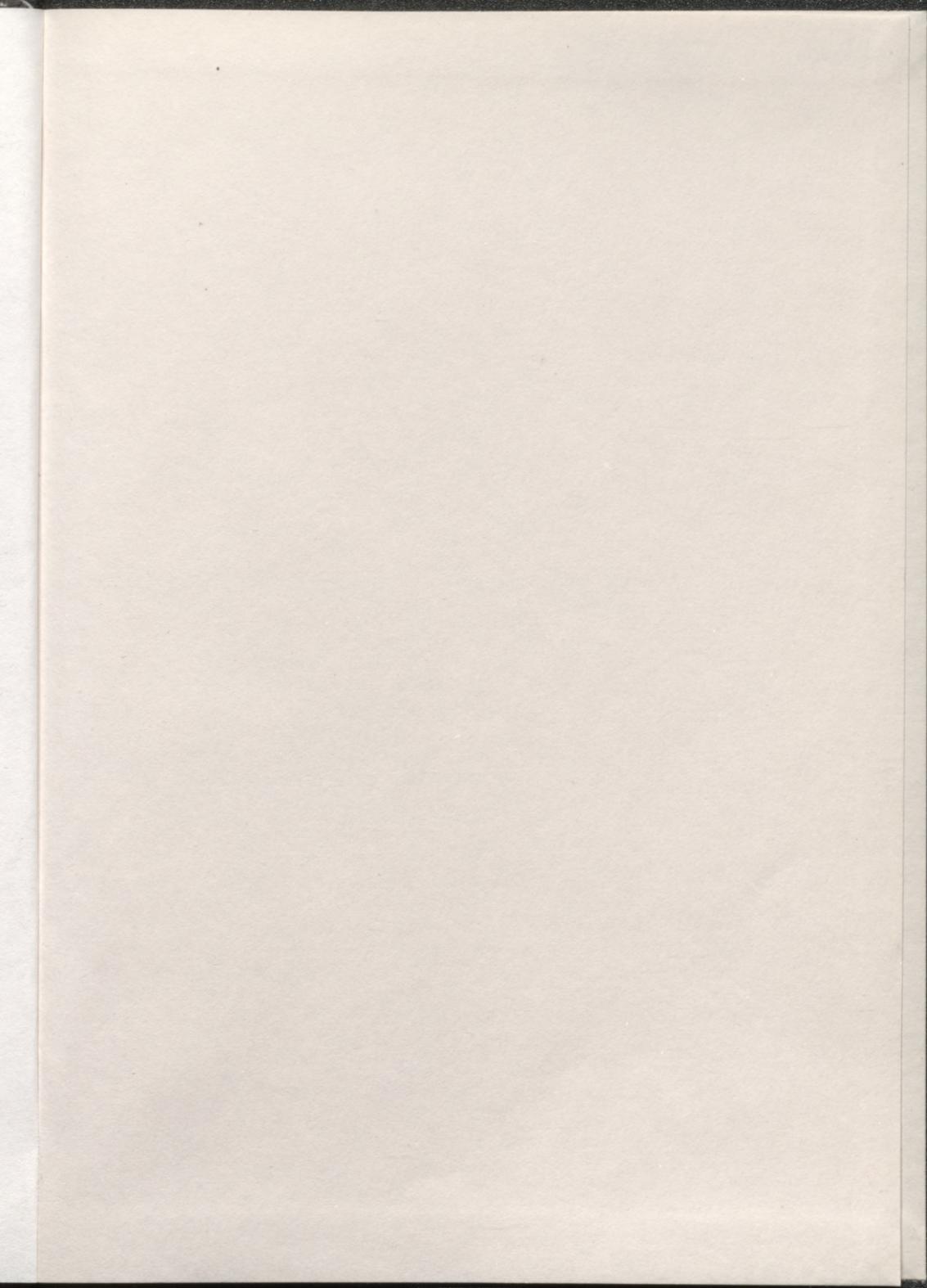
La 070 Latvijas lauksaimniecības kolektivizācija: 1944–1956 / Tulk. no
angļu val. U. Maizīte, A. Dūmiņa; priekšv. sarakst. I. Dūmiņš. — R.:
Zinātne, 2000. — 215 lpp.

ISBN 5-7966-1246-8

Profesora Jāņa Labsvīra (dz. 1907) grāmata ir vēstures liecība par
kolektivizāciju Latvijā. Tā ir nozīmīgs pētījums Latvijas lauksaimniecības
vēsturē, aplūkojot laikposmu starp abiem pasaules kariem, pirmās padomju
okupācijas laiku, plašāk iztīrējot notikumus pēc Otrā pasaules kara —
1944. gada agrāro reformu, gatavošanos lauksaimniecības kolektivizācijai,
vienlaidu kolektivizāciju un tās sekas.

Šodienas pētniekam, it īpaši jaunās paaudzes lasītājam, grāmata ir vērtīgs
izziņas avots, jo norīse Latvijā ir skatījis zinātnieks, tautsaimnieks, aplūkoto
notikumu laikabiedrs.

63(091)(474.3)+94(474.3)

1885-1886

1886-1887

1887-1888

1888-1889

1889-1890

1890-1891

1891-1892

1892-1893

1893-1894

1894-1895

1895-1896

1896-1897

1897-1898

1898-1899

1899-1900

1900-1901

1901-1902

1902-1903

1903-1904

1904-1905

1905-1906

1906-1907

1907-1908

1908-1909

1909-1910

1910-1911

1911-1912

1912-1913

1913-1914

1914-1915

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

3,23

2000-3
L410

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0300031521